

Parki publiczne miejskie, podworskie i przypałacowe jako przestrzenie wielofunkcyjne – perspektywa interdyscyplinarna

Redakcja naukowa
Anna MARTYKA
Grażyna STOJAK

Parki publiczne miejskie, podworskie i przypałacowe jako przestrzenie wielofunkcyjne – perspektywa interdyscyplinarna

Redakcja naukowa

**Anna MARTYKA
Grażyna STOJAK**

**OFICyna
WYDAWNICZA**
POLITECHNIKI RZESZOWSKIEJ

Wydano za zgodą Rektora

R e c e n z e n c i

prof. dr hab. inż. arch. Dominika KUŚNIERZ-KRUPA
prof. dr hab. Zdzisława TOŁŁOCZKO

R e d a k t o r n a c z e l n y

Wydawnictw Politechniki Rzeszowskiej
dr hab. inż. Lesław GNIEWEK, prof. PRz

R e d a k t o r

Anna BARAN

S k ł a d i ł a m a n i e t e k s t u

Joanna MIKUŁA

P r o j e k t o k ł a d k i

Marcelina MARTYKA

*park publiczny, tereny zielone, parki historyczne,
przestrzenie zielone, zieleń miejska*

© Copyright by Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej
Rzeszów 2024

Wszelkie prawa autorskie i wydawnicze zastrzeżone. Każda forma powielania oraz przenoszenia na inne nośniki bez pisemnej zgody Wydawcy jest traktowana jako naruszenie praw autorskich, z konsekwencjami przewidzianymi w *Ustawie z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych* (Dz.U. z 2019 r., poz. 1231 oraz Dz.U. z 2020 r. poz. 288). Autor i Wydawca dołożyli wszelkich starań, aby rzetelnie podać źródło zamieszczonych ilustracji oraz dotrzeć do właścicieli i dysponentów praw autorskich. Osoby, których nie udało się ustalić, są proszone o kontakt z Wydawnictwem.

e-ISBN 978-83-7934-729-2

p-ISBN 978-83-7934-725-4

Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej
al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów
<https://oficyna.prz.edu.pl>

Ark. wyd. 11,47. Ark. druk. 10,75. Wydrukowano w czerwcu 2024 r.
Drukarnia Oficyny Wydawniczej PRz, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów
Zam. nr 26/24

Spis treści

WSTĘP	5
JOANNA GOSZTYŁA, AGATA GAJDEK ZIELONY POTENCJAŁ MIASTA TURYSTYCZNEGO. PROJEKT PARKÓW KIESZONKOWYCH WPISANYCH W SZLAK KULTUROWY ŁAŃCUTA	9
ANNA KRUKOWIECKA-BRZĘCZEK ROZWÓJ HISTORYCZNY I WIELOFUNKCYJNOŚĆ PARKÓW MIEJSKICH NA GÓRNYM ŚLĄSKU NA PRZYKŁADZIE PARKU KOŚCIUSZKI W KATOWICACH I PARKU ŚLĄSKIEGO W CHORZOWIE	19
OLGA MAŁOCHLEB, AGATA GAJDEK PARKI KIESZONKOWE JAKO NARZĘDZIE NOWOCZESNEGO KSZTAŁTOWANIA MAŁEGO MIASTA NA PRZYKŁADZIE ŁAŃCUTA	29
ANNA MARTYKA, AGATA ROŚCIECHA-KANOWNIK ZIELONE MIASTA, ZDROWE DZIECI: WPŁYW MIEJSKICH PARKÓW I TERENÓW ZIELONYCH NA ROZWÓJ I DOBROSTAN NAJMŁODSZEGO POKOLENIA	41
PIOTR WRÓBEL PARKI I TERENY ZIELONE JAKO ELEMENTY KOMPOZYCJI ARCHITEKTONICZNO-URBANISTYCZNEJ LOTNISK	55
RAFAŁ LICHOŁAI POTENCJAŁ ROZWOJU HISTORYCZNYCH OBSZARÓW ZIELENI NA PRZYKŁADZIE OGRODU JORDANOWSKIEGO W KROŚNIE	71
DOMINIKA DOMIN, BERNADETTA ORTYL OCENA DOSTĘPNOŚCI ZIELENI MIEJSKIEJ W PRZEMYSŁU	81
AGNIESZKA PIENIAŻEK PRZEDSIĘWZIĘCIA PODEJMOWANE NA RZECZ ZACHOWANIA PARKÓW MIEJSKICH, PODWORSKICH LUB PRZYPAŁACOWYCH W RAMACH WYBRANYCH PROGRAMÓW WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ	95
ANITA PORADOWSKA, MARZENA DUDA, ANGELIKA KASPRZYK, TERESA NOGA PARKI MIEJSKIE JAKO SIEDLISKA WYSTĘPOWANIA WIELU MIKROORGANIZMÓW. RÓŻNORODNOŚĆ ZBIOROWISK GLONÓW W OGRODZIE MIEJSKIM IM. SOLIDARNOŚCI W RZESZOWIE	107

KRYSTIAN SIKORSKI	
PARK JAKO MIEJSCE PROMOCJI ZDROWEGO TRYBU ŻYCIA – PERSPEKTYWY DLA RZESZOWA	119
AGNIESZKA WARTACZ, KATARZYNA ŁAKOMY	
LINIOWY PARK MIEJSKI – FORMA, FUNKCJA ORAZ PROBLEMY WSPÓŁCZESNEGO ZARZĄDZANIA, NA PRZYKŁADZIE PARKU MŁYNÓWKA KRÓLEWSKA W KRAKOWIE	131
SOMAYEH AFSHARIAZAD	
EWOLUCJA I ROZWÓJ WSPÓŁCZESNYCH PARKÓW W TEHERANIE	147
GRAŻYNA STOJAK	
O PRZYWRACANIU UTRACONEGO ETOSU OGRODÓW I PARKÓW KLUCZA HORYNIECKIEGO	157
PAULINA KATAN	
MIĘDZY PRZYRODĄ A NAUKĄ – INTERDYSCYPLINARNY DIALOG W PROJEKTOWANIU WSPÓŁCZESNYCH PARKÓW NA PRZYKŁADZIE PARKU MIEJSKIEGO W JAROSŁAWIU	165

Wstęp

Monografia, która od początku miała na celu zobrazowanie znaczenia parków publicznych w kontekście historycznym, ich obecnej roli i współistnienia w życiu społecznym, rozrosła się do dwóch tomów, tematycznie ukierunkowanych na zagadnienia historyczne i interdyscyplinarne. Wszyscy mieliśmy ten sam jeden start, zgodny z zapisem w zaproszeniu skierowanym przez redaktorki niniejszej monografii do Auterek i Autorów. W zaproszeniu zawarty był szkic idei monografii tematycznej pt. „Parki publiczne: miejskie, podworskie, przy-pałacowe jako przestrzenie wielofunkcyjne”. Ważne jest przytoczenie treści zaproszenia, abyśmy mogli dokonać finalnej oceny i rozstrzygnąć, czy udało się nam sprostać stawianym wyzwaniom:

(...) Monografia ma na celu zbadanie znaczenia parków publicznych. Naszą ambicją jest, aby ta praca stała się cennym źródłem wiedzy o ewolucji parków, ich wpływie na życie społeczne, kulturowe i ekologiczne oraz o ich roli w kształtowaniu zdrowych i zrównoważonych społeczności. Zachęcamy Autorki i Autorów do zgłaszania artykułów dotyczących szerokiego zakresu tematów, od historii i rozwoju parków, poprzez ich architekturę i projektowanie, aż po ich funkcje w promowaniu aktywności fizycznej i edukacji.

Sz szczególnie interesujące będą prace skupiające się na interdyscyplinarnym charakterze parków, włączając w to ich rolę w edukacji ekologicznej, integracji społecznej i ochronie środowiska. Celem tej monografii jest nie tylko przedstawienie istniejących badań i praktyk, ale również wyzwanie stojące przed współczesnymi parkami, takie jak zarządzanie, finansowanie, konserwacja i bezpieczeństwo.

Chcemy skupić się na prezentacji innowacyjnych rozwiązań, jakie mogą zostać zastosowane w celu poprawy i utrzymania tych cennych przestrzeni publicznych. Monografia powinna łączyć różnorodne perspektywy – urbanistyczną, architektoniczną, historyczną, ekologiczną, edukacyjną, społeczną, wypoczynkową, sportową i prozdrowotną – aby stworzyć kompleksowy obraz roli parków w życiu współczesnych społeczeństw.

Zapraszamy do udziału badaczy, praktyków, studentów i wszystkich, którzy pragną przyczynić się do dyskusji na temat przyszłości parków publicznych i ich wpływu na jakość życia współczesnego społeczeństwa w miastach, miasteczkach oraz założeniach ruralistycznych.

Wyszczególnione zostały również zagadnienia, które należało podjąć do opracowania artykułu. Zaproponowano wykaz wątków tematycznych z sugestią ich podejmowania do opracowania w formie rozdziałów problemowych o charakterze monograficznym. Są to następujące zagadnienia:

- historia i rozwój parków publicznych,
- architektura i projektowanie parków,
- parki jako miejsca wypoczynku,
- rola parków w edukacji interdyscyplinarnej,
- ekologia i zrównoważony rozwój,
- społeczne i kulturowe znaczenie parków,
- wyzwania i problemy współczesnych parków publicznych,
- przyszłość parków publicznych,
- studia przypadków i najlepsze praktyki,
- potrzeby różnych grup użytkowników,
- szeroko pojęta edukacja, w tym lekcje muzealne w terenie.

Tak zakrojony szeroki wachlarz zagadnień sugerował, że podjęta tematyka nie będzie możliwa do zamknięcia w jednej dziedzinie nauki. Tym samym złożony kontekst poruszanych zagadnień plasuje się wśród wielu dziedzin, zwykle ze sobą połączonych, poczynając od humanistyki aż po nauki techniczne i współczesne projektowanie. Od początku pracy nad monografią obie redaktorki były przekonane o interdyscyplinarnym poszukiwaniu tożsamości, wskazywaniu kierunków odnowy i rozwoju zdewastowanych parków, a także możliwości ich rewitalizacji wraz z połączeniem nowych form projektowych. Wszystkie zabiegi miały dążyć do przywrócenia parków miejskich, podworskich i przypałacowych jako otwarte dla społeczeństwa przestrzenie zielone.

Rozdziały zawarte w monografii zatytułowanej „Parki publiczne miejskie, podworskie i przypałacowe jako przestrzenie wielofunkcyjne – perspektywa interdyscyplinarna” tworzą zbiór czternastu różnorodnych prac. Wstęp do tej publikacji stanowi esej autorstwa Joanny Gosztyły i Agaty Gajdek, które omawiają strategie podnoszenia atrakcyjności turystycznej dużych i średnich miast poprzez rozwój ich parków miejskich. W pozostawionych bez użytkowania niewielkich przestrzeniach miejskich komponowane są obecnie tereny zielone, tzw. parki kieszonkowe. Autorki zaprezentowały koncepcję zielonego szlaku parków kieszonkowych Łańcuta, jako dopełnienie funkcjonującej już w mieście oferty turystycznej.

Tematyka ta została poszerzona w kolejnym z artykułów na temat parków kieszonkowych, przygotowanym ponownie przez Agatę Gajdek, tym razem we współpracy z Olgą Małochleb. Autorki sięgnęły do lat 70. XX w., kiedy to pojawiła się koncepcja parków kieszonkowych. Było to rozwiązanie, które umożliwiało mieszkańcom miast codzienny kontakt z zielenią o charakterze parkowym, zakomponowaną w formie miejskich ogrodów. Jest to piękna inicjatywa i dobra praktyka projektowa, która wspomaga psychiczne i fizyczne zdrowie mieszkańców, budując przy tym relacje społeczne.

Przestrzenie zielone na terenie konurbacji górnośląskiej stanowią duży potencjał dla rozwoju kontaktu społeczeństwa miast przemysłowych z naturalną roślinnością parkową, która zajmuje spore obszary w górniczych i zmechani-

zowanych aglomeracjach miejskich. Tematyka ta została z sukcesem omówiona przez Annę Krukowiecką-Brzęczek na przykładzie dwóch parków z obszaru Górnego Śląska: parku im. Tadeusza Kościuszki w Katowicach i parku Śląskiego w Chorzowie.

Wagę zagadnienia, którego centrum zainteresowania stanowi wszechstronny rozwój dzieci opierający się na stałych kontaktach z zielenią roślinności parków, podniosły i doceniły autorki: Anna Martyka i Agata Rościecha-Kanownik. Podsumowaniem ich rozważań jest postrzeganie parków nie tylko jako miejsca wypoczynku i rekreacji, ale jako ważnego elementu składowego wszechstronnej edukacji w terenie, stanowiącej podstawę ogólnego rozwoju i dobrostanu dzieci.

Autor Piotr Wróbel pochylił się nad rozważaniem współczesnych metod projektowania oraz ich zastosowania w kształtowaniu publicznych terenów zielonych, w tym parków, jako elementów kompozycji urbanistycznej współczesnych lotnisk i stref okołolotniskowych. Podjęcie tej problematyki w XXI wieku powoduje zmianę koncepcji z użytkowania lotnisk jako miejsc jedynie podporządkowanych technologii transportowej, na nową jakość zabudowy komunikacji i transportu wraz z planowaniem krajobrazu w otoczeniu lotnisk i portów lotniczych.

Rozdział autorstwa Rafała Lichołaja omawia pierwotne założenia idei promowanej przez doktora Henryka Jordana w formie tzw. ogrodów jordanowskich. Następnie poprzez zestawienie z obecnym ogrodem jordanowskim w Krośnie autor wykazuje różnice, a także stopień zatarcia pierwotnych idei upowszechnianych przez Henryka Jordana. Wnioski końcowe są już dla Czytelników tylko oczywistą formalnością.

Jednym z najpiękniejszych podkarpackich miast historycznych z dużymi obszarami zielonymi wewnątrz aglomeracji miejskiej jest Przemyśl. Autorki: Dominika Domin i Bernadetta Ortyl podjęły trud zdiagnozowania dostępności terenów zielonych dla wypoczynku, rekreacji i edukacji w terenie. Wyniki badań autorek są ciekawe, ale nie stawiają miasta w dobrym świetle pod kątem dostępności zielonej tkanki miejskiej dla społeczeństwa. Wnioski wykazują, że ponad połowa mieszkańców Przemyśla nie ma dobrego dostępu do terenów zieleni miasta. Szczegółowe wyniki znajdują się w rozdziale i pokazują kierunki do zmian.

Stałym zagadnieniem jest brak funduszy w samorządach, w tym na organizację nowych terenów zielonych lub rewitalizację tych parków, które już istnieją. Autorka Agnieszka Pieniążek podjęła interesującą analizę przedsięwzięć w ramach funduszy zewnętrznych i przeprowadzonych projektów we współpracy transgranicznej, które dotyczyły rewitalizacji, reorganizacji czy zagospodarowania parków miejskich, podworskich i przypałacowych. Jest to cenna inicjatywa, która wskazuje beneficjentów i sposoby pozyskania środków finansowych na komponowanie zielonych przestrzeni w ramach współpracy transgranicznej.

Cztery autorki: Anita Paradowska, Marzena Duda, Angelika Kasprzyk, Teresa Noga ambitnie podjęły temat parków miejskich w kontekście siedlisk

i występujących w nich wielu mikroorganizmów. Badania nad różnorodnością zbiorowisk glonów w miejskich fontannach na terenie Rzeszowa rozpoczęto w 2023 roku. Po ich przeprowadzeniu wyciągnięto wnioski, że fontanny miejskie i parki są cennymi ekologicznie ekosystemami. Według opinii autorek, tematyka ta wymaga dalszych badań.

Krystian Sikorski przedstawił park jako miejsce zdrowego trybu życia, poprzez stworzenie możliwości dla użytkowników obszaru parkowego i zapewnienie im przestrzeni do aktywności fizycznej. Przeanalizowano dotychczasowe praktyki kształtowania przestrzeni do aktywności fizycznej w rzeszowskich parkach, po czym wskazano potencjał rozwoju zagadnienia w ujęciu Rzeszowa postrzeganego jako miasto przyszłości.

Park Młynówka Królewska to najdłuższy park publiczny w Polsce, w dodatku o dziejach sięgających czasów średniowiecza. Autorki: Agnieszka Wartach i Katarzyna Łakomy stwierdziły, że teren użytkowany od stuleci stracił swoją rangę w XX wieku, pozostawiając jedynie relikty dawnej świetności. Dlatego też autorki nakreśliły historię parku i przedstawiły charakterystykę tendencji w planowaniu parków linowych w praktyce europejskiej, a także innowacyjne koncepcje zagospodarowania omawianego parku w Młynówce Królewskiej.

Zupełną nowością i niejako odskocznią od dotychczasowej tematyki jest zarysowanie ewolucji i przedstawienie rozwoju współczesnych parków w Teheranie przez autorkę Somayeh Afshariazad. Stanowi to dobre tło do porównań i poszerzenia wiedzy, a także do ewentualnego zaczerpnięcia dobrych praktyk, które można w przyszłości wykorzystać na niwie polskich parków ogólnie dostępnych.

Rozdział Grażyny Stojak traktuje o przywracaniu etosu ogrodów i parków Klucza Horynieckiego. Park Zdrojowy został założony przez ówczesnego właściciela Horyńca Zdroju – Stanisława Karłowskiego w latach 30. XX w., podobnie jak osiemnastowieczne założenie pałacowo-parkowe księżąt Ponińskich, które zostały zdewastowane i zdegradowane pożogą II wojny światowej. Kompletnemu zdewastowaniu uległy m.in. obiekty uzdrowiskowe i łazienki zdrojowe, a także struktura ogrodowa i parkowa. Dopiero w latach 2014-2015 została przeprowadzona przez gminę Horyniec Zdrój pełna rewitalizacja dawnego Parku Zdrojowego i uporządkowanie ogrodów parkowych księżąt Ponińskich. Można tutaj mówić o przywracaniu utraconego etosu.

Publikację zamyka rozdział autorstwa Pauliny Katan przybliżający problem interdyscyplinarności współczesnych parków. Połączenie wielu dziedzin nauki wraz z przyrodą zostało przeanalizowane na przykładzie parku miejskiego w Jarosławiu. Dostosowywanie zieleni miejskiej do potrzeb osób odwiedzających park miejski wymagało szerokiej wiedzy z zakresu architektury krajobrazu, historii regionu, przyrody i ekologii, a nawet socjologii. Współpraca pomiędzy tymi dziedzinami zapewniła stworzenie przestrzeni służącej nie tylko rekreacji, ale także edukacji oraz integracji lokalnej społeczności.

Anna Martyka, Grażyna Stojak

ZIELONY POTENCJAŁ MIASTA TURYSTYCZNEGO. PROJEKT PARKÓW KIESZONKOWYCH WPISANYCH W SZLAK KULTUROWY ŁAŃCUTA

1. Wprowadzenie

Urbanizacja to złożony proces, który szczególnie intensywnie rozwija się w ostatnich latach. Jest on niekiedy zagrożeniem dla zrównoważonego funkcjonowania miast i ich zasobów. Jednym z negatywnych skutków urbanizacji jest miejska wyspa ciepła. Wprowadzanie powierzchni nieprzepuszczalnych i wypieranie zieleni z miasta prowadzą do różnic w bilansie energetycznym pomiędzy sąsiadującymi jednostkami osadniczymi, co wpływa na zmiany w cyrkulacji atmosferycznej i zwiększenie pojemności termicznej miasta [12]. W efekcie przestrzeń miejska znacznie szybciej się nagrzewa i wolniej ochładza niż przedmieścia czy okoliczne wsie [13]. Ma to wpływ na komfort życia mieszkańców oraz stan lokalnej flory i fauny. Aby zapobiegać tego typu zagrożeniom, w procesie planistycznym i inwestycyjnym w miastach należy zwrócić uwagę na stan terenów zieleni [14].

Istniejące badania potwierdzają, że obecność roślinności w tkance miejskiej pozwala skutecznie rozwiązać wiele współczesnych problemów dotyczących te ośrodki. Zielen miejska nie tylko pomaga w obniżaniu temperatury powietrza, ale także wspiera różnorodność biologiczną miasta [19]. Ponadto, jak wykazują badania Engemanna i in. [4], spędzanie czasu w otoczeniu roślinności znacząco zmniejsza ryzyko wystąpienia chorób psychicznych. Coraz więcej badaczy potwierdza także związek między ilością zieleni a poziomem przestępczości. Im więcej terenów zielonych, tym mniejsze ryzyko wystąpienia przestępstw. Obecność parków w okolicy przyczynia się ponadto do wzrostu wartości nieruchomości [6]. Bezpośredni kontakt z przyrodą, który zapewniają parki, podnoszą walory rekreacyjne miast i mogą zachęcić ludzi do spędzania wolnego czasu na świeżym powietrzu [8].

W miastach o zagęszczonej zabudowie powstają nowe formy zieleni. Nowe technologie i rozwój budownictwa na całym świecie przyczyniają się do tworzenia zielonych dachów, ogrodów wertykalnych czy przestrzeni biorentcyjnych [1, 5]. Jako wciąż nowy trend w projektowaniu zielonej infrastruktury miejskiej obecne są także parki kieszonkowe [18]. Są to niewielkie powierzchniowo obszary (zwykle do 0,5 ha) zapewniające przede wszystkim przestrzeń do nauki, odpoczynku, integracji społecznej lub lokalnej produkcji, np. żywności [10]. Goldsteen i Elliot [7] zdefiniowali je jako: *parki w gęsto zabudowanych*

lokalizacjach, zajmujące przestrzeń między budynkami, ograniczone chodnikami i ścianami istniejących budynków. W gęsto zabudowanych centrach miast nie ma już często możliwości utworzenia rozległego parku miejskiego, który jednocześnie byłby dostępny dla mieszkańców według zasady równego dostępu do zieleni [20]. W takiej sytuacji skutecznym rozwiązaniem są parki kieszonkowe, które można utworzyć nawet na niewielkich niezagospodarowanych skwerach, przy ciekach, na parcelach po zlikwidowanych budynkach i innych terenach przynależnych do gmin miejskich. Ich funkcja może być poszerzona także o turystykę [18].

Zielona infrastruktura ma bowiem wpływ na turystykę. Może pełnić rolę przystanku na szlakach turystycznych, stanowić poszerzenie oferty turystycznej, a niekiedy być niezależnym produktem turystycznym. Atrakcyjna zieleń obejmująca także takie elementy jak punkty, osie i ciągi widokowe, wyposażona w obiekty rekreacji indywidualnej i zbiorowej, pozostająca w ścisłym związku z kulturowo-przyrodniczym kontekstem przestrzeni, jest docenianym przez turystów walorem miast. Zielona infrastruktura uatrakcyjniła miasto, a także czyni go bardziej przyjaznym dla turysty. Potwierdzają to badania przeprowadzone przez Terkenli i in. [17], w których grupa turystów wybrana z różnych regionów Europy uznała, że parki są dla nich ważną przestrzenią w eksplorowanej tkance miejskiej. Respondenci wykorzystywali zielenie miejską do lekkiej aktywności fizycznej lub w celach relaksacyjnych, towarzyskich, a także do poznania kultury i społeczeństwa zwiedzanego miasta.

Celem opracowania jest ukazanie możliwości rozwijania systemu zieleni małego turystycznego miasta, opierając się na parkach kieszonkowych powiązanych z historią i tradycją miasteczka. Skupiając się na przykładzie Łańcuta, stanowiącego ważny ośrodek turystyczny województwa podkarpackiego, miasta o bogatej historii i otoczonego malowniczymi terenami, zaproponowano utworzenie miejskiego szlaku kulturowego, łączącego aspekty kultury i natury miasta. W procesie definiowania rozwiązań projektowych wzięto pod uwagę: historię i kulturę miasta, gospodarkę turystyczną oraz potencjał zielonych przestrzeni. Elementy te pełnią bowiem ważną rolę w kreowaniu wysoko wartościowej przestrzeni publicznej, służącej zarówno mieszkańcom, jak i turystom. Wypracowane rozwiązania ukazują potencjał małomiasteczkowej przestrzeni do kształtowania nowych form zieleni stanowiących ważne uzupełnienie istniejących walorów miejscowości. Przykład Łańcuta może stać się inspiracją do planowania podobnych rozwiązań w innych małych miastach.

2. Studium przypadku: Łańcut

2.1. Dziedzictwo kulturowe i potencjał turystyczny

Miasto Łańcut jest położone w południowo-wschodniej Polsce, w województwie podkarpackim. Jego powierzchnia wynosi 19,42 km². W 2023 roku

miasto liczyło 21 tys. mieszkańców [3]. Od strony północnej przebiega przez nie linia kolejowa Kraków–Medyka oraz autostrada A4, dzięki czemu Łańcut jest jednym z miast łączących zachodnią Europę z Ukrainą. Położenie miasta na pograniczu dwóch mezoregionów (Pradoliny Podkarpackiej i Podgórze Rzeszowskiego) wpływa na zróżnicowanie rzeźby terenu, której wysokości wahają się od 180 do 260 m n.p.m., przy czym centrum miasta położone jest na wzniesieniu. Przepływający przez Łańcut ciek Mikośka tworzy dolinę rzeczną, wpadającą do koryta Wisłoka [9].

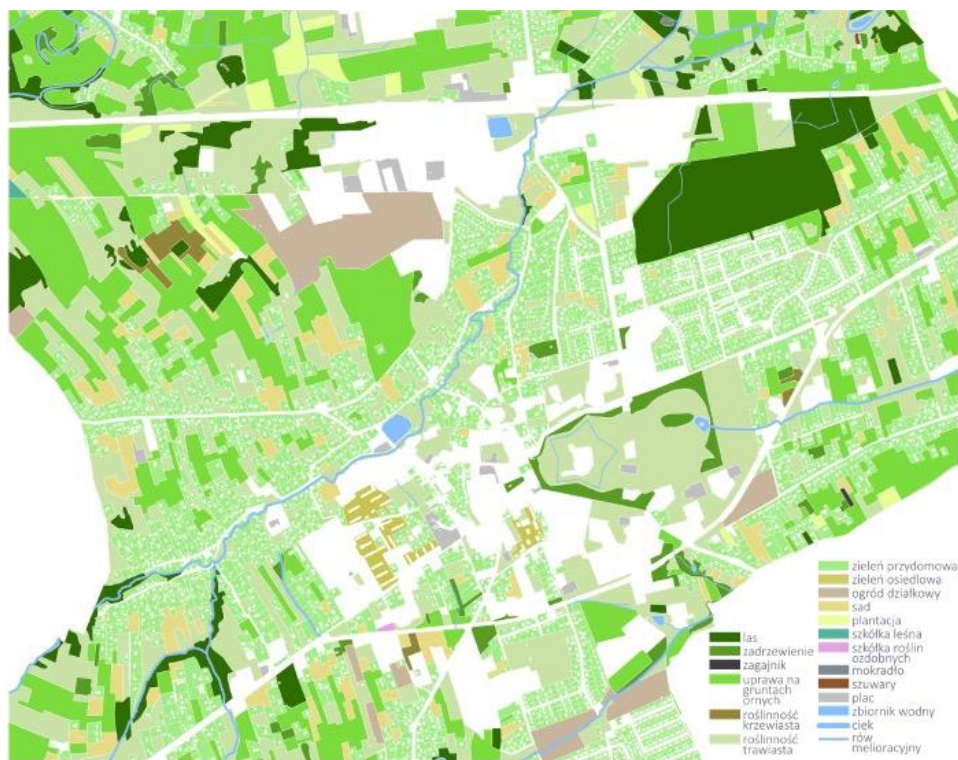
Łańcut posiada barwną historię, którą odwzorowuje zachowana architektura i struktura miejska. Czyni to miasto jedną z najchętniej zwiedzanych atrakcji turystycznych w województwie podkarpackim [16]. Głównym obiektem wycieczek turystów z całego świata jest muzeum – zamek. Historia kompleksu zamkowego sięga 1629 r., a jego zasięg jest znacznie większy niż tereny obecnie bezpośrednio zlokalizowane w obrębie muzeum. Zamkowe ogrody na Dolnym to współczesny teren pofabryczny i las komunalny Bażantarnia, a ogrody na Górnym stanowią obecnie podzielony teren częściowo zajmowany przez muzeum (stajnie i wozownia) oraz Zespół Szkół Technicznych. Poza zamkowym dziedzictwem Łańcut posiada wiele innych cennych zabytków architektonicznych, jak synagoga, kościół pw. św. Stanisława Biskupa wraz z mauzoleum rodziny Potockich [15] czy Kasyno Klub Urzędników Ordynacji, gdzie mieści się Dział Historii Miasta [2]. W niematerialne atrakcje Łańcuta wpisują się wydarzenia kulturalne w postaci świątecznych jarmarków czy dożynek, podczas których promowany jest podkarpacki folklor. Ponadto władze miasta organizują imprezy okolicznościowe, jak Festiwal Kwiatów lub Międzynarodowy Dzień Tańca. Najbardziej znanym jest coroczny Festiwal Muzyczny organizowany przez Filharmonię Podkarpacką.

W Łańcucie funkcjonuje obecnie jeden szlak kulturowy – Śladami Ordynacji Potockich. Wiedzie tędy szlak św. Jakuba via Regia, a także rowerowa trasa Green Velo, łącząca miasta wschodniej części Polski. Łańcut posiada potencjał do tworzenia kolejnych interesujących i edukacyjnych tras turystycznych, które umożliwiłyby przyjezdnym i mieszkańcom zapoznanie się z różnymi aspektami tożsamości miasta. Dzięki szerszej ofercie turystycznej, zwiedzający mogliby odczuć tzw. *genius loci*¹ [19] Łańcuta, nie tylko w ścisłym, historycznym centrum miasta, ale również zbaczając z głównych traktów, w bardziej odległe części miasta, w których także zachowały się ślady dawnej świetności Łańcuta. Przyczyniłoby się to do podejmowania świadomej i właściwie prowadzonej ochrony lokalnego dziedzictwa, w myśl zasady poznaj, pokochaj, ochroń [11].

¹ *genius loci* (z łac. duch opiekuńczy danego miejsca) – z mitologii siła opiekuńcza/ władająca danym miejscem, czyniąc go wyjątkowym, jedynym w swoim rodzaju

2.2. Zielony potencjał miasta

Łañcut w swoim układzie urbanistycznym posiada znaczne powierzchnie różnorodnych form zieleni, stanowiące istotny aspekt umożliwiający planowanie zrównoważonego rozwoju miasta.

Ryc. 1. Analiza zieleni miasta Łañcuta. Źródło: opracowanie własne

Fig. 1. Greenery analysis of Łañcut city. Source: own elaboration

Wynikiem analiz roślinnych zasobów Łañcuta jest mapa opracowana z wykorzystaniem programu qGIS, na podstawie danych GIS (Geographic Information System). Rycina 1. pokazuje, że tereny oddalone od centrum miasta to głównie obszary użytkowane rolniczo, nieużytki, a także naturalnie występujące formacje roślinności. W granicach miasta obecne pozostają także takie formy zieleni, jak sady, plantacje, zagajniki, lasy (w tym las Bażantarnia) i miejskie ogrody działkowe. W północnej części Łañcuta, charakteryzującej się równinną rzeźbą terenu, widoczne są obszary porośnięte roślinnością krzewiastą, a także mokradła i szuwary. Im bliżej głównych dróg i domostw, tym bardziej zagęszczona jest powierzchnia prywatnej zieleni przydomowej, która okala ściśle centrum. Na zachód od zamku, w centrum miasta, obecna jest zielen osiedlowa,

która dominuje w tej części Łańcuta wraz z zielenią przydomową. W centrum obecne są także powierzchnie trawiaste, towarzyszące infrastrukturze drogowej czy zlokalizowane na zieleńcach przy instytucjach użyteczności publicznej.

Opracowana analiza ukazuje Łańcut jako miasto zielone, posiadające znaczne obszary stanowiące powierzchnię biologicznie czynną. Wśród zieleni miasta dominuje jednak zieleń prywatna (ogrody przydomowe), półpubliczna (zielenie osiedlowa) oraz tereny otwarte (pola uprawne, zadrzewienia). Wysokie wartości rekreacyjne, jakich oczekuje się od miejskich terenów zieleni, oferują jedynie obszary parkowe związane z zabytkowym kompleksem zamkowym. Diagnozuje się deficyt miejskiej zieleni urządzonej w postaci skwerów, parków i zieleńców oferujących miejsca codziennej rekreacji i integracji społecznej dla mieszkańców, a dla turystów rozszerzenie oferty turystycznej miasta.

3. Projekt szlaku kulturowego Kultura & Natura Łańcuta

Wysokie walory kulturowe Łańcuta oraz znaczący potencjał w zakresie terenów zieleni stały się podwaliną do wytyczenia miejskiego szlaku kulturowego odślanającego największe atuty miasta w dwóch obszarach: KULTURA & NATURA (ryc. 2.).

Zaproponowany szlak jest wynikiem licznych analiz. Część z nich była przeprowadzona na podstawie informacji zaczerpniętych z literatury, inne (analiza widokowa, inwentaryzacja zieleni) opracowano na podstawie badań terenowych i danych GIS. Analiza traktów komunikacyjnych, pieszych i kołowych umożliwiła wytyczenie najkorzystniejszej trasy zapewniającej komfort przemieszczania się oraz możliwość zapoznania się z niezwykłościami miasta, związanymi nade wszystko z historią zamku i okalającego go ogrodu, ale także ze starymi miejskimi alejami, lasem komunalnym oraz wąskimi malowniczymi uliczkami, które otaczają historyczne obiekty. Ponadto, zidentyfikowane podczas badań terenowych punkty i osie widokowe uzupełniają szlak o miejsca oferujące atrakcyjne widoki i panoramy.

Na trasie projektowanego szlaku, obok zabytkowego dziedzictwa kulturowego, znalazły się także trzy parki kieszonkowe (ryc. 3.), uzupełniające trasę o miejsca odpoczynku i lekkiej aktywności fizycznej, których program funkcjonalny wynika w znacznej mierze z lokalnych uwarunkowań społeczno-przestrzennych. Stanowią one jednocześnie uzupełnienie zieleni miejskiej Łańcuta o miejsca zieleni urządzonej, wielofunkcyjnej i odpowiadającej na współczesne potrzeby miasta.

Park Sąsiedzki (ryc. 3c) ze względu na lokalizację w sercu osiedla jest miejscem łatwo dostępnym i sprzyjającym integracji zarówno seniorów, jak i dzieci. Program parku przewiduje takie formy aktywności, jak zabawa w kuchni błotnej, relaks na hamakach czy wspólne uprawianie warzyw lub ziół. Jednocześnie park jest przystankiem na szlaku kulturowym, gdzie stwarza okazję do nawiązywania relacji turysta–mieszkaniec lub obserwacji codziennego życia

mieszkańców Łańcuta. Teren parku okala ogród deszczowy, odprowadzający wodę opadową gromadzącą się na ulicy podczas obfitych opadów deszczu i umożliwiający retencję tych wód.

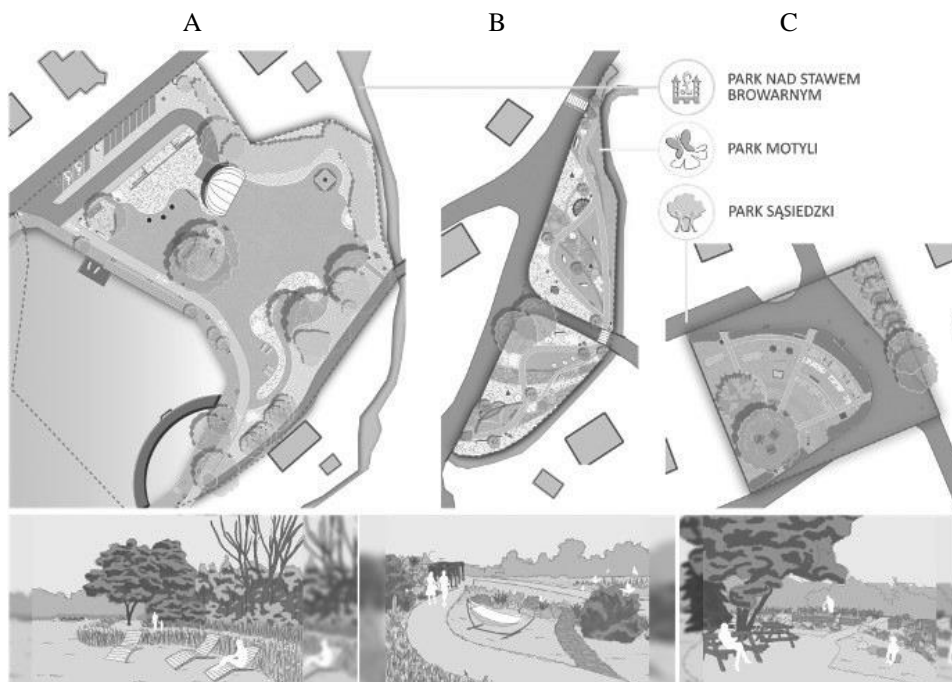

Ryc. 2. Projekt szlaku kulturowego Natura & Kultura w Łańcutcie. Źródło: opracowanie własne

Fig. 2. Tourist trail Nature & Culture design in the Łańcut city. Source: own elaboration

Kolejny park to park nad Stawem Browarnym (ryc. 3a). Staw Browarny, nad którym zlokalizowano park, był w przeszłości powiązany z istniejącym kiedyś w Łańcutcie browarem. Jest to największa pod względem powierzchni projektowana na szlaku przestrzeń przeznaczona na spotkania mieszkańców Łańcuta. Oprócz dużej sceny umożliwiającej organizację imprez kulturalnych lub warsztatów plenerowych, znajdują się tam miejsce z paleniskiem oraz hamaki usytuowane tak, aby użytkownicy w trakcie wypoczynku mogli obserwować tafle wody. Dodatkowo zaprojektowano krótki pomost przy stawie z elementem

ramującym widok na zlokalizowaną przy jeziorze willę, która stanowi ważny akcent w tym krajobrazie. Wokół jeziora poprowadzona została ścieżka pieszo-rowerowa łącząca dwie ulice, na których skrzyżowaniu położony jest teren. Dla najmłodszych stworzono strefę zabaw z górką, która jednocześnie stanowi od strony wschodniej maskowanie toalety publicznej. Całość otoczona jest naturalną roślinnością podkreślona delikatnym oświetleniem w postaci kołyszących się wśród traw lamp.

Ryc. 3. Projekt parków kieszonkowych na szlaku kulturowym w Łańcucie: A. Park nad Stawem Browarnym, B. Park Motyli, C. Park Sąsiedzki, źródło: opracowanie własne

Fig. 3. Design of pocket parks on the cultural trail in Łańcut: A. Brewery Pond Park, B. Butterfly Park, C. Neighborhood Park. Source: own elaboration

Ostatni z parków, park Motyli (ryc. 3b), jest znacznie oddalony od pozostałych parków kieszonkowych znajdujących się na szlaku i to zdecydowało o jego edukacyjnej funkcji. Aby przyciągnąć turystów w bardziej odległe części miasta, należało wprowadzić motyw projektowy, który byłby szczególnie interesujący. Zdecydowano, że tą myślą przewodnią staną się motyle. Sama nazwa parku sugeruje bowiem nie tylko jego rozplanowanie, ale także przeznaczenie, ponieważ przy projektowaniu szczególną uwagę zwrócono na gatunki roślin, które w założeniu mają wabić owady, a w szczególności motyle. Jego lokalizacja ma na celu także oddalenie turysty od zgiełku miasta oraz zaofe-

rowanie wyciszenia wśród kwiatowych łąk. Jest to przestrzeń, gdzie można odpocząć, ale też zaobserwować barwne motyle oraz dowiedzieć się więcej na temat życia owadów. Może to być wyjątkowo interesująca edukacja dla najmłodszych, skupiająca w sobie przebywanie na świeżym powietrzu oraz kształtowanie wrażliwości wobec otaczającej przyrody.

4. Podsumowanie

Turystyka Łańcuta skupia się obecnie w znacznej mierze na zamku i jego bezpośrednim otoczeniu. Miasto poszukuje rozwiązań mających na celu zatrzymanie turysty na dłużej, oferując mu dodatkowe atrakcje. Zaproponowany w opracowaniu projekt szlaku kulturowego stanowiący miejską trasę przeprowadzającą przez najbardziej urokliwe fragmenty miasta może stać się cennym rozszerzeniem oferty turystycznej Łańcuta. Jednocześnie uwzględnienie na szlaku obiektów parkowych, takich jak trzy parki kieszonkowe, pozwala zaproponować potencjalnemu turyście alternatywne formy przystanków na szlaku, sprzyjające odpoczynkowi i integracji społecznej.

Idea parków kieszonkowych, kojarzona głównie z wielkimi aglomeracjami miejskimi, jest również atrakcyjną formą gospodarowania przestrzeni publicznej małego miasta, w której małe powierzchniowo obszary przekształcane w atrakcyjne, wielofunkcyjne parki zaspokoją potrzeby mieszkańców i turystów. Park kieszonkowy to cenne narzędzie służące uzdrawianiu i rozwijaniu struktury małego miasta. W powiązaniu z istniejącymi układami zieleni miejskiej umożliwia minimalizację negatywnych skutków urbanizacji.

Bibliografia

- [1] Almenar J., Elliot T., Rugani B., Philippe B., Gutierrez T., Sonnemann G., Geneletti D., Nexus between nature-based solutions, ecosystem services and urban challenges. „Land Use Policy” 2021, Vol. 100, Nr 104898.
- [2] Bonusiak W., Łańcut. Studia i szkice z dziejów miasta, Wyd. WSP, Rzeszów 1997, s. 153-182.
- [3] Dane statystyczne. Urząd Statystyczny w Rzeszowie. 2023, Gmina Miejska Łańcut Dane Statystyczne.
- [4] Engemann K., Pedersen C., Arge L., Tsirogiannis C., Mortensen P., Svenning J., Residential green space in childhood is associated with lower risk of psychiatric disorders from adolescence into adulthood. „PNAS” 2019. USA. Nr 116. 5188-5193.
- [5] Gałęcka-Drozda A., Wilkaniec A., Szczepańska M., Świerk D., Potential nature-based solutions and greenwashing to generate green spaces: Developers’ claims versus reality in new housing offers. „Urban Forestry & Urban Greening” 2021, Vol. 65, Nr 127345.
- [6] Gies E., The Health Benefits of Parks: How Parks Keep Americans and Their Communities Fit and Healthy, San Francisco, „The Trust for Public Land” 2006, Nr 415.

- [7] Goldsteen B., Elliot D., *Designing America: Creating Urban Identity*. New York, Wyd. Van Nostrand Reinhold, 1993, s. 235-241.
- [8] Januchta-Szostak A., Woda w miejskiej przestrzeni publicznej modelowe formy zagospodarowania wód opadowych i powierzchniowych, *Politechnika Poznańska*, Nr 454. Rozprawy, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2011, s. 117-21.
- [9] Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2022, s. 124-139.
- [10] Kugler N., *Perceptions of space in community-organized public places*, „4CITIES. ERASMUS MUNDUS” 2017.
- [11] Kulczyk S., Lewandowski W., *Ekoturystyka „zieloną ścieżką” do Europy*, „Czasopismo Problemy Ekologii Krajobrazu” 2004, Nr 13, s. 113-120.
- [12] Oke T., *The energetic basis of the urban heat Island*, „Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society” 1982, Vol. 108(455), s. 1-24.
- [13] Omidvar H., Bou-Zeid E., Li Q., Mellado J. i in., *Plume or bubble? Mixed-convection flow regimes and city-scale circulations*, „Journal of Fluid Mechanics” 2020, Vol. 897. A5.
- [14] Pataki D., Alberti M., Cadenasso M., Felson A., McDonnell M., Pincetl S., i in., *The benefits and limits of urban tree planting for environmental and human health*, „Frontiers in Ecology and Evolution” 2021, Vol. 9. s. 1-9.
- [15] Paterak M., *Fara w Łańcucie*. Wyd. Parafia rzym.-kat. pw. św. Stanisława Biskupa w Łańcucie, Łańcut 2007, s. 36.
- [16] Szpara K., *Badanie przyjazdowego ruchu turystycznego w wybranych miejscach recepcji turystycznej województwa podkarpackiego w okresie V-IX 2009 roku*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Rzeszów 2009, s. 46-56.
- [17] Terkenli T., Bell S., Tošković O., Dubljević-Tomićević J., Panagopoulos T., Straupe I., Kristianova K., Straigyte L., O'Brien L., Živojinović I., *Tourist perceptions and uses of urban green infrastructure: An exploratory cross-cultural investigation*, „Urban Forestry & Urban Greening” 2020, Nr 49.
- [18] Tokarska-Osyczka A., Osyczka D., *Parki kieszonkowe – trend w kształtowaniu przestrzeni miejskiej*, „Zeszyty Naukowe” 2017, Nr 48.
- [19] van Vliet J., *Direct and indirect loss of natural area from urban expansion*, „Nature Sustainability” 2019, Nr 2, s. 755-763.
- [20] Zachariasz A., *O różnym pojmowaniu genius loci w ogrodach*, „Czasopismo Techniczne PK” 2010, 5-A, z. 13, s. 14-29.
- [21] Zepp H., *And the winner is? Comparing urban green space provision and accessibility in eight European metropolitan areas using a spatially explicit approach*, „Urban Forestry & Urban Greening” 2020, Nr 49.

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORKACH

Joanna GOSZTYŁA, Agata GAJDEK*

ZIELONY POTENCJAŁ MIASTA TURYSTYCZNEGO. PROJEKT PARKÓW KIESZONKOWYCH WPISANYCH W SZLAK KULTUROWY ŁAŃCUTA

Słowa kluczowe: małe miasto, zrównoważony rozwój, zieleń miejska, walory turystyczne

W obliczu zagrożenia globalnym ociepleniem, ludzkość poszukuje skutecznych, ekologicznych rozwiązań w każdym sektorze gospodarki. W przypadku małych, turystycznych miast, szansą na środowiskowe uzdrowienie ich przestrzeni wydaje się być umiejętne wykorzystanie zachowanych, niewielkich powierzchniowo nieużytków, do stworzenia systemu parków kieszonkowych. W przypadku miast turystycznych, takich, jakim jest Łańcut, kształtowanie zieleni publicznej powinno odpowiadać potrzebom zarówno mieszkańców, jak i turystów. W kontekście rozwoju turystyki, kształtowanie zielonej sieci powiązań powinno integrować zabytkową architekturę, eksponując ją, stanowiąc dla niej wartościowe tło i oferując wartościową przestrzeń publiczną, dostępną i atrakcyjną dla wszystkich grup społecznych. W opracowaniu zaprezentowano koncepcję miejskiego szlaku kulturowego Łańcuta, który łączy w sobie aspekty dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego (KULTURA & NATURA). Parki kieszonkowe włączone w projektowaną trasę turystyczną stanowią ważne miejsce na szlaku – wspierają zieloną infrastrukturę, poszerzają ofertę turystyczną oraz odpowiadają na codzienne potrzeby mieszkańców miasta.

* dr inż. arch. kraj., Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Nauk Rolniczych Ochrony i Kształtowania Środowiska, Pracownia Architektury Krajobrazu, ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów, tel. (17) 872 17 60, e-mail: agajdek@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0001-5409-1444

Joanna GOSZTYŁA, Agata GAJDEK*

POCKET PARKS AS INSTRUMENT OF MODERN URBAN MANAGEMENT IN SHAPING SMALL TOWN' SPACE ON EXAMPLE OF ŁAŃCUT

Keywords: small town, sustainable development, urban greenery, touristic values

In the face of the threat posed by global warming, humanity seeks effective and ecological solutions in every sector of the economy. For small, tourist-oriented cities, the opportunity for environmental healing lies in skillfully utilizing preserved, small, underutilized spaces to create a system of pocket parks. In the case of tourist cities like Łańcut, shaping public greenery should cater to the needs of both residents and tourists. Regarding tourism development, the formation of a green network should integrate historic architecture, showcasing it, providing a valuable backdrop, and offering accessible and attractive public spaces for all social groups. The study presents the concept of the Łańcut urban cultural trail, which combines aspects of cultural and natural heritage (CULTURE & NATURE). Pocket parks included in the planned tourist route are an important place on the trail – they support green infrastructure, expand the tourist offer and respond to the everyday needs of city residents.

* Ph.D. Eng. Arch., University of Rzeszów, Institute of Agricultural Sciences, Land Management and Environmental Protection, Landscape Architecture Lab, ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów, tel. (17) 872 17 60, e-mail: agajdek@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0001-5409-1444

ROZWÓJ HISTORYCZNY I WIELOFUNKCYJNOŚĆ PARKÓW MIEJSKICH NA GÓRNYM ŚLĄSKU NA PRZYKŁADZIE PARKU KOŚCIUSZKI W KATOWICACH I PARKU ŚLĄSKIEGO W CHORZOWIE

1. Wprowadzenie

1.1. Konurbacja górnośląska – charakterystyka

Konurbacja górnośląska jest jednym z największych i najbardziej zurbanizowanych oraz uprzemysłowionych terenów w Polsce. Położona na Wyżynie Śląskiej obejmuje swoim zasięgiem znaczną część województwa śląskiego wraz z największymi miastami regionu, takimi jak: Katowice, Chorzów, Gliwice, Siemianowice Śląskie, Świętochłowice, Zabrze, Bytom, Piekary Śląskie, Tarnowskie Góry, Ruda Śląska, Mysłowice, Tychy, Mikołów, Knurów, Sosnowiec, Będzin, Czeladź, Jaworzno, Dąbrowa Górnicza. Obszar zajmowany przez konurbację wynosi ok. 2553 km². Liczba ludności zamieszkującej ten mocno nasycony zabudową teren wynosi, w zależności od przyjętych kryteriów, od 2,2 do 3,5 mln. Głównym czynnikiem miastotwórczym były istniejące na tych terenach złoża surowców naturalnych: węgla kamiennego i rud żelaza oraz przemysł metalurgiczny, związany z ich wydobyciem. Szczególnie intensywny rozwój górnictwa i hutnictwa nastąpił od 2. poł. XVIII w. do czasów I wojny światowej [2, s. 44-52].

1.2. Rola terenów zielonych w metropolii

Zieleń towarzyszyła rozwojowi naszej cywilizacji od zawsze, jednak wraz z rozwojem terenów zurbanizowanych oraz przemysłu wydobywczego i hutniczego na terenach metropolii postępowała degradacja środowiska naturalnego. Rosła także potrzeba ochrony jego zasobów zielonych, będących naturalną przestrzenią odpoczynku, ale także schronieniem oraz źródłem pożywienia. Kolejnym krokiem ku ochronie terenów zielonych w sąsiedztwie przestrzeni zurbanizowanych była rodząca się świadomość ekologiczna: potwierdzona wynikami badań wiedza na temat dobrego wpływu sąsiedztwa zieleni na zanieczyszczenia generowane przez człowieka, jak również jej kojący wpływ na samopoczucie i zdrowie psychiczne oraz fizyczne.

Pierwsze parki w typie miejskich powstawały w Europie w XVII w. wraz z rozwojem sztuki komponowania ogrodów. Natomiast wieki XVIII i XIX przyniosły prawdziwe ogrodowe ożywienie: każde znaczące miasto mogło pochwalić się urządzonymi przestrzeniami zielonymi, dostępnymi dla swoich mieszkańców spragnionych odpoczynku i ukojenia wśród natury i świeżego powietrza [4, s. 7-8]. Do parków powstałych w tym okresie na terenach Górnego Śląska można zaliczyć XVIII-wieczny park w Świerklańcu, park miejski im. F. Kachla w Bytomiu z 1840 r., park miejski w Tarnowskich Górach z 1903 r., a także park im. Tadeusza Kościuszki w Katowicach.

2. Park im. Tadeusza Kościuszki w Katowicach

2.1. Rys historyczny

Wiek XIX to okres intensywnego rozwoju miast i towarzyszącego im przemysłu. Katowice, jako jedno z największych miast regionu, uzyskały prawa miejskie w roku 1865. Liczba ludności oraz przestrzeni zurbanizowanych rosła, zmieniało się także postrzeganie potrzeb mieszkańców. Miasto w tym okresie charakteryzowało się liczną i dobrze skomponowaną zielenią towarzyszącą tkance miejskiej. Parki powstające wówczas na terenach miejskich były przejawem zauważonej potrzeby obcowania człowieka z przyrodą. Tereny zieleni urządzonej już wówczas realizowane były jako przestrzenie o bogatym programie funkcjonalnym. Z upływem czasu idea wielofunkcyjności była rozwijana, a parki wzbogacano o kolejne strefy aktywności. Znakomitym przykładem parku miejskiego, na którym skupiono się w tym opracowaniu, jest park im. Tadeusza Kościuszki w Katowicach. Powstał on w 1888 roku, istnieje do dziś jako najstarszy i największy park miejski w granicach administracyjnych miasta, zajmuje powierzchnię 72 ha. Układ parku nawiązuje stylistycznie do popularnych w tym czasie krajobrazowych ogrodów angielskich, w których zieleń urządzona harmonijnie przenika się z zielenią naturalną [3, s. 2].

Park pierwotnie zaprojektowano na powierzchni 6 ha podmiejskiego lasu, należącego do przemysłowców niemieckiego pochodzenia, graniczącego od południa z centralnymi dzielnicami Katowic. Na przestrzeni kolejnych lat park rozrastał się, tworząc tzw. *Süd Park* (park Południowy). W roku 1903 włączono do parku okoliczne tereny o powierzchni 56 ha, sięgając tym samym po górujące nad okolicą Wzgórze Beaty, na którym postawiono 20-metrową Wieżę Bismarcka. Wytyczono także system ciągów spacerowych, ogrodów kwiatowych i zaprojektowano towarzyszącą im zieleń. W 1910 roku ze wsparciem finansowym Magistratu Miasta Katowice utworzono aleję wzdłuż ul. Kościuszki. Kilka lat później – w 1912 roku park Południowy połączono z katowickim rynkiem linią tramwajową, ułatwiając tym samym dostęp mieszkańców do przestrzeni zielonych. W latach 20. XX w. park uzyskał zbliżony do dzisiejszego układ

i otrzymał ostatecznie imię Tadeusza Kościuszki. Kompozycja parku jest mieszana, łącząca z powodzeniem układ swobodny z geometrycznym.

Kolejnym okresem wzbogacania programu funkcjonalnego parku były lata 30. XX w. W części północnej założenia utworzono wówczas nieistniejący dziś, tor wyścigów konnych, w części zachodniej parku natomiast zwierzyńiec z fauną krajową. Wieża Bismarcka, zwana odtąd do czasu jej rozebrania w 1934 roku wieżą widokową, została udekorowana tablicą pamiątkową poświęconą Kościuszce wraz z jego portretem.

Ryc. 1. Wieża spadochronowa. Źródło: fot. autorka 01.2024

Fig. 1. Parachute tower. Source: photo by author 01.2024

Ryc. 2. Stok saneczkarski w parku im. Kościuszki w Katowicach. Źródło: fot. autorka 01.2024

Fig. 2. Toboggan slope in Kościuszko park in Katowice. Source: photo by author 01.2024

W otoczeniu Wzgórza Beaty pod koniec lat 30. XX wieku utworzono podwaliny parku etnograficznego. Translokowano wówczas do parku zabytki drewnianej architektury śląskiej: z Syryni przeniesiono drewniany kościół św. Michała Archanioła z 1510 r. wraz z XVII-wieczną drewnianą dzwonnicyą i spichlerzem z 1688 r. Ostatecznie planowany skansen nie powstał, natomiast zabudowania drewniane kościoła oraz dzwonnicy stoją i funkcjonują do dziś, uatrakcyjniając przestrzeń parku (ryc. 3.).

W roku 1937 na północnym krańcu terenów zielonych wzniesiono wieżę spadochronową. Zbudowana z inicjatywy Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej budowla miała służyć szkoleniu skoczków spadochronowych, przyszłych lotników i żołnierzy. Wieża w konstrukcji stalowej, mierząca 50 m

wysokości, była ówczasie najwyższą wieżą spadochronową w Polsce. Z jej istnieniem wiążą się dramatyczne wydarzenia historyczne, kiedy to w pierwszych dniach II wojny światowej wieża została polskim bastionem obronnym, składającym się najprawdopodobniej z harcerzy oraz młodzieży gimnazjalnej Katowic, odpierającym atak sił Wehrmachtu. W ramach odwetu Niemcy rozebrali wieżę w latach 40. XX w., natomiast po wojnie, w latach 50. XX w. zdecydowano o jej odbudowie (ryc. 1.) i upamiętnieniu stoczonych tu walk. Aby uczcić pamięć poległych obrońców, postawiono obelisk – pomnik martyrologii harcerzy śląskich.

Ryc. 3. Kościół św. Michała Archanioła w parku im. T. Kościuszki w Katowicach. Źródło: fot. autorka 01.2024

Fig. 3. The Church of St. Michael the Archangel in Kościuszko park in Katowice. Source: photo by author 01.2024

Lata powojenne to okres ponownego rozkwitu. Park im. T. Kościuszki zachował pierwotny układ kompozycyjny, zyskał natomiast w tym czasie galerię rzeźby plenerowej, w której można oglądać dzieła lokalnych twórców: Augustyna Dyrdy, Zygmunta Brachmańskiego, Joachima Krakowczyka, Piotra Latoska, Józefa Marka, Jacka Sarapaty i Andrzeja Szczepańca. Wytyczono także dodatkowe ścieżki spacerowe, edukacyjne i sportowe, wzbogacono parkowe kompo-

zycje zielone. Stworzono przestrzenie rekreacyjne i wypoczynkowe, w tym dwa place zabaw.

Obecnie park jest najcenniejszym miejskim terenem zieleni urzędzonej Katowic, zarówno pod względem zachowanego układu przestrzennego, funkcjonalnego, jak i bogactwa gatunków drzew i krzewów w nim występujących [5, s. 7-8].

2.2. Wielofunkcyjność parku na przestrzeni wieków

Parki miejskie wśród uprzemysłowionych terenów miały pierwotnie być miejscem spotkań, swoistymi zielonymi salonami dla relaksu i wypoczynku mieszkańców miast. Park miał przede wszystkim spełniać funkcje rekreacyjne i poprawiać warunki zdrowotne, a także zapewnić dostępną rozrywkę dla zamieszkującej zurbanizowaną okolicę ludności pracującej. Z czasem ich rola wzbogacana była o nowe funkcje: edukacyjną, biocenotyczną, muzealną, historyczną, wystawienniczą, rekreacyjno-sportową.

Poza estetyczną stroną dobrze skomponowanych przestrzeni parkowych wyznaczono ścieżki: spacerowe, edukacyjne, zdrowia, stoki saneczkowe i narciarskie, a także strefy zadumy, związane z wydarzeniami historycznymi mającymi miejsce w przestrzeni parku.

W parku im. T. Kościuszki można dziś wskazać następujące strefy funkcjonalne:

- sportowo-rekreacyjna – stok saneczkarski na Wzgórzu Beaty (ryc. 2.), a także ścieżki biegacza (city run), place zabaw dla dzieci,
- historyczna i edukacyjna – której elementami są wieża spadochronowa, jako jedyny tego typu obiekt zachowany w Polsce oraz zespół historycznej, drewnianej zabudowy,
- biocenotyczna – teren parku jest domem i schronieniem dla wielu gatunków zwierząt, a także ostoją zieleni dzikiej (strefa zieleni parkowej nieurządzonej o drzewostanie różnowiekowym i wielogatunkowym),
- kulturalna – pawilon wystawowy i muszla koncertowa,
- dekoracyjna – pięknie skomponowane wnętrza zielone, pełne gatunków kwitnących, dekoracyjnych i rzadkich, aleje spacerowe, dorodne różaneczniki i azalie.

Parki miejskie, jako ogólnodostępne tereny zielone, są tłumnie odwiedzane przez mieszkańców okolicznych dzielnic i miast, zarówno rodziny z dziećmi, korzystające z przestrzeni placów zabaw i ścieżek spacerowych, jak sportowców oraz osoby starsze, szukające schronienia przed upałem lub gwarem miasta. Gdyby nie parki miejskie ludność tak dużego skupiska żyłaby w zdecydowanie gorszej formie, zarówno psychicznej, jak i fizycznej.

3. Park Śląski w Chorzowie

3.1. Powstanie parku

Polska myśl urbanistyczna lat powojennych przesiąknięta była ideą równości społecznej, w myśl której przestrzenie miejskie miały być ogólnodostępne dla wszystkich obywateli, przyjazne i dostosowane do realizacji zróżnicowanych potrzeb mas. Odpowiedzią na takie założenia były m.in. parki kultury: otwarte, urządzone tereny zieleni miejskiej, o rozbudowanym programie funkcjonalnym. Park Śląski w Chorzowie jest doskonałym przykładem powojennego parku kultury.

Utworzony w latach 50. XX wieku na terenach mocno zniszczonych, jest po dziś dzień jednym z bardziej przyciągających swoją skalą i programem funkcjonalnym terenem zieleni miejskiej. Jest także doskonałym przykładem udanej rewitalizacji zdegradowanych terenów przemysłowych. Projekt parku powstał w pracowni Centralnego Biura Projektów Architektonicznych i Budowlanych, a głównymi projektantami koncepcji zostali prof. Kazimierz Wejchert, inż. arch. Krystyn Olszewski, prof. Władysław Niemirski, inż. arch. Tadeusz Braun [4, s. 13-24].

Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku w Chorzowie (aktualnie park Śląski) powstał dzięki inicjatywie i uporowi Jerzego Ziętka, ówczesnego wiceprzewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Oficjalnie park miał być wzorowany na moskiewskim parku Gorkiego. Jako obszar przeznaczony pod założenie zielone wskazano teren w większości przemysłowy, mocno zdegradowany i zniszczony, położony pomiędzy Katowicami, Chorzowem i Siemianowicami Śląskimi. Skala założenia do dziś robi wrażenie. Pieczołowicie zaprojektowany park zajmuje teren ok. 557 ha.

Układ parku to bardzo przemyślany, stworzony od podstaw układ ścieżek pieszych, rowerowych i towarzyszącej im zieleni. *Pierwsze prace o dużym rozmachu rozpoczęto wiosną, obsadzając na obszarze 40 ha, 363 tysiące drzew i krzewów. Ogólna liczba drzew, które zostaną zasadzone na terenach parku, obliczona jest na około 1800000* [4, s. 19]. Krajobraz bliski księżycowemu, składający się głównie z pól i nieużytków z biedaszybami, został zmieniony w piękny, przyciągający mieszkańców okolicznych miast teren zielony. Aby to mogło się udać, nawieziono urodzajnych gleb i zrehabilitowano zniszczone wydobywaniem ziemi, posadzono imponującą liczbę roślin, projektując miejsce, w którym mogli znaleźć wytchnienie po pracy wszyscy mieszkańcy, bez względu na ich zamożność czy poziom wykształcenia.

Głównym założeniem parku było stworzenie miejsca ogólnodostępnego, darmowego, w którym każdy może znaleźć coś dla siebie. Stąd też taki bogaty, zadziwiający rozmachem nawet dziś, program funkcjonalny parku. Wśród zaprojektowanych stref w parku przewidziano miejsca o charakterze leśnym,

ROZWÓJ HISTORYCZNY I WIELOFUNKCYJNOŚĆ PARKÓW MIEJSKICH NA GÓRNYM ŚLĄSKU
NA PRZYKŁADZIE PARKU KOŚCIUSZKI W KATOWICACH I PARKU ŚLĄSKIEGO W CHORZOWIE

Ryc. 4-5. Widok na kręgi taneczne i restaurację Przystań w parku Śląskim w Chorzowie. Źródło: fot. autorka 02.2024

Fig. 4-5. View of the dancing circles and Przystań Restaurant in the Silesian Park in Chorzów. Source: photo by author 02.2024

Ryc. 6-7. Ogród Zoologiczny w parku Śląskim w Chorzowie. Źródło: fot. autorka 02.2024

Fig. 6-7. ZOO in the Silesian Park in Chorzów. Source: photo by author 02.2024

z dominującą zielenią w układzie naturalistycznym, a także liczne sektory wypoczynku czynnego: pełnowymiarowy stadion, wodny tor regatowy, basen kąpielowy, zbocze narciarskie.

Nie zabrakło sektorów o charakterze kulturalno-oświatowym (estrady i kręgi taneczne, pawilony wystawowe i otwarte galerie rzeźb), a także takich, których funkcję można określić jako edukacyjną, z ogrodem zoologicznym (ryc. 6. i 7.), parkiem etnograficznym czy planetarium na czele. Obrazu dopełniały ogrody tematyczne (np. ogród różany, skalny, japoński), place zabaw i strefy restauracyjne (jest ich kilka, ryc. 5.), a jako ciekawa komunikacja wewnętrzna, będąca dodatkową atrakcją, funkcjonowały kolej linowa i kolejka wąskotorowa, łączące odleglejsze miejsca w parku.

3.2. Wielofunkcyjność parku w czasach współczesnych

Skomponowany z wielkim pietyzmem teren parku Śląskiego w Chorzowie także obecnie jest miejscem chętnie odwiedzonym przez mieszkańców. Pierwotny układ parku został zachowany, główne jego elementy trwają do dziś. Część została zmodernizowana i wzbogacona adekwatnie do zmieniających się potrzeb użytkowników. Niektóre strefy parku funkcjonują aktualnie jako samodzielne podmioty (np. Muzeum Górnośląski Park Etnograficzny), część z nich nie jest już bezpłatna (np. zoo, wesołe miasteczko), natomiast nadal stanowią silny magnes dla szukających odpoczynku mieszkańców okolicznych miast. Jako najważniejsze obecnie funkcje zielonej przestrzeni urządzonej należy uznać:

- sportową – obejmującą zmodernizowany Stadion Śląski i zespół boisk pomocniczych, ścieżki rowerowe i rolkowe, modernizowany aktualnie basen miejski oraz tor regatowy,
- rekreacyjną – z wesołym miasteczkiem (obecnie Legendia), zlokalizowanym na 39 ha parku, koleją linową Elką – wzbogaconą obecnie o drugą linię, a także place zabaw i polany,
- edukacyjną – z ogrodem zoologicznym, zmodernizowanym w ostatnich latach Planetarium Śląskim, ścieżkami edukacyjnymi, Górnośląskim Parkiem Etnograficznym, skupiającym zabudowę drewnianą z różnych regionów Górnego Śląska i propagującym wiedzę na ich temat,
- kulturalną – obejmującą kręgi taneczne (ryc. 4.), pawilony wystawowe, plenerową galerię rzeźby, ale także okresowo udostępniane na potrzeby festiwalu i koncertów stadion i polany parkowe,
- biocenotyczną – teren parku o swoistym mikroklimacie, jako rozległe skupisko zieleni wśród tkanki zurbanizowanej, jest zarówno ostoją zwierzyny, jak i siedliskiem gatunków, które nie przetrwają w środowisku miejskim, natomiast gatunki fauny zgromadzone w ramach ogrodu zoologicznego stanowią ważny element ochrony bioróżnorodności [1, s. 6-8],

- dekoracyjną – ogrody tematyczne (różany, japoński), wnętrza z zielenią urządzoneą, kwitnącą.

4. Podsumowanie i wnioski

Wielofunkcyjność terenów miejskiej zieleni urządzonej była jednym z założeń towarzyszącym parkom od ich zarania. Tereny parkowe ograniczone mocno zurbanizowaną tkanką miejską, dzięki swojemu bogatemu programowi funkcjonalnemu mogły służyć szerokim rzeszom mieszkańców okolicznych miast, odpowiadając na rosnące i zmieniające się potrzeby ludności. Mimo że funkcje skupione na terenie parków miejskich częściowo powtarzają się, nie wpływa to negatywnie na ich atrakcyjność czy popularność. Ograniczenie przestrzenne wymagało i wymaga nadal skupienia kilku funkcji na jednym terenie. Bogate programy funkcjonalne są równocześnie ważnym czynnikiem przyciągającym gości i wzbogacającym krajobraz miejski. Różnorodność funkcjonalna jest do dziś jednym z pożądaných kierunków rozwoju przestrzennego, nie tylko samych terenów zieleni miejskiej, ale miast w ogóle.

Literatura

- [1] Cempulik J., Cempulik P., Śląski Ogród Zoologiczny. Przewodnik po ścieżce edukacyjnej, Chorzów 2007.
- [2] Katowice ich dzieje i kultura na tle regionu, red. W. Mrozek, Warszawa 1976.
- [3] Łakomy K., Tereny XIX-wiecznej zieleni komponowanej we współczesnej strukturze funkcjonalnej i przestrzennej Katowic, [w:] Nauka Przyroda Technologie, t. 3, z. 3, Poznań 2009.
- [4] Rospondek Ł., Buszman Ł., Park wielu pokoleń, Chorzów 2016.
- [5] Rostański K., Tokarska-Guzik B., Rostański A., Rostański K.M., Drzewa i krzewy Katowic wraz z kluczem do ich oznaczania, Wydawnictwo „Planta”, Krzeszowice 1997.

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORCE

Anna KRUKOWIECKA-BRZĘCZEK*

ROZWÓJ HISTORYCZNY I WIELOFUNKCYJNOŚĆ PARKÓW MIEJSKICH NA GÓRNYM ŚLĄSKU NA PRZYKŁADZIE PARKU KOŚCIUSZKI W KATOWICACH I PARKU ŚLĄSKIEGO W CHORZOWIE

Słowa kluczowe: konurbacja górnośląska, zielen publiczna, rekultywacja, architektura krajobrazu

Prezentowany rozdział podejmuje tematykę historii rozwoju oraz wielofunkcyjności parków miejskich na terenie konurbacji górnośląskiej na przykładach parku im. Tadeusza Kościuszki w Katowicach oraz parku Śląskiego w Chorzowie. Są to jedne z największych, a także najbardziej popularnych terenów zieleni urządzonej na terenie w konurbacji górnośląskiej. Założenia te

powstawały w różnych okresach i w odmiennych okolicznościach. Park im. T. Kościuszki zaprojektowano jako zielony salon miejski rodzących się w 2. poł. XIX w. przemysłowych Katowic, natomiast park Śląski powstał w latach 50. XX w. jako park kultury i jedno z pierwszych w Polsce oraz Europie udanych przedsięwzięć rekultywacyjnych na terenach poprzemysłowych. Urządzone przestrzenie zielone w obu przypadkach zajmują znaczny obszar miast i łączą z sukcesem kilka funkcji: od cichego wypoczynku i rekreacji, poprzez sport i edukację, w jej pełnym wachlarzu możliwości, do roli ozdobnej i ekologicznej. Oba założenia parkowe projektowane były jako tereny o kilku funkcjach i bogatym programie użytkowym, modyfikowanym wraz ze zmieniającymi się potrzebami ich użytkowników i rozbudowywanym na przestrzeni ich istnienia. Parki te łączy także jedno: są ważnym elementem struktury miejskiej, a przede wszystkim wyrazem rosnącej potrzeby licznej społeczności metropolii do kontaktu z naturą w różnej formie, o czym świadczyć może ich nieustająca popularność wśród mieszkańców okolicznych miast.

* Politechnika Krakowska im. T. Kościuszki, ul. Warszawska 24, 31-155 Kraków, e-mail: a.krukowiecka@doktorant.pk.edu.pl

Anna KRUKOWIECKA-BRZĘCZEK*

HISTORICAL DEVELOPMENT AND MULTIFUNCTIONALITY OF CITY PARKS IN UPPER SILESIA ON THE EXAMPLE OF KOŚCIUSZKO PARK IN KATOWICE AND THE SILESIAN PARK IN CHORZÓW

Keywords: Upper Silesian conurbation, public greenery, reclamation, landscape architecture

The presented article discusses the history of development and multifunctionality of urban parks in the Upper Silesian conurbation on the examples of Kościuszko Park in Katowice and the Silesian Park in Chorzów. These are two of the most popular, as well as the most extensive greenery areas developed in the Upper Silesian conurbation. These park layouts were created at various periods of time and under different circumstances. Kościuszko Park was designed as a green urban living room, accompanying the emergence of the industrial city of Katowice in the second half of the 19th century, while the Silesian Park was created in the 1950s as a cultural park and one of the first successful reclamation projects in post-industrial areas in Poland and Europe. In both cases the parks with their facilities cover large areas of the cities involved and successfully combine several functions: from quiet use and recreation, through sports and education, in its wide range of possibilities, to the ecological and decorative function. Both park structures were designed as areas with several functions and rich utility programs, developed along with the changing needs of their users and expanded throughout their existence. These parks have one more thing in common: they are very important parts of urban structures and, above all, they express the need of the metropolises' communities for contact with various forms of nature, as evidenced by their constant popularity among the inhabitants of the cities and towns from the whole region.

* Cracow University of Technology, ul. Warszawska 24, 31-155 Kraków, e-mail: a.krukowiecka@doktorant.pk.edu.pl

PARKI KIESZONKOWE JAKO NARZĘDZIE NOWOCZESNEGO KSZTAŁTOWANIA MAŁEGO MIASTA NA PRZYKŁADZIE ŁAŃCUTA

1. Wprowadzenie

Trend tworzenia parków kieszonkowych cieszy się coraz większą popularnością w dużych miastach. Wywodzi się on z Nowego Jorku, gdzie w latach 70. XX wieku powstał wzorcowy Paley Park. Bodźcem dla powstania idei i trendu były przemiany zachodzące na terenach miejskich. Zmiany społeczne i ekonomiczne skutkowały likwidacją starych i opuszczonych budynków. Tam, gdzie wola mieszkańców przeważała nad zyskiem ekonomicznym, powstawały ogrody, których rozmiar determinowała zwalniająca się w ścisłej zabudowie parcela [5]. Zmieniające się definicje i rosnąca liczba realizowanych na całym świecie przykładów wskazuje na wysokie właściwości adaptacyjne trendu. Kwestią czasu wydaje się być przeniesienie go z metropolii do mniejszych organizmów miejskich, przeżywających przemiany podobne do tych, które większe miasta mają już za sobą. Przestrzeń o wysokich wartościach przyrodniczych i estetycznych zapewniająca miejsce do kontemplacji, spotkań i rekreacji, dostępna w odległości kilku minut spaceru od miejsca zamieszkania jest skutecznym remedium na deficyt dostępu do natury, na który cierpią społeczeństwa terenów zurbanizowanych. Warto więc przyjrzeć się zaadaptowaniu trendu do potrzeb wspomagania zrównoważonego rozwoju małych miast.

Celem pracy jest wskazanie praktyk planistycznych i projektowych, które pomogą lokalnym władzom i projektantom używać parków kieszonkowych jako narzędzia do kształtowania przestrzeni małego miasta. W opracowaniu oparto się na przykładzie Łańcuta, dla którego stworzono projekt sieci parków kieszonkowych stanowiących uzupełnienie systemu zieleni miasta. Zastosowane metody i sposoby gospodarowania terenami zielonymi mogą być pomocne dla innych miast o podobnej sytuacji społecznej, przyrodniczej czy ekonomicznej.

2. Materiał i metody

2.1. Obszar badań – charakterystyka Łańcuta

Zlokalizowany w województwie podkarpackim Łańcut obejmuje obecnie powierzchnię 19,46 km² i liczy ponad 18 000 mieszkańców. Miasto jest siedzibą

gminy miejskiej oraz instytucji o znaczeniu powiatowym. Łańcut należy do tworzonych od 2012 roku Rzeszowskiego Okręgu Funkcjonalnego (ROF). Bogatą historię miasta odzwierciedla jego układ planistyczny, zabytki, muzea oraz statut międzynarodowego ośrodka turystyki kulturalnej, konferencyjnej i sentymentalnej [11].

Osadnictwo na terenie Łańcuta sięga prehistorii [13]. Lokalizacja na granicy Pradoliny Podkarpackiej i Podgórze Rzeszowskiego warunkowała dobrą pozycję obronną i łatwe przemieszczanie się w osi wschód–zachód. Przy szlaku komunikacyjnym powstawały gródki warowne, pierwszy potwierdzony w źródłach historycznych należał do Ottona z Pilczy. Otrzymał on łańcuckie ziemie w 1349 roku z rąk Kazimierza Wielkiego. Rozwój miasta w XV i XVI wieku zakłócały serie pożarów, najazdów i grabieży związanych z waśniami sąsiedzkimi i walką z Tatarami. W 1586 roku miasto przeszło w ręce Stanisława Stadnickiego zwanego Diabłem Łańcuckim. Czasy władania jego rodu wiążą się ze stagnacją rozwoju gospodarczego i kulturalnego. Ponowny rozkwit i formę, którą znamy dzisiaj, miasto zawdzięcza rodowi Lubomirskich. To oni założyli za wschodnimi obwarowaniami ufortyfikowaną sztuką włosko-holenderską warownię, otoczoną okazałymi założeniami ogrodowymi i parkowymi obejmującymi takie obiekty, jak m.in. park wewnętrzny, ogród włoski, a także dwa folwarki oraz zwierzyńiec. XVII i XVIII wiek są dla Łańcuta okresem prężnego rozwoju. Społeczne i gospodarcze zmiany spowalniały kryzysy związane z klęskami i sytuacją polityczną Rzeczypospolitej. Pod pieczę nowych właścicieli – Potockich – Łańcut w XIX wieku stał się ordynacją. Miasto przezwyciężało kolejne kryzysy i cywilizowało się - powstał ważny trakt komunikacyjny łączący je w linii prostej z Rzeszowem, linia kolejowa ze stacją w mieście, a także nowe zakłady przemysłowe oraz liczne wille szlacheckie i mieszczańskie. Pod koniec pierwszego dziesięciolecia XX wieku wybudowano nowy ratusz i sieć elektryczną. Łańcut, jak wiele sąsiednich miejscowości, ucierpiał w wyniku konfliktów światowych XX wieku. Po pierwszej wojnie odbudowę umożliwiła restrukturyzacja zakładów przemysłowych należących do Potockich, jednak kolejny konflikt przerwał ich pracę. W trakcie niemieckiej okupacji w mieście istniało getto, dochodziło do aresztowań i egzekucji, a na terenie dawnego ogrodu angielskiego znajdował się obóz jeńcki [1].

Powojenny ustrój przeniósł własność prywatnych terenów podworskich na państwo. W drugiej połowie ubiegłego stulecia przystąpiono do tworzenia sieci gazowej i kanalizacyjnej dla miasta. Wybudowano dom kultury, bibliotekę miejską, halę sportową i basen. W budynkach dawnego folwarku stworzono szpital. Od lat 50. ubiegłego wieku powstawały nowe osiedla mieszkaniowe, szkoły i przedszkola, skupione wokół zamku i rynku, często budowane na terenach podworskich. Na przełomie XX i XXI wieku rozbudowano sieć komunikacyjną regionu – powstała droga krajowa i autostrada. Między wille i zabudowę starego miasta w ciągu ostatnich 30 lat coraz częściej wkrada się deweloperska zabudowa wielorodzinna, obiekty handlowe i usługowe. Bardziej

oddalone dzielnice charakteryzuje rozproszona zabudowa jednorodzinna – współczesna, a miejscami tradycyjna drewniana.

2.2. Metodyka

Analizę uwarunkowań przyrodniczych i kulturowych miasta Łańcuta opracowano na podstawie publikacji naukowych oraz opracowań urzędowych związanych z regionem. Wykorzystano zdjęcia archiwalne, dane GIS (Urban Atlas, BDOT, zdjęcia satelitarne, ortofotomapy) oraz mapy urzędowe. Badania oparto na danych statystycznych oraz administracyjnych, pozyskanych z państwowych stron lub bezpośrednio z jednostek urzędowych (GUS, Urząd Miasta Łańcuta).

Klasyfikacji wysokości zieleni dokonano na podstawie wartości współczynnika NDVI, opierając się na ortofotomapie CIR z dnia 11.08.2015, bazując na metodach opisanych w literaturze naukowej [6, 10].

Według nomenklatury Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) przedmiotem pracy są małe i średnie miasta liczące od 20 do 100 tys. mieszkańców. Natomiast według międzynarodowej organizacji Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) za małe miasta uznaje się te o liczbie ludności od 50 do 100 tys. mieszkańców. Trudno jednak w skali europejskiej i krajowej pominąć liczne mniejsze miejscowości, posiadające prawa miejskie i wielowiekową tradycję urbanistyczną.

Bazując na pozyskanych danych i analizach, wytypowano tereny o wysokim potencjale do przekształcenia je w parki kieszonkowe. W procesie typowania terenów uwzględniono następujące kryteria: (1) własność miejską działek, (2) atrakcyjność lokalizacji (dostępność komunikacyjna, ukształtowanie terenu), (3) liczbę i rodzaj potencjalnych użytkowników (analiza otoczenia działek pod względem funkcji zabudowy), (4) potencjał dla systemu przyrodniczego (położenie działki względem terenów przyrodniczych), (5) status w dokumentach planistycznych Łańcuta.

Po zebraniu dokumentacji technicznej, wizji terenowej oraz wykonaniu dokumentacji fotograficznej przystąpiono do opracowania pilotażowych koncepcji projektowych dla trzech działek. Opracowano jednolity schemat projektowy umożliwiający tworzenie oryginalnych, indywidualnych i zachowujących tożsamość miejsca koncepcji. W procesie projektowym uwzględniono najnowsze rozwiązania techniczne z dziedziny architektury krajobrazu, a także zasady zrównoważonego rozwoju.

3. Wyniki

3.1. Wybrane wyzwania rozwojowe małych miast w Polsce na przykładzie Łańcuta

Rozwój małych miast powinien uwzględniać aspekt przyrodniczy, który jest jednym z warunków wysokiej jakości życia mieszkańców [8]. Tworzenie miejskiego systemu zieleni pozwala odpowiedzialnie planować rozwój przestrzenny struktur urbanistycznych. Nowoczesne i wielofunkcyjne parki kieszonkowe o wysokich walorach rekreacyjnych mogą stanowić niektóre węzły systemu przyrodniczego, powiązane korytarzami z innymi formami zieleni [4]. Ich obecność w mieście zapewnia miejsca spotkań, relaksu i kontaktu z naturą [3] oraz wspomaga świadczenia ekosystemowe [7], a także niweluje negatywne efekty środowiskowe [3]. Parki kieszonkowe nie są w stanie zabezpieczyć wszystkich funkcji systemu zieleni [12], jednak w skali małego miasta mogą stanowić duży krok ku jego rozwojowi i poprawie jakości życia mieszkańców.

Według danych statystycznych, w 2022 r. w Polsce 59,6% ludności żyło w miastach, z czego około 20% w tych małych (liczących do 20 tys. mieszkańców), a kolejne 30% w miastach średnich (do 100 tys. mieszkańców). Porównując tę liczbę do lat poprzednich, odnotowuje się niewielki spadek ogólnej liczby mieszkańców miast, związany ze strukturą wieku w miastach i trendem starzenia się polskiego społeczeństwa. Wskaźnik obciążenia demograficznego osobami starszymi jest wyższy w małych i średnich miastach, podobnie jak większy jest tam odpływ ludności w wieku produkcyjnym (GUS). Władze miast, chcąc kompleksowo rozwiązać te problemy, powinny uwzględnić tworzenie terenów zielonych o dużej dostępności dla seniorów i atrakcyjności dla osób młodych i dzieci.

Charakterystycznym zjawiskiem dla małych miast są migracje związane z powstawaniem tzw. miast-sypialni [14]. Efektem tego procesu może być powstawanie nowych osad, zwiększenie konkurencji między powstającymi a już istniejącymi ośrodkami, potrzeba rozwoju i przyciągnięcia mieszkańców w celu utrzymania praw miejskich. Część małych i średnich miast związana jest z miejskimi okręgami funkcjonalnymi, co stawia przed nimi nowe możliwości, ale także wyzwania. Małe miasta wchodzące w skład okręgu zyskują większą dostępność komunikacyjną i dysponują bazą potencjalnych nowych mieszkańców. Aby ich przyciągnąć, muszą oferować lepszą jakość życia, a co za tym idzie, stać się bardziej zielone i nowoczesne.

Rozwój małych jednostek miejskich powinien opierać się na ich uwarunkowaniach historycznych i przyrodniczych, dzięki którym będą włączone w lokalną i ogólnokrajową turystykę. Wyludnianie się małych miast i przemijanie najstarszych pokoleń silnie związanych z ziemią prowadzi do kryzysu tożsamości miejsca, oderwania go od lokalnej społeczności i tradycji. Elementami ważnymi dla jej utrzymania są nie tylko muzea i zabytki, ale także różne formy zieleni

(parki, pojedyncze drzewa, aleje, szpalery czy rabaty) [15]. Ich ochrona może być realizowana poprzez tworzenie parków kieszonkowych w miejscach o dużej wartości duchowej czy przyrodniczej. Parki mogą pełnić rolę przystanków na miejskich szlakach kulturowych [2], a nawet stać się produktem turystycznym [9].

Tabela 1. Zadania realizowane przez parki kieszonkowe w małych miastach

Table 1. Tasks carried out by pocket parks in towns

Aspekt rozwoju miasta	Wyzwanie	Zadanie realizowane przez parki kieszonkowe
przestrzenny	stworzenie systemu zieleni miejskiej	tworzenie przez poszczególne parki węzłów sieci systemu miejskich terenów zielonych
społeczny	tereny rekreacyjne	powiększenie bazy terenów do rekreacji, poprawa ich jakości i dostępności
	turystyka	parki kieszonkowe jako produkt turystyczny
	miejsca spotkań lokalnej społeczności	tworzenie przestrzeni sprzyjającej zachowaniom społecznym, integrujących mieszkańców; umacnianie więzi lokalnej społeczności; poprawa zdrowia psychicznego mieszkańców oraz jakości ich życia
	przestrzeń dostępna dla wszystkich grup wiekowych	aktywizacja lokalnej społeczności, w szczególności osób nieletnich, starszych czy niepełnosprawnych poprzez łatwy dostęp do terenów zielonych
	edukacja kulturowa, regionalna i przyrodnicza	tworzenie tematycznych ogrodów, ścieżek edukacyjnych lub szlaków kulturowych, dla których parki kieszonkowe są przystankami; wzrost świadomości i przynależności lokalnych mieszkańców
	nowoczesne i atrakcyjne obszary w mieście	udostępnienie mieszkańcom wielofunkcyjnych terenów z atrakcyjnym wyposażeniem, umożliwiającym różnorodną aktywność
ekologiczny	zielona i niebieska infrastruktura	stworzenie systemu przyrodniczego opierającego się na systemie korytarzy i łączników bazujących na miejskich terenach zieleni i wodach powierzchniowych, umożliwiających drogi migracji dla zwierząt i roślin lub zapewniających siedliska zastępcze
	zwiększanie biologicznie czynnej powierzchni	utrzymywanie i tworzenie powierzchni o dużej różnorodności biologicznej
	niwelowanie miejskiej wyspy ciepła	zwiększanie powierzchni o dużej gęstości roślin, przyczyniających się do ograniczania efektu miejskiej wyspy ciepła
	mała retencja	zwiększanie retencji terenów miasta poprzez tworzenie ogrodów i oczek deszczowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [3, 4, 8, 14] i danych GUS, <https://stat.gov.pl>
Source: own study based on literature [3, 4, 8, 14] and GUS data, <https://stat.gov.pl>

Przy ograniczonych funduszach na tworzenie i utrzymanie miejskiej zieleni ważne jest zachowanie dobrego stanu środowiska. Małe miasta często posiadają niewielkie budżety, ale wysokie walory przyrodnicze oraz znaczący udział terenów zielonych w tkance miasta. Dla Łańcuta, według współczynnika NDVI, powierzchnia fotosyntetycznie czynna wynosi prawie 80%, z czego około 20% to roślinność wysoka. Dzięki temu istnieją jeszcze duże szanse na kształtowanie systemu połączonego z terenami otwartymi otaczającymi miasto. Zidentyfikowanie potencjalnych terenów o dużej wartości przyrodniczej, wykonanie odpowiednich ekspertyz zieleni, stanu bioróżnorodności i wartości świadczeń ekosystemowych przez gminę, a następnie zabezpieczenie ich poprzez odpowiednie formy ochrony prawnej ograniczy w przyszłości koszty związane z usuwaniem skutków degradacji środowiska. Niezdegradowane ciekі, wody stojące, lasy komunalne mogą zostać wykorzystane jako obszary łącznikowe i sięgacze miejskiego systemu przyrodniczego [4].

Odpowiedzią małych miast, takich jak Łańcut, na zidentyfikowane wyzwania związane z ich rozwojem może stać się wykorzystanie parków kieszonkowych jako narzędzia do uzupełniania systemu zieleni i kreowania atrakcyjnej przestrzeni rekreacyjnej. Szczegółowe zadania, jakie miałyby realizować projektowana sieć, zebrano w tab. 1.

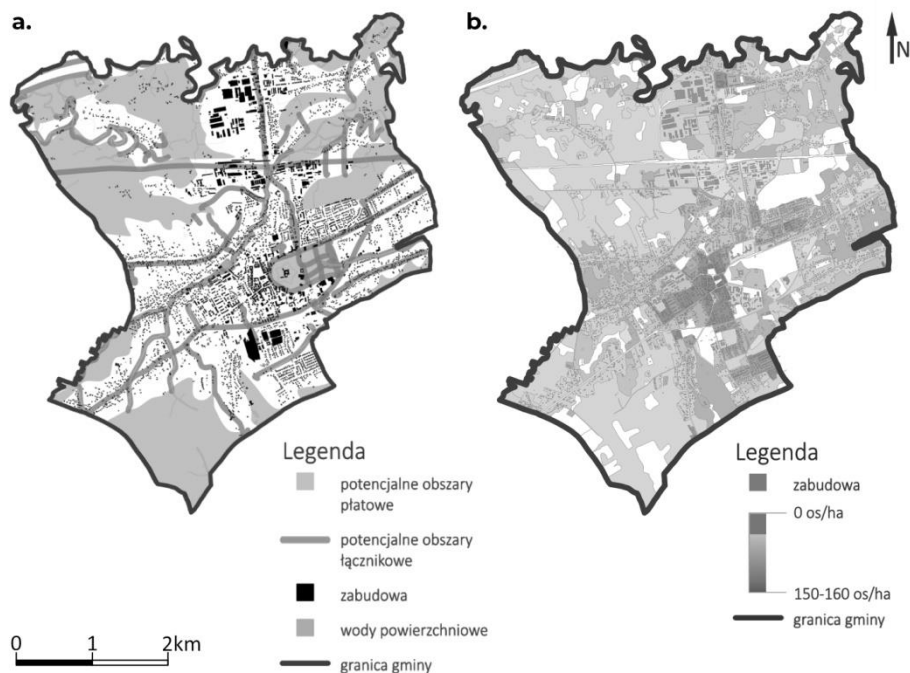
3.2. Parki kieszonkowe Łańcuta – pilotażowe projekty

Tereny zieleni miejskiej w Łańcutcie bazują na pozyskanych w II poł. XX w. dobrach podworskich. Obszary zieleni urządzonej skupiają się we wschodniej części miasta, wliczając w to dwa największe – Bażantarnię i park wewnętrzny. Pierwszy jest oddalony od dużych osiedli wielorodzinnych, drugi ze względu na swoją rangę jako zabytku nie umożliwia pełnego zakresu rekreacyjnego użytkowania. Duży udział terenów zielonych w mieście wynika głównie z obecności w granicach miasta pól, łąk i nieużytków, z wyraźnym deficytem zieleni w gęściej zaludnionym centrum miasta i w jego centralnym pasie (ryc. 1.).

Bazując na analizach: pokrycia terenu roślinnością, potencjału terenów do tworzenia systemu przyrodniczego (ryc. 1a), gęstości zaludnienia (ryc. 1b) oraz uwarunkowań kulturowych Łańcuta, wytypowano obszary mające posłużyć jako obszar priorytetowy dla planowanego systemu (ryc. 2.).

Są to najbardziej zaludnione i zabudowane sektory miasta o deficycie zieleni publicznej oraz dużym przepływie ruchu turystycznego. Wytypowane tereny tworzą sieć umożliwiającą mieszkańcom najbardziej zaludnionych osiedli codzienny dostęp do przyrody w promieniu do 300 m od miejsca zamieszkania. Parki kieszonkowe w tych lokalizacjach uzupełnią istniejącą strukturę zabudowy, pozwolą wykorzystać skrawki nieefektywnie użytkowanej przestrzeni, nadając jej nowe funkcje i podnosząc ich wartość. Zadania realizowane przez system parków kieszonkowych wynikają z ich programu użytkowego. Analizując przykłady i literaturę, zdefiniowano uniwersalny schemat projektowy obejmujący dwie

strefy komunikacyjne (w tym wejścia), trzy rekreacyjne (rekreacja indywidualna, zbiorowa i dziecięca) oraz strefy zieleni.

Ryc. 1. Plan miasta Łańcuta: a) tereny o dużym potencjale do tworzenia systemu przyrodniczego, b) gęstość zaludnienia. Źródło: opracowanie własne

Fig. 1. Łańcut town map: a) areas with high potential for creating a natural system, b) population density. Source: own elaboration

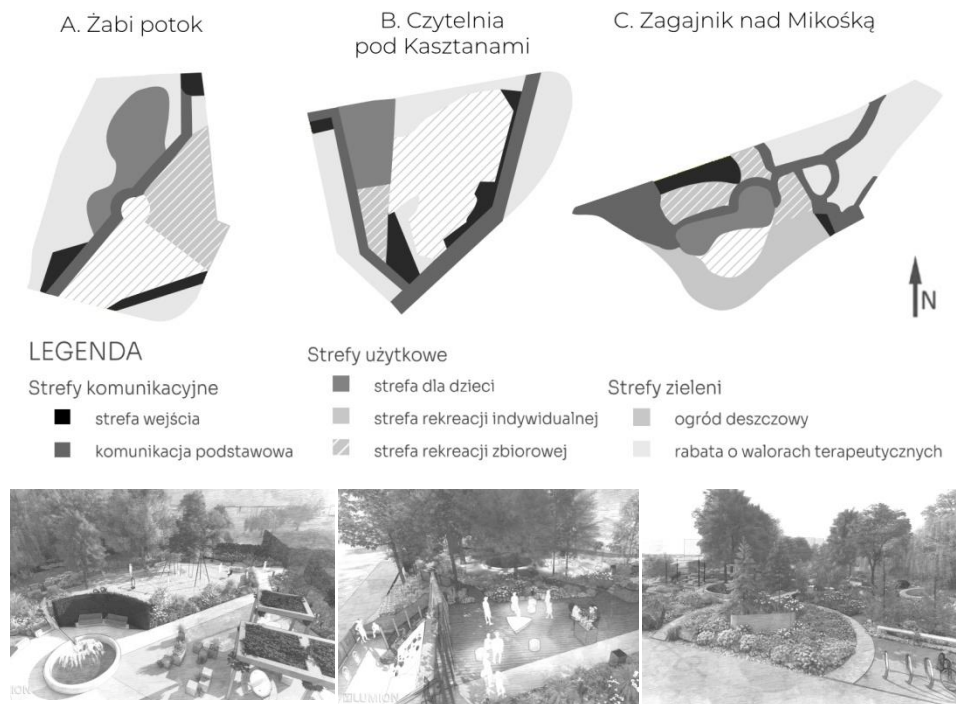
Strefa wejścia to odsłonięta przestrzeń stanowiąca bramę do parkowego wnętrza. Pełni rolę buforu między strefami użytkowymi a zewnętrznym otoczeniem parku. Kolejne strefy wydzielane są na podstawie zdiagnozowanych potrzeb społecznych. Dla bardzo małych terenów strefy użytkowe mogą pełnić kilka funkcji jednocześnie lub zostać pominięte, gdy nie przewiduje się dla nich użytkowników. Strefa komunikacji wynika z uwarunkowań funkcjonalnych i tworzy wewnętrzną trasę spacerową bez nadmiernego zużycia przestrzeni parku. Projektując strefy komunikacyjne i użytkowe, należy uwzględnić osoby o ograniczonej zdolności poruszania się, stosując poszerzenia traktów komunikacyjnych, rampy i bezpieczne nawierzchnie. Strefy zieleni uzupełniają strefy rekreacyjne, pełnią funkcje estetyczne i buforowe.

Ryc. 2. Projektowany obszar priorytetowy systemu zieleni dla fragmentu miasta Łańcuta uwzględniający trzy pilotażowe parki kieszonkowe. Źródło: opracowanie własne

Fig. 2. The planned initial stage of developing a green system for a section of Łańcut city includes the creation of 3 pilot pocket parks. Source: own elaboration

PARKI KIESZONKOWE JAKO NARZĘDZIE NOWOCZESNEGO KSZTAŁTOWANIA
MAŁEGO MIASTA NA PRZYKŁADZIE ŁAŃCUTA

Ryc. 3. Schematy projektowe pilotażowych parków kieszonkowych. Źródło: opracowanie własne
Fig. 3. Design schematics for pilot pocket parks. Source: own elaboration

Każdy z projektowanych w Łąncucie parków pilotażowych wyróżnia się kompozycją zieleni, która oparta została na zieleni zinwentaryzowanej na terenach wytypowanych do opracowania. Istniejące formacje roślinne uzupełniono gatunkami rodzimymi, właściwymi dla lokalnych uwarunkowań przyrodniczo-kulturowych. Na podstawie naturalnie występujących form zieleni zaproponowano indywidualne nazwy i motywy przewodnie parków (ryc. 3.). Park Żabi Potok zawdzięcza swoją nazwę ogrodowi deszczowemu przy cieku wodnym Mikošce, w którym umieszczono domki dla płazów. Na terenie Czytelnii pod Kasztanami rosną dwa kasztanowce zwyczajne i klon jawor, zasługujące na szczególną uwagę za względu na swój wiek, rozmiar, stan zdrowia i pokrój. Drzewa te można oznaczyć na około 90 lat dla kasztanowców i 40 do 55 dla klonu. Nazwa trzeciego parku (Zagajnik nad Mikošką) nawiązuje do nieco młodszej formacji nadrzecznych drzew spontanicznie rosnących nad Mikošką – ciekim wodnym przepływającym przez całe miasto, nierozzerwalnie związanym z jego tożsamością kulturową. Układy zieleni uzupełnia autorska mała architektura, podkreślająca narrację projektową każdego z parków. W Żabim Potoku są to ceramiczne domki dla żab w ogrodzie deszczowym, w Czytelnii pod Kasztanami

gabloty z książkami, umożliwiającą ruch bookshareingowy, natomiast w Zagajniku nad Mikośką – tablica parku.

4. Podsumowanie i wnioski

Parki kieszonkowe mogą być skutecznym narzędziem planowania przestrzeni małych miast. Forma ta jest odpowiednia do realizowania licznych celów i wyzwań, z którymi mierzą się miejskie ośrodki. Łańcut, podobnie jak inne małe miasta, wymaga prowadzenia działań mających na celu unowocześnienie struktury urbanistycznej i poprawę jakości życia mieszkańców. W tym celu wytyczono tereny, posiadające wysoki potencjał do wejścia w skład miejskiego systemu zieleni, w ramach którego zaproponowano trzy pilotażowe parki kieszonkowe.

Tereny wytypowane do projektów charakteryzują się wysokimi walorami kulturowymi (lokalizacja w zabytkowej strukturze miasta) oraz przyrodniczymi. Dla każdego z terenów zastosowano taki sam schemat projektowy. Elementy stanowiące o oryginalności każdego parku wynikają z indywidualnych cech przyrodniczych poszczególnych terenów, które wyakcentowano w nazwach i motywach przewodnich parków. Projekt zieleni oparto na istniejącej, naturalnej zieleni, poszerzonej o nasadzenia gatunków rodzimych. Uwzględniono rozwiązania proekologiczne, w tym obiekty wspomagające małą retencję i bioróżnorodność, takie jak ogrody deszczowe, rabaty dla zapylaczy czy hotele dla owadów. Uzyskano w ten sposób atrakcyjne tereny stanowiące ważne przestrzenie węzłowe w miejskim systemie zieleni Łańcuta.

Literatura

- [1] Bonusiak W., Łańcut studia i szkice z dziejów miasta, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1997.
- [2] Gajdek A., Poradowska A., Domin D., Gosztyła J., Małochleb O., Pikus K., Potencjał przestrzeni miasta do tworzenia miejskich szlaków kulturowych. Przykład Rzeszowa, [w:] *Przestrzenie muzealne w strukturze miasta*, red. G. Stojak i A. Martyka, Rzeszów 2023, s. 27-38.
- [3] Hou J., Wang Y., Zhou D., Gao Z., Environmental Effects from Pocket Park Design According to District Planning Patterns—Cases from Xi’an, China, „Atmosphere” 2022, 13, 300. <https://doi.org/10.3390/atmos13020300>.
- [4] Kaliszuk E., Funkcjonowanie systemu przyrodniczego miasta na przykładzie Warszawy, „Problemy Ekologii Krajobrazu” 2001, t. 10, s. 243-249.
- [5] Kerishnan P.B., Maruthaveeran S., Factors contributing to the usage of pocket parks – A review of the evidence, „Urban Forestry and Urban Greening” 2021, Vol. 58.
- [6] Krukowski M., Cebrykow P., Klasyfikacja terenów zieleni w Lublinie na podstawie zdjęcia satelitarnego IKONOS 2, „Barometr Regionalny” 2017, t. 14, nr 2, s. 35-44.

- [7] Li H., Fan L., Zou Z., Research on Water Restoration System in Wuhan City Based on Pocket Park Concept, 2021, „E3S Web of Conferences”, 237, 01012 (2021), <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202123701012>.
- [8] Michniewicz-Ankiersztajn Z., Rola zieleni w kształtowaniu przestrzeni miast europejskich w kontekście jakości życia ich mieszkańców, „Journal of Health Science” 2014, nr 4(13), s. 130-140.
- [9] Mikos von Rohrscheidt A., Tematyczne podróże po szlakach jako forma turystyki kulturowej, [w:] Współczesne formy turystyki kulturowej, red. K. Buczkowska i A. Mikos, Poznań 2009, s. 384-402.
- [10] Pluto-Kossakowska J., Władyka M., Tulkowska W., Ocena obrazowych danych teledetekcyjnych do identyfikacji obiektów w zielonej i błękitnej infrastrukturze, „Teledetekcja Środowiska” 2018, t. 59, s. 13-27.
- [11] Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Łańcuta uchwalone uchwałą Nr XXXVI/247/01 Rady Miasta Łańcuta z dnia 31 października 2001 r. z późn. zmianami.
- [12] Tokarska-Osyczka A., Osyczka D., Parki kieszonkowe – trend w kształtowaniu przestrzeni miejskiej, „Inżynieria Środowiskowa” 2017, nr 168, s. 83-89.
- [13] Trześniowski Z., Łańcut i okolice, Podkarpacki Instytut Książki i Marketingu, Rzeszów 2009.
- [14] Twardzik M., Wyzwania rozwojowe dla małych miast w Polsce – przegląd wybranych koncepcji, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 327, s. 65-77.
- [15] Zachariasz A., Zieleń jako element tożsamości krajobrazu miasta, na przykładzie Krakowa, [w:] Tożsamość krajobrazu. O dziedzictwie przeszłości w krajobrazie, t. 2, red. M. Kłopotowski, D. Gawryluk, 2016, s. 77-96.

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORKACH

Olga MAŁOCHLEB, Agata GAJDEK*

PARKI KIESZONKOWE JAKO NARZĘDZIE NOWOCZESNEGO KSZTAŁTOWANIA MAŁEGO MIASTA NA PRZYKŁADZIE ŁAŃCUTA

Słowa kluczowe: miejski system zieleni, zrównoważony rozwój, zieleń miejska, deficyt przyrody

Koncepcja parków kieszonkowych pojawiła się w latach 70. XX w. w dużych miastach. Cieszy się coraz większą popularnością, wkraczając także do mniejszych miejscowości. Parki kieszonkowe kompleksowo rozwiązują problem deficytu atrakcyjnych, wielofunkcyjnych przestrzeni zielonych w miastach. Niewielkie, wysokojakościowe zielone przestrzenie, o dużej dostępności umożliwiają codzienne obcowanie z przyrodą, a co za tym idzie, znacznie poprawiają jakość życia mieszkańców w aspekcie zdrowia fizycznego, psychicznego, relacji społecznych czy poczucia estetyki. Projektowanie parków kieszonkowych połączone z odpowiednim planowaniem miasta i przestrzeganiem dobrej praktyki projektowej w obrębie poszczególnych terenów może stać się remedium na liczne problemy społeczne i przestrzenne, zarówno metropolii, jak i miasteczek.

Potwierdza to przykład Łańcuta, dla którego opracowano trzy pilotażowe projekty parków kieszonkowych wpisanych w miejski system zieleni.

* dr inż. arch. kraj., Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Nauk Rolniczych Ochrony i Kształtowania Środowiska, Pracownia Architektury Krajobrazu, ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów, tel. (17) 872 17 60, e-mail: gajdek@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0001-5409-1444

Olga MAŁOCHLEB, Agata GAJDEK*

POCKET PARKS AS INSTRUMENT OF MODERN URBAN MANAGEMENT IN SHAPING SMALL TOWN' SPACE ON EXAMPLE OF ŁAŃCUT

Keywords: urban green system, sustainable development, urban greenery, nature deficit

The concept of pocket parks emerged in the 1970s in large cities and has been gaining popularity, extending even to smaller towns. These pocket parks comprehensively address the deficit of attractive, multifunctional green spaces within urban areas. These small, high-quality green areas, easily accessible, allow daily interaction with nature, significantly improving residents' quality of life in terms of physical health, mental well-being, social relationships, and aesthetic appreciation. Designing pocket parks, combined with proper city planning and adherence to good design practices within specific areas, can serve as a remedy for numerous social and spatial challenges, both in metropolises and smaller towns. The example of Łańcut confirms this, as three pilot pocket park projects have been developed as part of the city's green infrastructure.

* Ph.D. Eng. Arch., University of Rzeszów, Institute of Agricultural Sciences, Land Management and Environmental Protection, Landscape Architecture Lab, ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów, tel. (17) 872 17 60, e-mail: gajdek@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0001-5409-1444

ZIELONE MIASTA, ZDROWE DZIECI: WPŁYW MIEJSKICH PARKÓW I TERENÓW ZIELONYCH NA ROZWÓJ I DOBROSTAN NAJMŁODSZEGO POKOLENIA

1. Wprowadzenie

W ostatnich dekadach nastąpiły istotne transformacje w codziennej egzystencji dzieci, manifestujące się zmianami w ich relacjach z przyrodą. Badania, zarówno o charakterze ilościowym, jak i jakościowym, dowodzą zmniejszenie zainteresowania oraz zaangażowania dzieci i młodzieży w aktywizacji na wolnym powietrzu, w zestawieniu z doświadczeniami poprzednich generacji [30]. Ten trend wynika z wielu czynników środowiskowych i cywilizacyjnych. Do kluczowych barier w dostępie do natury należy urbanizacja, która skutkuje redukcją zielonych obszarów w miastach. W badaniu przeprowadzonym w 386 miastach europejskich odnotowano dramatyczny spadek dostępności stref zielonych na mieszkańca w metropoliach o dużej gęstości zaludnienia [10]. Ponadto, obawy przed potencjalnymi zagrożeniami, takimi jak obcy ludzie czy intensywny ruch drogowy, zniechęcają do samodzielnych eksploracji przestrzeni zewnętrznych przez dzieci. Mają więc zdecydowanie mniej okazji do samodzielnej rekreacji i zabawy w przestrzeniach zielonych [33]. Nawet jeśli mają dostęp do parków w promieniu 500 m od miejsca zamieszkania, to jednak nie korzystają z nich regularnie [14]. Co więcej, rosnąca ekspozycja na media elektroniczne, nadmierna organizacja czasu wolnego [22], a także narastający lęk przed samą przyrodą również przyczyniają się do zaniku doświadczeń z przyrodą. Richard Louv, w książce z 2008 roku, opisał ten trend jako „syndrom deficytu natury” charakteryzujący się stopniowym zanikaniem bezpośredniego i pośredniego kontaktu z przyrodą wśród kolejnych pokoleń [21]. Zjawisko to, obserwowane na skalę globalną, prowadzi do alienacji człowieka od środowiska naturalnego oraz do utraty korzyści zdrowotnych płynących z kontaktu z naturą. Dla dzieci konsekwencje deficytu świata natury są szczególnie niepokojące, obejmując nasilenie się przypadków otyłości, nadwagi oraz wielu innych problemów zdrowotnych [6, 25].

Kontakty z przyrodą w dzieciństwie mają kluczowe znaczenie dla kształtowania postaw proekologicznych. Erozja bezpośrednich i pośrednich doświadczeń z naturą może prowadzić nie tylko do utraty zachowań prośrodowiskowych wśród

młodych ludzi, ale także przyczynić się do globalnej utraty bioróżnorodności. W ciągu ostatnich lat pojawiło się wiele proklamacji zachęcających do ponownego połączenia ludzi z naturą. Dwie główne siły napędowe tego wyzwania skupiają się wokół idei zrównoważonego rozwoju oraz emocjonalnego związku z naturą jako warunkiem motywującym do jej ochrony [5]. Egzystencja ludzka jest głęboko zakorzeniona w interakcjach z środowiskiem naturalnym, co podkreśla konieczność ochrony naszego dziedzictwa biologicznego. W psychologii termin „powiązanie z naturą” odnosi się do konstruktów charakteryzujących pozytywną relację między człowiekiem a naturą. Badania dotyczące kontaktu z naturą, przeprowadzone wśród dzieci i dorosłych, wykazały, że istnieje związek między tym kontaktem a dobrostanem oraz osiąganiem celów zrównoważonego rozwoju [5].

Istotne jest zatem rozbudzanie i kształtowanie poczucia poszanowania, doceniania i miłości do przyrody, a także przygotowywanie społeczeństwa do odpowiedzialnego korzystania z tych cennych zasobów przez całe życie. Niezbędne jest uświadamianie zarówno na poziomie indywidualnym, jak i społecznym, o znaczeniu krajobrazu, jego pięknie oraz wpływie na podniesienie standardów życia, traktując go jako cenny i nieodnawialny zasób. Promowanie świadomości o wpływie człowieka na krajobraz i zaangażowanie w edukację ekologiczną są kluczowe dla zrównoważonego rozwoju i ochrony naszego środowiska życia [35, 36].

Warto dodać, że współczesne miasta charakteryzują się zwiększonym zastępowaniem naturalnych terenów zielonych przez technologiczne kreacje i wynalazki. Mimo to, obserwuje się równoległy trend powrotu do natury, co jest kluczowe dla zdrowia i dobrego samopoczucia ludzi. W odpowiedzi na to wyzwanie rozwija się ideę parków narodowych, rezerwatów przyrody oraz stref chronionych, mających na celu ochronę i renowację pozostałości pierwotnych ekosystemów. W kontekście miejskim inicjatywy te przejawiają się w tworzeniu parków i ogrodów w przestrzeniach otwartych oraz zamkniętych, które obejmują zarówno niewielkie obszary przydomowe, jak i rozległe założenia publiczne. Utrzymanie zieleni w sposób estetyczny i atrakcyjny nie tylko świadczy o możliwości społeczeństwa, ale również odzwierciedla wysoki poziom jego kultury [19].

2. Tereny zielone w mieście

2.1. Rodzaje terenów zielonych w środowisku zurbanizowanym

Miejskie tereny zielone są zróżnicowane i mogą obejmować zarówno naturalne obszary, jak i specyficzne formy zieleni miejskiej, w tym drzewa uliczne oraz elementy wodne, od stawów po strefy przybrzeżne. Analiza miejskich terenów zielonych często skupia się na publicznych parkach i ogrodach, ale zakres ten jest szerszy, obejmując inne przestrzenie zielone, drzewa uliczne, obiekty

sportowe i rekreacyjne, prywatne oraz półprywatne ogrody, ogrody dachowe, łąki kwiatne, farmy miejskie, nieużytki porośnięte roślinnością, lasy, place zabaw, obszary niezdefiniowane jako tereny zielone (np. pobocza dróg, zielen techniczna), elementy wodne, od stawów po strefy przybrzeżne i plaże.

W badaniach europejskich popularna definicja miejskich terenów zielonych opiera się na klasyfikacji stworzonej w Atlasie Urbanistycznym (Urban Atlas) [9], w którym zielone obszary miejskie (kod 14100) to publiczne przestrzenie wykorzystywane głównie do rekreacji, takie jak ogrody, zoo, parki, podmiejskie obszary naturalne oraz lasy, lub tereny zielone przylegające do obszarów miejskich, zarządzane lub wykorzystywane rekreacyjnie. Choć Atlas Urbanistyczny wyklucza zbiorniki wodne z definicji zielonych obszarów miejskich, uznaje się, że woda stanowi integralny element miejskiej zieleni. Brzegi wodne, czy to rzek, jezior, mórz, czy klifów, jeśli warunki geograficzne występują, są ważnymi i atrakcyjnymi cechami przestrzeni miejskiej, które mieszkańcy mogą wykorzystywać i cieszyć się nimi. W związku z tym, najczęściej proponuje się rozszerzoną definicję miejskiej przestrzeni zielonej, obejmującą przestrzeń „zielono/niebieską”, uwzględniającą strefy nadbrzeżne i dostęp do wody jako elementów cennych dla mieszkańców miast.

2.2. Sposoby pomiaru zieleni w miastach

Mechanizmy leżące u podstaw związków między rodzajem kontaktów z terenami zielonymi a różnego typu korzyściami dla człowieka są złożone i wzajemnie na siebie oddziałują. Korzyści z relacji dzieci z przyrodą zazwyczaj badane są pod względem zestawu cech definiujących tereny zielone, takie jak: dostępność (availability), łatwość dostępu (accessibility) i użytkowanie terenów zielonych (usage). Każda z tych cech odnosi się do innego aspektu ekspozycji i kontaktu człowieka z zielenią [18].

Dostępność (*availability*) terenów zielonych charakteryzuje ilość występującej zieleni bez rozróżnienia na przestrzenie publicznie dostępne i prywatne oraz nie uwzględniając odległości tych terenów od miejsc zamieszkania czy użytkowników na analizowanym obszarze. Dostępność odnosi się generalnie do obecności, gęstości i rozproszenia zieleni, co może być istotne dla planowania i zarządzania miejską przestrzenią zieloną. Jedną z podstawowych miar dostępności jest znormalizowany różnicowy wskaźnik wegetacji (NDVI – Normalized Difference Vegetation Index), który służy do oceny „zieloności” terenu. NDVI wyznaczany jest za pomocą teledetekcji, głównie z obrazów satelitarnych, odzwierciedlając proporcję długości fal światła fotosyntetycznie aktywnych (absorbowanych przez chlorofil) w stosunku do całkowitego światła pochłanianego przez roślinność [26]. Dzięki globalnej dostępności i regularnym aktualizacjom zdjęć satelitarnych, NDVI umożliwia monitorowanie zmian w roślinności w czasie. Innym wymiarem oceny dostępności terenów zielonych jest gęstość lub procent powierzchni pokrytej roślinnością. Takie pomiary zwykle

wyznacza się dla określonych jednostek statystycznych lub buforów wokół badanych lokalizacji, na podstawie pochodzących z krajowych lub lokalnych zbiorów danych o sposobie użytkowania gruntów. Dodatkowo, w ocenie miejskiej zieleni uwzględniane są specyficzne elementy, takie jak drzewa przyuliczne, zielone ściany, dachy oraz inne formy zieleni miejskiej. Badania te bazują zazwyczaj na obserwacjach, analizie trójwymiarowych obrazów scen ulicznych czy też widoków na zieleń, co pozwala ocenić ilość i jakość miejskiej zieleni, uwzględniając jej różnorodność i funkcjonalność w kontekście miejskiego ekosystemu [39].

Łatwość dostępu/przystępność (accessibility) do terenów zielonych odnosi się natomiast do stopnia, w jakim mieszkańcy mogą bez przeszkód dotrzeć do tych przestrzeni. Łatwość dostępu może być opisana poprzez bliskość budynków, użytkowników, mieszkańców do terenów zielonych, mierzonej za pomocą odległości liniowej lub pieszej; publicznej dostępności terenów zielonych, uwzględniając ewentualne opłaty za wstęp, a także lokalizacji konkretnych punktów dostępu takich jak wejścia, bramy, ścieżki czy parkingi. Podstawowym wymiarem dostępności jest pomiar odległości od miejsca zamieszkania do najbliższego terenu zielonego, którą można wyrażać jako odległość liniową lub odległość mierzoną ścieżkami podróży lub szacowanego czasu dojścia do celu. Warto dodać, że w niektórych badaniach uwzględnia się też subiektywną percepcję odległości uzależnioną od np. charakteru otoczenia (może być inna w atrakcyjnym otoczeniu urbanistycznym, a inna w monofunkcyjnej zabudowie). Pomimo różnorodności wskaźników łatwości dostępu, brak jest powszechnie akceptowanych wytycznych dotyczących progu odległości definiującego optymalną wartość „łatwości dostępu”. Światowa Organizacja Zdrowia zaproponowała metodologię określania wskaźnika dostępności opartego na analizach GIS, dotyczących użytkowania gruntów i rozmieszczenia przestrzennego populacji. Jako próg dostępności zasugerowano liniową odległość 300 metrów, co odpowiada około 5-minutowemu spacerowi, jako standard dostępności miejskich terenów zielonych [38].

Użytkowanie (usage) terenów zielonych odnosi się do sposobów, w jakie ludzie korzystają z tych przestrzeni, obejmując zarówno różnorodność podejmowanych aktywności, jak i częstotliwość kontaktów z przyrodą. Mierniki użytkowania odzwierciedlają faktyczne korzystanie z terenów zielonych przez jednostki lub społeczności, mogąc być zarówno obiektywne (np. obserwacja korzystania z parku, śledzenie GPS), jak i subiektywne (np. dane z ankiet). Do pomiaru użytkowania terenów zielonych wykorzystuje się różne metody, w tym ankiety, które mogą określić częstotliwość wizyt, preferowane lokalizacje i atrakcyjne cechy terenów zielonych. Monitoring GPS pozwala na precyzyjną ocenę wykorzystywanych przestrzeni, długości wizyt i tras ruchu użytkowników. Obserwacja bezpośrednia, liczenie osób przechodzących przez bramki oraz dane z ankiet umożliwiają ocenę stopnia i rodzaju wykorzystania danej przestrzeni. Korzystanie z terenów zielonych może przyjmować formy aktywne lub pasywne,

przynosząc korzyści zdrowotne i wpływając na dobre samopoczucie poprzez różne mechanizmy, w zależności od charakterystyki przestrzeni i możliwych aktywności [39].

3. Znaczenie terenów zielonych dla zdrowia i dobrostanu dzieci w mieście

3.1. Zdrowie psychiczne

Analiza literatury naukowej i wyników badań pozwala zidentyfikować trzy główne obszary korzyści zdrowotnych wynikających z interakcji dzieci z przyrodą: dobrostan psychiczny i emocjonalny, charakteryzujący się poczuciem kompetencji, realizacji osobistej, niewielkimi zaburzeniami emocjonalnymi, poczuciem tożsamości i kreatywności; zdrowie fizyczne, obejmujące perspektywę fizjologii i psychiatrii, brak chorób lub defektów; spójność społeczna manifestująca się przez intensywne kontakty społeczne, współpracę, satysfakcję z życia w społeczności, wysoką jakość życia [31], a także promowanie zachowań prozdrowotnych i prośrodowiskowych [27].

W obliczu rosnącego problemu stresu i lęku wśród dzieci, poprawa samopoczucia psychicznego ma uzasadnienie, aby zwrócić uwagę na tę kwestię. Zdrowie psychiczne dzieci obejmuje ich dobrostan emocjonalny, psychiczny i społeczny oraz wpływa na to, jak osiągają kamienie milowe w rozwoju, nabywają zdrowe umiejętności społeczne, rozwijają zdrowe relacje rodzinne i rówieśnicze, rozwijają poczucie tożsamości i pozytywną samoocenę oraz uczą się odporności i radzenia sobie ze stresem, lękiem, strachem [31]. Problemy ze zdrowiem psychicznym rozwinięte w młodym wieku mogą utrzymywać się w wieku dorosłym, stanowiąc dalsze obciążenie dla jednostki, rodziny, przyjaciół i systemu opieki zdrowotnej.

Dowody na związek między kontaktem z naturą a zdrowiem psychicznym dzieci są szeroko rozprzestrzenione i zróżnicowane, co czyni je trudnymi do jednoznacznej interpretacji. Wskazują one jednak, że bliskość natury może mieć pozytywny wpływ na samopoczucie oraz przyczyniać się do obniżenia poziomu stresu, zaburzeń lękowych, ataków paniki, depresji czy fobii [15]. Już sama możliwość obserwacji zieleni z miejsca zamieszkania ma większe znaczenie dla zdrowia psychicznego niż fizycznego, niezależnie od statusu społeczno-ekonomicznego czy płci. Istnieje coraz więcej dowodów na regenerujące i redukujące stres korzyści płynące z naturalnych widoków z okien oraz z samej obecności terenów zielonych w pobliżu szkoły [20, 24]. Silniejsze związki zauważono w kontekście zieleni otaczającej (mierzonej wskaźnikiem NDVI) niż dostępu do terenów zielonych, niezależnie od różnic kulturowych i klimatycznych [11]. Ponadto, badania podkreślają pozytywny wpływ kultywowania ogrodnictwa miejskiego, wskazując na jego szczególnie regeneracyjny charakter w przestrzeniach zielonych. W związku z tym, promowanie dostępu do parków i innych

naturalnych obszarów zielonych wyłania się jako kluczowy element strategii mającej na celu łagodzenie negatywnych stanów psychicznych u dzieci.

3.2. Zdrowie fizyczne

Niedobór aktywności fizycznej jest obecnie uznawany przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) jako jeden z głównych czynników ryzyka zwiększających śmiertelność. Zjawisko to staje się coraz bardziej powszechne na całym świecie, prowadząc do poważnych konsekwencji dla zdrowia publicznego, w tym wzrostu chorób niezakaźnych. Czynniki środowiskowe, takie jak intensywny ruch uliczny i brak przestrzeni zielonych oraz ścieżek pieszych, przyczyniają się do ograniczenia aktywności fizycznej wśród wszystkich mieszkańców miast. W bardziej zielonych dzielnicach rodzice częściej rezygnują z odwożenia dzieci do szkoły i na zajęcia pozalekcyjne na rzecz samodzielnego chodzenia [28, 34].

Różnorodne studia w skali międzynarodowej potwierdziły, że dostępność do terenów zielonych znacząco zwiększa podejmowanie aktywności fizycznej u dzieci, dorosłych, i osób starszych [40]. Zauważono, że wysokiej jakości przestrzenie zielone, charakteryzujące się obfitością atrybutów rekreacyjnych, w tym walorami historycznymi, przestronnością, bioróżnorodnością, spokojem i dzikością sprzyjają większej aktywności fizycznej oraz poprawie samooceny stanu zdrowia. Ponadto, mieszkanie w obszarach o lepszym dostępie do zieleni i lasów koreluje z redukcją czasu spędzanego w pozycji siedzącej oraz mniejszym ryzykiem nadwagi lub otyłości wśród dzieci [8]. Zwiększenie aktywności fizycznej wśród dzieci, poprzez regularne korzystanie z parków i innych terenów zielonych, jest kluczowe w zapobieganiu otyłości i promowaniu zdrowia fizycznego. Zabawa na świeżym powietrzu naturalnie motywuje dzieci do ruchu, przynosząc korzyści dla ich kondycji fizycznej i rozwijając nawyki zdrowego trybu życia od najwcześniejszych lat, co ma długoterminowy pozytywny wpływ na ich zdrowie i dobrostan [13, 22]. Zapewnienie atrakcyjnych i łatwo dostępnych miejskich terenów zielonych jest niezbędne, aby zachęcić dzieci do spędzania więcej czasu na aktywności fizycznej na świeżym powietrzu. Taka polityka przestrzenna może odegrać kluczową rolę w kształtowaniu zdrowszych społeczności poprzez zmniejszenie ryzyka chorób związanych z niską aktywnością fizyczną oraz poprawę ogólnego stanu zdrowia i samopoczucia.

3.3. Kompetencje społeczne i kapitał społeczny

Równie ważny jest rozwój umiejętności społecznych u dzieci, który może być stymulowany poprzez interakcje z rówieśnikami i grupami zabawowymi w parku. Taka interakcja pomaga dzieciom rozwijać umiejętności współpracy, komunikacji i empatii, które są kluczowe dla zdrowych relacji społecznych w przyszłości. Ponadto, zabawa w grupie sprzyja również budowaniu poczucia przynależności i zaufania do innych [22].

Tereny zielone pełnią ważną rolę w kształtowaniu interakcji społecznych i wspieraniu poczucia wspólnoty. Jak dowodzą badania, istnieje silny związek między obecnością i jakością zieleni ulicznej a postrzeganą spójnością społeczną w sąsiedztwie [17]. Spójność społeczna, rozumiana jako poczucie wspólnoty, zaufanie, wspólne normy i wartości, przyjazne relacje oraz poczucie akceptacji i przynależności, okazuje się być umacniana przez dostęp do przestrzeni zielonych. Z kolei brak dostępu do terenów zielonych wiąże się z poczuciem izolacji i brakiem wsparcia społecznego, podkreślając negatywne konsekwencje urbanizacji pozbawionej elementów naturalnych. Badania wskazują, że miejskie tereny zielone, takie jak parki czy ogrody, mogą służyć jako przestrzenie integrujące społeczność, zwłaszcza dzieci i młodzież, poprzez stwarzanie okazji do interakcji i wspólnych aktywności [29].

Niestety, pozytywny wpływ przestrzeni zielonych na dobrostan społeczny może być ograniczony, gdy te obszary są postrzegane jako niebezpieczne lub są miejscem zachowań antyspołecznych. Problemy te mogą być jednak adresowane poprzez skuteczne zarządzanie i konserwację terenów zielonych, co podkreśla rolę odpowiedzialnej opieki nad takimi przestrzeniami [7]. Dodatkowo, tworzenie nowych terenów zielonych w obszarach z deficytem zieleni, np. poprzez rewitalizację nieużytków, może przyczynić się do redukcji przestępczości. Taka transformacja nie tylko poprawia estetykę i funkcjonalność miejskiej przestrzeni, ale również przyczynia się do wzrostu bezpieczeństwa i spójności społecznej.

3.4. Postawy ekologiczne

Zachowania prośrodowiskowe można zdefiniować jako takie, które świadomie dążą do zminimalizowania negatywnego wpływu działań na środowisko przyrodnicze i zbudowane. W obliczu zmian klimatycznych, które według prognoz będą miały poważny szkodliwy wpływ na zdrowie, podejściem do minimalizowania i łagodzenia ich skutków jest promowanie zachowań prośrodowiskowych [3]. Badania wykazują, że, podobnie jak w przypadku wielu zachowań społecznych, zachowania prośrodowiskowe mogą być indukowane przez bodźce zewnętrzne, w szczególności przez doświadczenie środowiska przyrodniczego. Istnieją również dowody na to, że doświadczenia z dzieciństwa na łonie natury wzmacniają ekologizm dorosłych [37]. Regularne korzystanie z parków publicznych może ukształtować świadomość ekologiczną dzieci, edukując je w zakresie znaczenia i wartości środowiska naturalnego. Jest to więc nie tylko sposób na poszerzanie wiedzy, ale także kształtowanie postaw proekologicznych już od najmłodszych lat.

3.5. Wszechstronny rozwój umysłowy

Kontakt z naturą nie tylko sprzyja zdrowiu psychicznemu i fizycznemu, ale także wspiera wszechstronny rozwój dzieci. Codzienne zaangażowanie w aktywności związane z naturą ma korzystny wpływ na funkcje poznawcze wśród dzieci.

Dzięki interakcjom z zielenią możliwa jest regeneracja uwagi, zmniejszenie stresu, wzrost pozytywnych emocji oraz lepsze zarządzanie emocjami [32].

Nauka poprzez bezpośrednie doświadczenia, obserwację różnorodności biologicznej i zmian ekologicznych w środowisku naturalnym może zwiększać ciekawość, kreatywność oraz zdolności poznawcze dzieci. Parki nie tylko zapewniają miejsce do odpoczynku i aktywnego relaksu, ale również stymulują rozwój sensoryczny dzieci. Różnorodność bodźców w otoczeniu naturalnym może być korzystna dla rozwoju zmysłów u dzieci. Dodatkowo, aktywności takie jak wspinaczka na drzewa czy eksploracja terenu mogą wzmacniać poczucie niezależności i samooceny u dzieci. Większa ilość zieleni w środowisku domowym, przedszkolnym i szkolnym wiąże się z lepszym rozwojem poznawczym u dzieci, w takim obszarze jak np. większymi postępami w zakresie pamięci operacyjnej i uważności percepcyjnej [12].

Warto również zauważyć korzyści, jakie może przynieść kontakt z naturą dzieciom z zaburzeniami deficytu uwagi (ADHD). Badania sugerują, że środowisko naturalne może pomóc w poprawie koncentracji i redukcji objawów ADHD u dzieci. Parki stanowią zatem nie tylko miejsce zabawy, ale także potencjalne narzędzie terapeutyczne dla dzieci z tym zaburzeniem [1].

4. Potencjalne szkodliwe efekty kontaktów z przyrodą w środowisku zurbanizowanym

W przeciwieństwie do powszechnie uznanych korzyści zdrowotnych i społecznych wynikających z dostępu do zieleni miejskiej, istnieją również dowody na potencjalnie niekorzystne skutki, które mogą mieć wpływ na zdrowie i bezpieczeństwo dzieci w miastach.

I tak na przykład drzewa mogą buforować zanieczyszczenia, lecz w niektórych warunkach, szczególnie w pobliżu ruchliwych dróg, mogą również przyczyniać się do akumulacji zanieczyszczeń powietrza. Jak już wspomniano, badania wskazują, że bliskość parków i otwartych przestrzeni zwiększa poziom aktywności fizycznej [16], jednakże bliskość źródeł zanieczyszczeń, takich jak ruchliwe drogi, może wiązać się z podwyższonym narażeniem na zanieczyszczenia powietrza podczas wysiłku fizycznego, choć korzyści z aktywności mogą przeważać nad potencjalnymi szkodami [2]. Aktywność fizyczna w terenach zielonych i przy akwenach może być też powiązana z ryzykiem urazów czy utonięć. Istnieją badania wskazujące na wyższe wskaźniki hospitalizacji w nagłych przypadkach wśród dzieci na obszarach z większą liczbą dostępnych przestrzeni rekreacyjnych [4].

Zrozumienie zależności między dostępem do terenów zielonych a zdrowiem dzieci wymaga uwzględnienia konieczności zarządzania ryzykiem, które towarzyszy dorastaniu. Badania z Wielkiej Brytanii wskazują, że aktywność na świeżym powietrzu, łącząca w sobie elementy ryzyka i przygody, jest szczególnie pociągająca dla młodzieży, zwłaszcza chłopców. Naturalne środowiska, oferujące

wyzwania w bezpiecznych warunkach, mogą zaspokajać potrzebę angażowania się w zachowania pełne ryzyka i przygód u nastolatków. Rozwijanie umiejętności zarządzania ryzykiem i adaptacji do niepewności, kluczowych dla dorosłego życia, często bywa ograniczone dla dzieci. Jednakże, dostęp do dzikich terenów i sytuacji pełnych ryzyka może przyczynić się do ich rozwoju [23].

Dostępne dowody medyczne na związek między zielenią miejską a alergiami oraz astmą są niejednoznaczne. Niektóre badania sugerują potencjalny efekt ochronny zieleni na częstotliwość występowania astmy, podczas gdy inne wskazują na możliwe zwiększenie ryzyka alergii i astmy związane z zadrzewieniem. Więcej czasu spędzanego na świeżym powietrzu w zielonych przestrzeniach może prowadzić również do nadmiernej ekspozycji na promieniowanie UV i zwiększać ryzyko raka skóry. Odpowiednio zaprojektowane tereny zielone mogą jednak zapewnić ochronę przed UV, a ryzyko można zmniejszyć poprzez stosowanie środków ochronnych [39]. Poczucie zagrożenia przestępczością w terenach zielonych może być wyższe wśród niektórych grup, chociaż nie zawsze koreluje to z faktycznymi danymi o przestępczości. Niektóre badania wykazały związek między parkami a zwiększoną przestępczością, podczas gdy inne podkreślały cechy, które mogą zmniejszać to ryzyko [39].

5. Podsumowanie

Jak widać z przedstawionych badań, rozwój miejskich terenów zielonych jest kluczowy dla zdrowia psychicznego, fizycznego i społecznego mieszkańców, zwłaszcza dzieci. W ostatnich latach wzrost świadomości społecznej na temat wpływu zanieczyszczeń na zdrowie ludzkie uwypuklił korzyści płynące z dostępu do przestrzeni zielonych, które są coraz bardziej doceniane za ich zdolność do zmniejszania ryzyka chorób związanych ze stylem życia, takich jak choroby serca, otyłość czy cukrzyca. Promowanie aktywności fizycznej w dobrze zaprojektowanych, zielonych przestrzeniach miejskich jest fundamentalne dla zdrowia publicznego.

Badania na temat relacji człowieka ze środowiskiem przyrodniczym dowodzą, że zielone przestrzenie nie tylko wspierają dobrostan fizyczny, ale również przyczyniają się do kulturowego i estetycznego wzbogacenia życia miejskiego, oferując możliwości rekreacji, odpoczynku i kontaktu z dziedzictwem kulturowym. W związku z tym, projektowanie integracyjnych przestrzeni zielonych, które harmonijnie łączą elementy naturalne z urbanistycznym krajobrazem, staje się nieodzownym elementem strategii rozwoju miast.

Jednakże, procesy urbanizacyjne i ograniczony dostęp do naturalnych przestrzeni wywołują „wygaśnięcie doświadczenia” z naturą, osłabiając świadomość ekologiczną i pogłębiając problemy zdrowotne. Taka sytuacja wymaga strategicznego podejścia do planowania przestrzennego, które uwzględnia potrzebę ochrony bioróżnorodności i ponownego zintegrowania mieszkańców z ich zielonym otoczeniem. Integracja zielonych przestrzeni w tkankę miejską jest

nie tylko inwestycją w publiczne zdrowie, ale również krokiem w kierunku zrównoważonego rozwoju i wzmacniania odporności ekosystemów miejskich.

Literatura

- [1] Amoly E., Dadvand P., Forns J., López-Vicente M., Basagaña X., Julvez J., Alvarez-Pedrerol M., Nieuwenhuijsen M.J., Sunyer J., 2015. Green and blue spaces and behavioral development in barcelona schoolchildren: The BREATHE project. *Environ Health Perspect* 122. <https://doi.org/10.1289/ehp.1408215>.
- [2] Andersen Z.J., de Nazelle A., Mendez M.A., Garcia-Aymerich J., Hertel O., Tjønneland A., Overvad K., Raaschou-Nielsen O., Nieuwenhuijsen M.J., 2015. A study of the combined effects of physical activity and air pollution on mortality in elderly urban residents: The Danish Diet, Cancer, and Health Cohort. *Environ Health Perspect* 123. <https://doi.org/10.1289/ehp.1408698>.
- [3] Annerstedt Van Den Bosch M., Depledge M.H., 2015. Healthy people with nature in mind. *BMC Public Health*. <https://doi.org/10.1186/s12889-015-2574-8>.
- [4] Ball D.J., 2004. Policy issues and risk-benefit trade-offs of “safer surfacing” for children’s playgrounds. *Accid Anal Prev* 36. [https://doi.org/10.1016/S0001-4575\(03\)00088-5](https://doi.org/10.1016/S0001-4575(03)00088-5).
- [5] Barrable A., Booth D., 2020. Nature connection in early childhood: A quantitative cross-sectional study. *Sustainability (Switzerland)* 12. <https://doi.org/10.3390/su12010375>.
- [6] Becker C., Schmidt S., Neuberger E.W.I., Kirsch P., Simon P., Dettweiler U., 2019. Children’s cortisol and cell-free DNA trajectories in relation to sedentary behavior and physical activity in school: A pilot study. *Front Public Health* 7. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2019.00026>.
- [7] Branas C.C., Cheney R.A., MacDonald J.M., Tam V.W., Jackson T.D., Ten Havey T.R., 2011. A difference-in-differences analysis of health, safety, and greening vacant urban space. *Am J Epidemiol* 174. <https://doi.org/10.1093/aje/kwr273>.
- [8] Dadvand P., Villanueva C.M., Font-Ribera L., Martinez D., Basagaña X., Belmon-te J., Vrijheid M., Gražulevičienė R., Kogevinas M., Nieuwenhuijsen M.J., 2015. Risks and benefits of green spaces for children: A cross-sectional study of associations with sedentary behavior, obesity, asthma, and allergy. *Environ Health Perspect* 122. <https://doi.org/10.1289/ehp.1308038>.
- [9] European Environment Agency, 2011. Mapping Guide for a European Urban Atlas. Copenhagen.
- [10] Fuller R.A., Gaston K.J., 2009. The scaling of green space coverage in European cities. *Biol Lett* 5. <https://doi.org/10.1098/rsbl.2009.0010>.
- [11] Gascon M., Mas M.T., Martínez D., Dadvand P., Forns J., Plasència A., Nieuwenhuijsen M.J., 2015. Mental health benefits of long-term exposure to residential green and blue spaces: A systematic review. *Int J Environ Res Public Health*. <https://doi.org/10.3390/ijerph120404354>.
- [12] Gebhard U., 2023. Nature experience and mental health in children-theoretical approaches and selected empirical findings. *Bundesgesundheitsblatt Gesundheitsforschung Gesundheitsschutz*. <https://doi.org/10.1007/s00103-023-03729-w>.

- [13] Gill T., 2021. *Urban Playground: How child-friendly planning and design can save cities*. RIBA Publishing, London.
- [14] Hand K.L., Freeman C., Seddon P.J., Recio M.R., Stein A., van Heezik Y., 2018. Restricted home ranges reduce children's opportunities to connect to nature: Demographic, environmental and parental influences. *Landsc Urban Plan* 172, 69-77. <https://doi.org/10.1016/J.LANDURBPLAN.2017.12.004>.
- [15] Hartig T., 2007. Three steps to understanding restorative environments as health resources, [in:] *Open Space: People Space*. <https://doi.org/10.4324/9780203961827>.
- [16] Jin S., Guo J., Wheeler S., Kan L., Che S., 2014. Evaluation of impacts of trees on PM2.5 dispersion in urban streets. *Atmos Environ* 99. <https://doi.org/10.1016/j.atmosenv.2014.10.002>.
- [17] Kim J., Kaplan R., 2004. Physical and psychological factors in sense of community: New urbanist Kentlands and nearby orchard village. *Environ Behav* 36. <https://doi.org/10.1177/0013916503260236>.
- [18] Kofi Amegah A., Yeboah K., Owusu V., Afriyie L., Kyere-Gyeabour E., Appiah, D.C., Osei-Kufuor P., Annim S.K., Agyei-Mensah S., Mudu P., 2023. Socio-demographic and neighbourhood factors influencing urban green space use and development at home: A population-based survey in Accra, Ghana. *PLoS One* 18. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0286332>.
- [19] Kuc S., 2011. *Techno-kreacja a architektura krajobrazu. Wybrane zagadnienia*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- [20] Lindemann-Matthies P., Benkowitz D., Hellinger, F., 2021. Associations between the naturalness of window and interior classroom views, subjective well-being of primary school children and their performance in an attention and concentration test. *Landsc Urban Plan* 214. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2021.104146>
- [21] Louv R., 2008. *Last child in the woods: Saving our children from nature-deficit disorder*. Algonquin books.
- [22] Martyka A., 2021. *Dziecko w mieście w czasie wolnym. Wybrane problemy*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów.
- [23] *Natural England*, 2010. *Climate change adaptation indicators for the natural environment*.
- [24] Navarrete-Hernandez P., Laffan K., 2019. A greener urban environment: Designing green infrastructure interventions to promote citizens' subjective wellbeing. *Landsc Urban Plan* 191. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2019.103618>.
- [25] Olsen J.R., Caryl F.M., McCrorie P., Mitchell R., 2022. Socioeconomic inequality in Scottish children's exposure to and use of natural space and private gardens, measured by GPS. *Landsc Urban Plan* 223, 104425. <https://doi.org/10.1016/J.LANDURBPLAN.2022.104425>.
- [26] Pettorelli N., Vik J.O., Mysterud A., Gaillard J.M., Tucker C.J., Stenseth N.C., 2005. Using the satellite-derived NDVI to assess ecological responses to environmental change. *Trends Ecol Evol*. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2005.05.011>.
- [27] Schneider-Skalska G., 2019. *Healthy Housing Environment in Sustainable Design*, in: *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/471/9/092083>.

- [28] Schoeppe S., Duncan M.J., Badland H.M., Oliver M., Browne M., 2014. Associations between children's independent mobility and physical activity. *BMC Public Health* 14. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-91>.
- [29] Seeland K., Dübendorfer S., Hansmann R., 2009. Making friends in Zurich's urban forests and parks: The role of public green space for social inclusion of youths from different cultures. *For Policy Econ* 11. <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2008.07.005>.
- [30] Soga M., Yamanoi T., Tsuchiya K., Koyanagi T.F., Kanai T., 2018. What are the drivers of and barriers to children's direct experiences of nature? *Landsc Urban Plan* 180. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2018.08.015>.
- [31] Tillmann S., Tobin D., Avison W., Gilliland J., 2018. Mental health benefits of interactions with nature in children and teenagers: A systematic review. *J Epidemiol Community Health* (1978). <https://doi.org/10.1136/jech-2018-210436>.
- [32] Trusova O., 2023. *Calm living. Simple design transformations to fill your spaces with tranquility.* Chronicle Books, San Francisco.
- [33] Veitch J., Salmon J., Carver A., Timperio A., Crawford D., Fletcher E., Giles-Corti B., 2014. A natural experiment to examine the impact of park renewal on park-use and park-based physical activity in a disadvantaged neighbourhood: The REVAMP study methods. *BMC Public Health* 14. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-600>.
- [34] Walker E., Bormpoudakis D., Tzanopoulos J., 2021. Assessing challenges and opportunities for schools' access to nature in England. *Urban For Urban Green* 61, 127097. <https://doi.org/10.1016/J.UFUG.2021.127097>.
- [35] Wantuch-Matla D., Martyka A., 2020. *Powszechna edukacja architektoniczna. Ewolucja idei i doświadczenia zagraniczne.* Pedagogical University of Kraków, Kraków.
- [36] Wantuch-Matla D., Martyka A., Ruchlewicz-Dzianach A., 2021. *Powszechna edukacja architektoniczna. Doświadczenia polskie i kształcenie incydentalne.* Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków. <https://doi.org/http://www.wydawnictwoup.pl/860/Powszechna-edukacja-architektoniczna-Doswiadczenia-polskie-i-ksztalcenie-incydentalne.html>.
- [37] Wells N.M., Lekies K.S., 2006. Nature and the Life Course: Pathways from Childhood Nature Experiences to Adult Environmentalism. *Child Youth Environ* 16. <https://doi.org/10.1353/cye.2006.0031>.
- [38] WHO, 2016. *Urban green spaces and health. A review of evidence.* Copenhagen.
- [39] WHO, 2010. *Monitoring the implementation of Parma conference commitments: methodological and organizational issues: report of a meeting: Bonn, Germany, 29-30 September 2011.* Bonn, Germany. Copenhagen, Denmark.
- [40] Wood C., Gladwell V., Barton J., 2014. A repeated measures experiment of school playing environment to increase physical activity and enhance self-esteem in UK school children. *PLoS One* 9. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0108701>.

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORKACH

Anna MARTYKA*

Agata ROŚCIECHA-KANOWNIK**

ZIELONE MIASTA, ZDROWE DZIECI: WPŁYW MIEJSKICH PARKÓW I TERENÓW ZIELONYCH NA ROZWÓJ I DOBROSTAN NAJMŁODSZEGO POKOLENIA

Słowa kluczowe: zdrowie i rozwój dzieci, interakcje dzieci z przyrodą, projektowanie parków miejskich

W ostatnich latach zaobserwowano istotne zmiany w relacjach dzieci z naturą, które mają wpływ na ich zdrowie i rozwój. Rozdział ten analizuje trend „deficytu natury” oraz jego wpływ na dzieci w kontekście miejskim. Poprzez zestawienie wyników badań i obserwacji terenów zielonych oraz przestrzeni publicznych, rozdział skupia się na identyfikacji korzyści zdrowotnych wynikających z interakcji dzieci z naturą oraz parkami miejskimi. Omawiane są także różnorodne czynniki środowiskowe, cywilizacyjne i psychospołeczne, które wpływają na dostęp dzieci do terenów zielonych oraz ich zachowania w tych przestrzeniach. Wnioski z analizy literatury przedmiotu podkreślają kluczową rolę parków miejskich i terenów zielonych jako środowiska wspierającego zdrowie psychiczne, fizyczne, społeczne i poznawcze dzieci. Opracowanie sugeruje, że odpowiednie projektowanie i zarządzanie terenami zielonymi w miastach może przyczynić się do zwiększenia dostępności i atrakcyjności dla dzieci, co ma kluczowe znaczenie dla ich zdrowego rozwoju.

* dr inż. arch. prof. PRz, Politechnika Rzeszowska, Aleja Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, e-mail: amartyka@prz.edu.pl, ORCID: 0000-0001-7582-78280

* dr hab. prof. KAAFm, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Kraków, e-mail: arosciecha@wp.pl, ORCID: 0000-0002-8898-0925

Anna MARTYKA*

Agata ROŚCIECHA-KANOWNIK**

GREEN CITIES, HEALTHY CHILDREN: THE IMPACT OF URBAN PARKS AND GREEN SPACES ON THE DEVELOPMENT AND WELL-BEING OF THE YOUNGEST GENERATION

Keywords: children's health and development, children's interaction with nature, urban park design
In recent years, significant changes have been observed in children's relationship with nature, with implications for their health and development. This research article examines the 'nature deficit' trend and its implications for children in an urban context. By collating research and observations on green and public spaces, the article focuses on identifying the health benefits of children's interactions with nature and urban parks. The various environmental, civilisational and psychosocial factors that influence children's access to and behaviour in green spaces are also discussed. Findings from the literature review highlight the key role of urban parks and green spaces as environments that support children's mental, physical, social and cognitive health. The article suggests that

appropriate design and management of urban green spaces can help to make them more accessible and attractive to children, which is crucial for their healthy development.

* Ph.D. Eng. Arch., Professor of RzUT, Rzeszów University of Technology, Aleja Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, e-mail: amartyka@prz.edu.pl, ORCID: 0000-0001-7582-78280

** D.Sc. Ph.D. Professor of AFMKU, Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Kraków, e-mail: arosciecha@wp.pl, ORCID: 0000-0002-8898-0925

Piotr WRÓBEL

PARKI I TERENY ZIELONE JAKO ELEMENTY KOMPOZYCJI ARCHITEKTONICZNO-URBANISTYCZNEJ LOTNISK

1. Wprowadzenie

Stosunek człowieka do natury należy do ważnych tematów filozofii podejmujących kwestie ludzkiej tożsamości, obecności człowieka w świecie i ich wzajemnych relacji [4]. Wydaje się, że ogród i park jest obecnie – jak nigdy wcześniej – materialnym i symbolicznym wyrazem stosunku człowieka do naturalnego środowiska [19]. W miarę rozwoju cywilizacji i narastania kryzysu klimatycznego, problem przedstawiany jako nieprzezwycięzalna opozycja natury i kultury zyskuje na ostrości i znaczeniu.

Pomimo ustawicznego poszerzania obszarów środowiska zbudowanego, przyroda, nawet w ograniczonych i całkowicie kontrolowanych przejawach, pozostaje ważną częścią ludzkiej egzystencji. Będąc niezbywalnym składnikiem życia codziennego w jego przejawach indywidualnych i społecznych, ma wpływ na psychofizyczny dobrostan ludzi, dostarczając także doznań estetycznych. Jako taka pozostaje istotną składową architektury i urbanistyki.

Koegzystencja statków powietrznych ze zwartymi zespołami roślin mogących być potencjalnymi siedliskami zwierząt jest bardzo trudna z uwagi na zagrożenia środowiskowe [11, 25, s. 23]¹. Pomimo tego parki, ogrody i lasy od początku rozwoju lotnictwa cywilnego są obecne w wielu koncepcjach i realizacjach terminali, lotnisk i obszarów okołolotniskowych.

Przedstawione w rozdziale przykłady pochodzą z dużych (pod względem zajmowanego terenu i przepustowości), znaczących w globalnej sieci komunikacyjnej portów lotniczych w Monachium, Amsterdamie i Zurichu. Z tego też względu można uznać za wystarczającą reprezentację określonego kierunku w projektowaniu traktującego zieleń jako istotny element organizacji przestrzennej terminali oraz kompozycji urbanistycznych lotnisk i zespołów około-

¹ *Zagrożenia środowiskowe obejmują wszelkie relacje pomiędzy środowiskiem a lotnictwem, które potencjalnie mogą negatywnie oddziaływać na bezpieczeństwo ruchu lotniczego. Do najbardziej znanych zagrożeń środowiskowych kwalifikuje się przede wszystkim kolizje statków powietrznych ze zwierzętami, głównie z ptakami (...).*

lotniskowych. W celu dopełnienia obrazu całości zagadnienia przykłady z Europy omówiono na zarysowanym wcześniej historycznym i światowym tle.

Materiał zebrano w trakcie studiów literaturowych, badań własnych nad problematyką architektury terminali lotniczych oraz podróży studialnych autora. W rozdziale zastosowano metodę studiów przypadków uzupełnioną o krytyczną analizę historyczną zjawisk i logiczną argumentację prowadzonych wywodów.

Uzyskane wyniki badań potwierdzają, że pomimo poważnych przeszkód wynikających ze względów bezpieczeństwa operacji lotniczych, a także problemów natury technicznej, ekonomicznej i organizacyjnej, istnieją realne możliwości projektowania otwartych terenów zieleni zorganizowanej, zarówno w bezpośrednim otoczeniu terminali i lotnisk.

2. Rys historyczny

Pierwsze lądowiska, a następnie lotniska przeznaczone do obsługi lotów komercyjnych lokowano na otwartych terenach poza obszarami zurbanizowanymi. Niejednokrotnie były to wcześniejsze miejsca ćwiczeń wojskowych, w sąsiedztwie których znajdowały się otwarte tereny rolne i zwarte zespoły zieleni. Stopniowe odchodzenie od trawiastych płaszczyzn operacyjnych i zastępowanie ich powierzchniami betonowymi nie przeszkadzały w traktowaniu całych założeń lotniskowych jako zespołów zieleni o różnym charakterze i przeznaczeniu.

Le Bourget pod Paryżem (1922), jeden z pierwszych portów, które w okresie po I wojnie światowej powstawały w Europie w celu obsługi ruchu cywilnego, było zespołem neoklasycyźnych pawilonów uzupełnionych neobarokowymi *jardin à la française* [7, s. 33]. W Stanach Zjednoczonych, będących przez szereg dekad pod wpływem Ruchu Upiększania Miast (*City Beautiful movement*), zieleń parkowa stała się istotnym elementem kompozycji urbanistycznej. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w projektach takich lotnisk jak Akron Fulton Airport w stanie Ohio (Michael M. Konarski, 1931), w którym ulice dojazdowe i parkingi obsadzone drzewami miały przybrać formę bulwarów prowadzących do osiowo zakomponowanego budynku, którego z kolei dachy symetrycznie ułożonych skrzydeł zaprojektowano jako tarasy widokowe dla publiczności [3]. Inny przykład to Fairfax Airport w Kansas City (architekt Charles A. Smith, architekt krajobrazu Ernest Herminghaus, 1929), gdzie widok wyrazistego geometrycznego parku miał dostarczać wrażeń estetycznych, a także ułatwiać pilotom orientację w terenie i nawigację [7, s.72]².

² Na możliwość wykorzystania walorów widokowych lotnisk, które mogą być podziwiane przez pasażerów i pilotów z powietrza, architekci zwracali uwagę od początku kształtowania się architektury lotnisk i terminali. Do dzisiaj idea ta jest żywa i podejmowane są próby jej realizacji, zob. omówiony w artykule przykład Schiphol.

Jeszcze w latach 80. XX w. na lotnisku Johna F. Kennedy'ego w Nowym Jorku funkcjonowało założenie parkowe „Tri-Faith Plaza” ze sztucznym jeziorem i kaplicami trzech wyznań [24]. Jednakże, podążając za rozwojem lotnictwa ery samolotów odrzutowych i przystosowując się do rosnącego ruchu pasażerów, lotniska rozbudowywały się, koncentrując uwagę na parametrach technicznych inwestycji, takich jak przepustowość terminali i układów komunikacyjnych, pojemność parkingów czy efektywność ekonomiczna planowanych przedsięwzięć. Pomimo dominujących trendów, niektórzy projektanci i inwestorzy nadal doceniali znaczenie parków i ogrodów dla architektury awiacji. Ważnym przykładem potwierdzającym ciągłą obecność zieleni w dużych obiektach związanych z lotnictwem jest terminal na lotnisku w Dżakarcie (Jakarta Soekarno-Hatta International Airport, Aéroports de Paris, Paul Andreu, 1984). Zyskał on miano „ogrodu na lotnisku”, gdyż autor projektu odważnie użył motywów lokalnej architektury i zieleni parkowo-ogrodowej. Terminale pasażerskie (T1, T2) zostały zorganizowane za pomocą rozczłonkowanych form głównych budynków połączonych z wysuniętymi pirsami i pawilonami poczekalni odlotowych, pomiędzy którymi znalazły się otwarte ogrody z miejscową roślinnością [6, 13].

Wraz z rozwojem świadomości wpływu działalności człowieka na środowisko oraz ogólną presją na rozwiązania proekologiczne, pojawiają się realizacje, które coraz śmieiej włączają założenia parkowo-ogrodowe do projektów terminali, lotnisk i zespołów urbanistycznych określanymi mianem Airport City [23]. Pośród realizacji można znaleźć przykłady spektakularnych obiektów o charakterze komercyjnym, obliczone głównie na pozytywną ocenę pasażerów i poprawę wizerunku, jak i te dążące do głębszej integracji parków i ogrodów z architekturą portów lotniczych.

Do pierwszych można zaliczyć Jewel Changi Airport (Safdie Architects, 2019), budowlę łączącą funkcje wielopoziomowego centrum handlowo-rozrywkowego i holu terminala lotniczego. Po zwiedzeniu największej atrakcji, jaką jest przekryty szklanym dachem o rozpiętości ponad 200 m tarasowy ogród i wodospad Rain Vortex spadający z wysokości 20 m, pasażerowie mogą skorzystać ze stanowisk odprawy i przejść do właściwych stref singapurskiego lotniska [10].

Przykładem coraz wyraźniej zarysowującego się drugiego nurtu może być koncepcja nowego terminalu na lotnisku we Florencji (Rafael Viñoly Architects, 2024) zakładająca przykrycie całej kubatury wraz z placem pomiędzy budynkami, konstrukcją niosącą glebę i krzewy winorośli tak, aby stworzyć wrażenie, że terminal jest ukryty pod wzgórzem tokańskiej winnicy. Wedle autorskiego opisu będzie ona „częścią systemu parkowego, który ma powstać wokół nowego lotniska” [16]. Osobną kategorię, którą należałoby wyróżnić, stanowią parki i zespoły zieleni na lotniskach wyłączonych z użytkowania, pełniących funkcje muzeów, parków kulturowych, terenów sportu i rekreacji [22].

3. Studia przypadków

3.1. Port lotniczy Amsterdam-Schiphol

Projekt: Architektura krajobrazu Lotniska Schiphol

Lokalizacja: Schiphol, Amsterdam, Holandia

Projektant: West 8

Okres realizacji: od 1992

Projekt krajobrazowy dla portu lotniczego Schiphol zainicjowano w końcu lat 80. XX w. Plan uczynienia jednego z najruchliwszych lotnisk na świecie miejscem zielonym był zamierzeniem pionierskim, niemającym precedensów ani sprawdzonych wzorców do naśladowania [14]. Po gruntownej analizie zadania zdecydowano, że wobec dynamicznie zmieniającego się zagospodarowania terenu oraz specyfiki funkcjonowania lotniska (cykliczne wyburzenia, rozbudowy i przebudowy istniejących budynków i budowli inżynierskich, remonty i modernizacje infrastruktury podziemnej), nie ma sensu tworzyć statycznej, zamkniętej kompozycji parkowej zapisanej w formie ostatecznych rysunków realizacyjnych.

Rozwiązanie zaproponowane przez projektantów zakładało przyjęcie prostej strategii polegającej na konkretnych działaniach: a) pobocza płaszczyzn operacyjnych (dróg startowych, dróg kołowania i płyt postojowych) miały być zadbane jak trawniki, b) wewnętrzna pętla komunikacyjna lotniska (drogi samochodowe, ścieżki rowerowe i chodniki) ma być traktowana na całej długości tak samo, bez miejsc mniej i bardziej ważnych, c) wszystkie wolne miejsca (po uprzedniej likwidacji zbędnych zabudowań, terenów zaniedbanych o niejasnej funkcji itp.) mają stać się trawnikami i zostać obsadzone drzewami. Działania te były obliczone na odbiór wizualny zarówno z poziomu terenu, jak i z wyższych kondygnacji budynków, ale przede wszystkim z okien lądujących i startujących samolotów [14].

Najważniejszą kwestią było wybranie gatunku drzewa, które spełniałoby równocześnie szereg wymagań: nie przyciągałoby ptaków i nie sprzyjało ich gniazdowaniu, miało duże możliwości adaptacji do zróżnicowanej jakości gleb występujących w zabudowie miejskiej, było odporne na wysoki poziom wód gruntowych i silne wiatry, rozwijało stosunkowo płytki system korzeniowy niekolidujący z instalacjami podziemnymi, nie wymagało kosztownych zabiegów pielęgnacyjnych, a także – co wobec skali przedsięwzięcia miało duże znaczenie - było łatwo dostępne i tanie. Po dokładnych badaniach wskazano na powszechnie występującą w Europie brzozę omszoną (*Betula pubescens*) [14].

Według projektantów West 8 ambitnym celem było wypracowanie: *trwałej strategii kształtowania krajobrazu lotniska Schiphol polegającej nie tylko na jego zazielenieniu, ale także na uczynieniu przestrzeni publicznej kluczowym elementem jego tożsamości* [5]. Jednym z najważniejszych elementów zielonej identyfikacji wizualnej Schiphol stało się systematyczne sadzenie brzoź we wszystkich możliwych, niewykorzystanych przestrzeniach. W efekcie wytworzyło to charak-

terystyczną dla brzoź „zieloną mgłę” drobnych liści przesłaniającą wielopoziomowe skrzyżowana i fasady budynków, odbijającą się w przeszkleniach i widoczną z okien [5].

Ryc. 1. Port lotniczy Amsterdam-Schiphol. Tereny zieleni ze zbiornikiem wodnym w strefie ogólnodostępnej. Źródło: fot. archiwum autora

Fig. 1. Amsterdam Airport Schiphol. Green areas with a water reservoir in the public zone. Source: author's collection

Ryc. 2. Port lotniczy Amsterdam-Schiphol. Infrastruktura komunikacyjna przesłaniana drzewami, łąkami kwiatowymi. Źródło: <https://www.west8.com/projects/landscaping-schiphol-airport/>

Fig. 2. Amsterdam Airport Schiphol. The communication infrastructure is obscured by trees and flower meadows. Source: <https://www.west8.com/projects/landscaping-schiphol-airport/>

Niekonwencjonalna, daleka od klasycznych metod realizacji, prosta w swoich założeniach koncepcja, okazała się niezwykle skuteczna, przynosząc bardzo dobre efekty. Zbiór tysięcy drzew i hektarów trawników można zaliczyć do kategorii tzw. zieleni towarzyszącej, jednak z uwagi na cel działania, jego zasięg

i konsekwencję, z jaką od dekad projekt ten jest realizowany, należy raczej mówić o zintegrowanej z otoczeniem „zieleni parkowej”. Przyjęta strategia uzupełniona jest na wielu poziomach standardowymi działaniami i obejmuje utrzymywanie roślin w sztucznym środowisku wewnątrz i na zewnątrz budynków, pielęgnowanie zielonych dachów, a także urządzenie większych terenów zielonych w części ogólnodostępnej lotniska.

Na placu przed wejściem do terminalu od lat stoją duże donice, w których regularnie sadzone są holenderskie kwiaty: tulipany, słoneczniki czy chryzantemy. Pasażerowie udający się dalej, na przykład do parkingów długoterminowych lub przystanków komunikacji zbiorowej, mają od razu kontakt z elementami typowego holenderskiego krajobrazu, w którym widoczne są polдеры z łąkami i uprawami kwiatów oraz jeziora, kanały i rowy melioracyjne.

Warto zauważyć, że równolegle do przemyślanego systemu zieleni, na lotnisku funkcjonuje ciągła i bezpieczna sieć ścieżek rowerowych wraz z udogodnieniami takimi jak przechowalnie, wypożyczalnie i punkty obsługi technicznej. Dostępne są również dobrze przygotowane trasy łączące Schiphol z Amsterdamem. Wokół całego lotniska poprowadzono specjalną pętlę edukacyjno-rekreacyjną, na której znalazły się zabytki aeronautyki i punkty widokowe dla spotterów [8].

Generalnie na lotnisku w Amsterdamie zielen traktowana jest nie tylko jako konieczność dostosowania do warunków środowiskowych czy aktualnych trendów w branży lotniczej, ale wyraz pozytywnej koegzystencji ludzkiej działalności i warunków przyrodniczych.

3.2. LabCampus i Park Gości w porcie lotniczym w Monachium

Projekt: LabCampus, studium urbanistyczne

Lokalizacja: lotnisko w Monachium, Niemcy

Projektant: studium urbanistyczne KCAP, architektura krajobrazu Studio Vulkan

Czas realizacji: studium 2017, budowa do 2025

W 2018 roku zarząd portu lotniczego w Monachium, drugiego po Frankfurtach najruchliwszego lotniska w Niemczech, wraz z przedstawicielami rządu Bawarii i wielkiego biznesu reprezentowanego przez firmę Siemens, ogłosił że: *pod nazwą LabCampus lotnisko utworzy na swoim terenie interdyscyplinarne centrum pomysłów i innowacji. Wizjonerski projekt będzie sprzyjał współpracy między firmami i branżami, gromadząc wiodących ekspertów, firmy – od start-upów po globalnych graczy, kreatywne umysły i inwestorów – w sercu kwitnącego węzła transportowego z połączeniami do ponad 260 miejsc docelowych na całym świecie i dużym terenem przeznaczonym pod zabudowę* [15].

Globalny hub komunikacyjny oferuje sprzyjające warunki do międzynarodowych spotkań, kooperacji i prezentacji uzyskanych wyników, a także możliwości testowania nowych pomysłów na mobilnej grupie docelowej

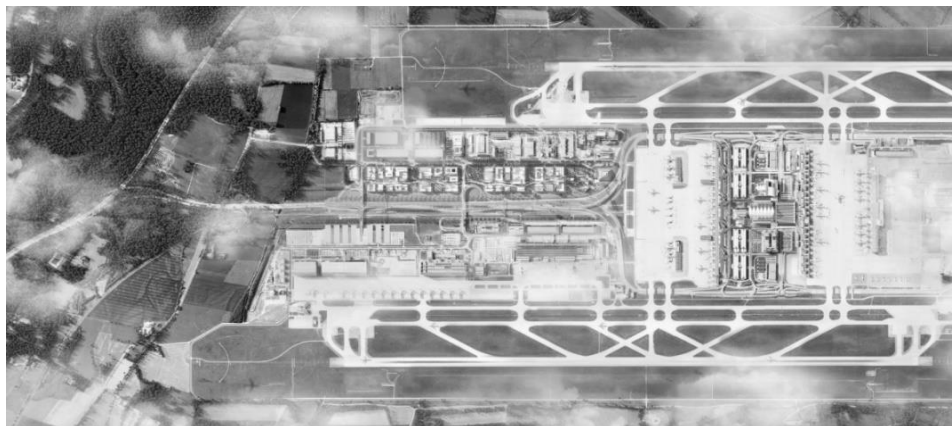
potencjalnych użytkowników [12]. Do 2025 roku LabCampus miał stać się strefą działalności komercyjnej przeznaczoną dla firm i instytucji rozwijających nowe technologie w środowisku łączącym najnowsze rozwiązania architektury zrównoważonej z zieloną urbanistyką.

Kampus, położony w południowo-zachodniej części lotniska, zaplanowano jako zespół budynków zgrupowanych w czterech kwartałach, połączonych – zgodnie z pierwotnym zamierzeniem – wspólną osią komunikacji pieszej nazwaną „Isar Boulevard”. Według opisu autorów koncepcji, architektów z biura KCAP i architektów krajobrazu z Vulcan Studio, bulwar został zaprojektowany jako linearny park miejski, którego forma odwołuje się do wypływającej z Alp rzeki Izary, meandrującej w dolnym biegu po monachijskiej równinie [2]. Urozmaicona linia parku-bulwaru z roślinnością przypominającą krajobrazy łąkowe uzupełnione drzewami, w czytelny sposób łączyła zwartą grupę zieleni otaczającej koryto Izary przepływającej nieopodal kampusu od zachodu, z Parkiem Gości (Visitors Park) znajdującym się po stronie wschodniej. Bulwar w zamyśle projektantów miał stanowić silny kontrast dla otoczenia i decydować o silnej tożsamości miejsca. Odróżniając go od kompleksu zabudowy lotniskowej zdominowanej przez infrastrukturę komunikacyjną (autostrady, linie kolejowe, pasy startowe, drogi kołowania), dzięki swojej miękkiej i naturalnej formie miał nawet budować markę przedsięwzięcia [2].

Niestety jak dotąd realizacja znacznie odbiega od założeń koncepcyjnych. Obecny stan zaawansowania budowy (widoczny na materiałach reklamowych LabCampus z początku 2024 r. na oficjalnej stronie internetowej i zdjęciach lotniczych dostępnych w Google Earth) skłania do stwierdzenia, że miejsce ambitnych planów zajęła komercyjna pragmatyka. Ważniejsze okazały się parkingi naziemne, wielopoziomowe garaże i obiekty kubaturowe wznoszone z pominięciem kluczowego elementu kompozycji urbanistycznej w postaci „liniowego parku” [17].

Wspomniany Park Gości, założony jeszcze przed realizacją kampusu, funkcjonuje bez zakłóceń. Jego główną atrakcją jest prawie 30-metrowe wzgórze, z którego można obserwować starty i lądowania samolotów pasażerskich. Ponadto w strefie parku znajduje się plac zabaw, grupa zabytkowych samolotów oraz kawiarnia [21].

Należy podkreślić, że lotnisko w Monachium jako zintegrowany system pod kątem rozwiązań inżynierskich i architektoniczno-urbanistycznych należy do najbardziej udanych, uporządkowanych przestrzennie, efektywnie funkcjonujących i racjonalnie rozwijających się portów lotniczych w Europie. Wynika to z pierwotnych założeń poczynionych na etapie wczesnych koncepcji w latach 70. XX w. przewidujących możliwości rozwoju lotniska w kolejnych dekadach

Ryc. 3. Port lotniczy w Monachium. LabCampus, studium urbanistyczne kampusu jako integralnej części lotniska wraz z zespołami zieleni. KCAP, Vulcan Studio Landschaftsarchitektur. Źródło: <https://www.studiovulkan.ch/en/project/airport-munich-air-site/>

Fig. 3. Munich Airport. LabCampus, urban study of the campus as an integral part of the airport along with greenery complexes. KCAP, Vulcan Studio Landschaftsarchitektur. Source: <https://www.studiovulkan.ch/en/project/airport-munich-air-site/>

Ryc. 4. Port lotniczy w Monachium. LabCampus, studium urbanistyczne. Liniowy park „Bulwar Izary”. Źródło: <https://www.studiovulkan.ch/en/project/airport-munich-air-site/>

Fig. 4. Munich Airport. LabCampus, urban study. Linear park "Izara Bulvar". Source: <https://www.studiovulkan.ch/en/project/airport-munich-air-site/>

Zabiegi polegające na wprowadzaniu zorganizowanej zieleni na teren lotniska i dbanie o jej dobrostan jest widoczny w strefie bezpośredniego sąsiedztwa terminali od szeregu lat. Zadaszony plac publiczny stanowiący rodzaj unikalnej agory położonej w centrum lotniska (Munich Airport Center, MAC, projekt Helmut Jahn, 2003) czy sposób potraktowania układu komunikacyjnego

i garaży wielopoziomowych, którym towarzyszy starannie zaplanowana i pielęgnowana zielen parkowa, mogą być wzorem do naśladowania nawet w najnowszych projektach opracowywanych w dobie powszechnie obowiązujących standardów architektury „zielonej” i zrównoważonej.

3.3. Park rekreacyjny Butzenbüel w porcie lotniczym w Zurychu

Projekt: Park rekreacyjny Butzenbüel na lotnisku w Zurychu

Lokalizacja: Port lotniczy Zurych, Szwajcaria

Projektant: Studio Vulkan Landschaftsarchitektur, Robin Winogrand

Okres realizacji: Konkurs 2016, I nagroda, realizacja 2021

Wzgórze Butzenbüel jest położone w bezpośrednim sąsiedztwie portu lotniczego w Zurychu, od którego oddziela go jedynie układ komunikacyjny dróg dojazdowych. Po stronie zachodniej wzniesienia powstał The Circle, zwarty kompleks złożony z budynków komercyjnych (sklepy, biura, kliniki, sale konferencyjne). Jest on położony naprzeciw wejść do terminali i zwrócony do nich biegnącą po łuku ciągłą pierzeją, natomiast zróżnicowanym układem wewnętrznych uliczek i placów otwiera się na park. The Circle o powierzchni 180 000 m² zaprojektował japoński architekt Riken Yamamoto, autor zwycięskiej pracy konkursowej z 2017 roku [18].

Butzenbüel stanowi wyjątkowo charakterystyczne miejsce na lotnisku w Zurychu. Wzniesienie powstało z nakładających się warstw krajobrazu naturalnego i sztucznego. Na pierwotnej morenie polodowcowej, w latach 60. XX w. złożono ziemię pochodzącą z wykopów pod autostradę prowadzącą na lotnisko. W latach 70. XX w. teren ten zalesiono, na części utworzono łąki i mokradła, a całość objęto ochroną przyrodniczą [20].

Wprowadzając pewne korekty w ukształtowanie terenu i zastaną strukturę zieleni, projektanci z biura Studio Vulkan, również zwycięzcy niezależnego konkursu na projekt krajobrazu z 2017 roku, przekształcili zastaną zieloną enklawę w park rekreacyjny, swego rodzaju funkcjonalny zwornik łączący budynki lotniskowe, drogi szybkiego ruchu oraz centrum The Circle [20].

Zdjęcia zrealizowanego parku Butzenbüel są na tyle sugestywne, że zestawianie ich z inspiracją w postaci obrazów szwajcarskiego artysty Johanna Gottfrieda Steffana (1815-1905), twórcy wyidealizowanych pejzaży alpejskich w duchu naturalizmu szkoły monachijskiej, nie budzi sprzeciwu [20].

Jak podkreślają architekci, celem projektu było stworzenie miejsca, które można intensywnie użytkować w celach rekreacyjnych, jednocześnie przestrzegając rygorystyczne przepisy przyrodnicze. Z kolei zespół komercyjny ekspozuje sąsiedztwo parku jako wartość dodaną wzmacniającą walory użytkowe oferowanych do wynajmu powierzchni. W ciągu kilku lat od otwarcia The Circle stał się ważnym węzłem biznesowym i usługowym oraz miejscem spotkań, zatrudniającym około 5000 pracowników, mieszczącym szpital uniwersytecki,

Ryc. 5. Park rekreacyjny Butzenbüel, zespół komercyjny The Circle i port lotniczy w Zurychu. Widok z góry. Fot. Simon Vogt, źródło: <https://www.baudokumentation.ch/projekt/the-circle/821675#nch/240191795>

Fig. 5. The Park, recreational area Butzenbüel, commercial complex The Circle and Zurich Airport. Aerial view. Photo: Simon Vogt, source: <https://www.baudokumentation.ch/projekt/the-circle/821675#nch/240191795>

Ryc. 6. Park rekreacyjny Butzenbüel. Fot. Daniela Valentini, źródło: <https://www.studiovulkan.ch/en/project/the-park-recreational-area-butzenbuel-at-zurich-airport/>

Fig. 6. The Park, recreational area Butzenbüel at Zurich Airport. Photo: Daniela Valentini, Source: <https://www.studiovulkan.ch/en/project/the-park-recreational-area-butzenbuel-at-zurich-airport/>

restauracje, przestrzenie coworkingowe, dwa hotele i centrum kongresowe [20]. Miejsce relaksu pracowników i odwiedzających gości nabrało znaczenia ważnego elementu kompozycji urbanistycznej całego lotniska.

Konsekwentne, kompleksowe podejście do zagadnienia różnego rodzaju terenów zielonych na szwajcarskim lotnisku pokazuje koncepcja rozwoju Airport City Zurych opracowana przez ten sam zespół w 2017 roku, obejmująca znacznie większy obszar zurbanizowany oraz sieć komunikacji kolejowej i drogowej na południe od portu lotniczego. Zwraca uwagę, że przedmiotem zainteresowania projektantów nie była wyłącznie zabudowa i obsługujące je drogi i linie kolejowe, ale także zieleń występująca w różnych formach – jako parki, lasy podmiejskie, zieleń wzdłuż cieków wodnych, która miała tworzyć rozbudowaną, ciągłą strukturę towarzyszącą specjalnym trasom dla pieszych i pojazdów osobistych z napędem elektrycznym [9].

Należy zaznaczyć, że idea Airport City Zürich i znaczącej roli zieleni w układzie urbanistycznym znajduje swoje odzwierciedlenie we wcześniejszym opracowaniu autorstwa Güller & Güller z roku 2009. Zaproponowano w nim stworzenie Airport City składającego się z portu lotniczego, miejscowości Kloten i Balsberg. Miałoby ono funkcjonować jako zespół zróżnicowanych funkcji lokalnych i międzynarodowych obsługiwanych przez intermodalną sieć transportową. W autorskim opisie można przeczytać: *Trójbiegunowe Airport City będzie miało element łączący, który zapewni mu spójność, powiązania i wysoką jakość ogólnej strategii. Zielone serce, które może być czymś więcej niż tylko terenem zielonym, stanowiąc strefę aktywności powiązaną z miastem Kloten, środowiskiem pracy Balsberg i portem lotniczym. Będzie ono również działać jak wartość dodana dla wizerunku i całego środowiska Airport City jako rozpoznawalnej marki* [1].

4. Podsumowanie i wnioski

Zgromadzony materiał i przeprowadzone badania pozwalają na sformułowanie szczegółowych wniosków.

Zmiany w postrzeganiu terminali, lotnisk i ich otoczenia jako czynników miastotwórczych spowodowały pojawienie się różnych form zieleni łączącej formy tradycyjne z nowymi rozwiązaniami, między innymi takimi jak:

- parki i ogrody w zamkniętej kontrolowanej kubaturze o charakterze atrakcji turystycznych oraz przestrzeni wspomagających działalność komercyjną,
- parki i ogrody otwarte jako elementy wzbogacające rozwiązania architektoniczne oraz kreujące przestrzenie centralne lub osie kompozycyjne założeń urbanistycznych,
- różnorodne formy zieleni towarzyszącej i izolacyjnej w układach pasmowych traktowane jako parki i lasy miejskie, towarzyszące ciągłom komunikacyjnym.

W związku z zaobserwowanymi zjawiskami można stwierdzić, że zielen formowana w parki-ogrody, pasma, korytarze itp. pełni różne funkcje, występujące z reguły w układach synergicznych. Do podstawowych należą funkcje:

- estetyczne i kompozycyjne,
- wizerunkowo-komercyjne,
- edukacyjno-rozrywkowe,
- ekologiczne i prozdrowotne.

Czynniki stanowiące przeszkody w tworzeniu zespołów zieleni zorganizowanej to:

- niewłaściwie pojęta optymalizacja ekonomiczna i postrzeganie zieleni jako zajmującej tereny inwestycyjne i generującej koszty związane z jej utrzymaniem,
- względy techniczno-organizacyjne i wskazywanie roślin przyczyniających się w różny sposób do degradacji infrastruktury technicznej,
- bariery mentalne i obawy dotyczące bezpieczeństwa (zagrożenie zderzeniami z ptakami), jakkolwiek zrozumiałe, jednakże w świetle przedstawionych studiów przypadków nieznanujące potwierdzenia w praktyce.

Czynniki sprzyjające projektowaniu zieleni zorganizowanej to:

- presja opinii publicznej i pasażerów oczekujących humanizacji i indywidualizacji homogenicznych przestrzeni terminali i lotnisk,
- przełożenie wieloletnich dobrych praktyk i udanych realizacji na zyski wizerunkowo-marketingowe wyrażone w opiniach, rankingach itp. prowadzonych w branży lotniczej (wzmocnienie tzw. pozytywnego doświadczenia podróżnych),
- wola i konsekwencja w działaniu na rzecz realizacji „zielonych lotnisk” po stronie zarządzających i inwestorów.

Uzyskane wyniki badań potwierdzają, że pomimo poważnych obaw wynikających ze względów bezpieczeństwa operacji lotniczych, a także problemów natury technicznej, ekonomicznej i organizacyjnej, istnieją realne możliwości projektowania otwartych terenów zielonych na lotniskach cywilnych. Omówione przykłady ruchliwych, efektywnych ekonomicznie i bezpiecznych portów lotniczych dowodzą, że wysokiej jakości projekty, w tym starannie dobrane gatunki roślin zniechęcające ptaki do gniazdowania oraz prowadzona całościowo polityka bezpieczeństwa, mogą prowadzić do udanych realizacji parków i większych kompleksów zieleni na obszarach czynnych lotnisk. Możliwy jest zatem, również na terenach portów lotniczych, powrót do ugruntowanej tradycji współlistnienia architektury ze sztuką ogrodową.

Literatura

- [1] Airport City Zurych Kloten, <http://www.ggau.net/html/GG69.html> (dostęp: 23.03.2024).
- [2] Airport Munich Air Site, <https://www.studiovulkan.ch/en/project/airport-munich-air-site/> (dostęp: 23.03.2024).
- [3] Akron-Fulton International Airport Administration Building. Unitet States Departament of the Interior. National Park Service. OMB No.1024-0018; 01001361, <https://web.archive.org/web/20120609154956/http://sc.akronlibrary.org/files/2011/11/01001361.pdf> (dostęp: 23.03.2024).
- [4] Assunto R., Filozofia ogrodu, przekł. M. Salawa, Wydawnictwo Przypis, Łódź 2015.
- [5] A Warm Welcome. Landscaping Schiphol Airport, Amsterdam, NL, <https://www.west8.com/projects/landscaping-schiphol-airport/> (dostęp: 23.03.2024).
- [6] Binney M., Airport Builders, Academy Editions, London 1999.
- [7] Building for Air Travel. Architecture and Design for Commercial Aviation. Red. John Zukowsky, The Art Institute of Chicago and Prestel Verlag, Munich and New York 1996.
- [8] Cycle around Schiphol, <https://www.schiphol.nl/en/schiphol-as-a-neighbour/blog/cycle-around-schiphol/> (dostęp: 23.03.2024).
- [9] Development Concept Airport City Zurich, <https://www.studiovulkan.ch/en/project/development-concept-airport-city-zurich/> (dostęp: 23.03.2024).
- [10] Jewel Changi Airport, <https://www.safdiearchitects.com/projects/jewel-changi-airport> (dostęp: 23.03.2024).
- [11] Komitet ds. zderzeń statków powietrznych ze zwierzętami, <https://www.ulc.gov.pl/pl/lotniska/komitet-ds-zderzen-statkow-powietrznych-ze-zwierzetami> (dostęp: 23.03.2024).
- [12] LabCampus: an urban innovation campus, <https://www.labcampus.de/en/campus> (dostęp: 23.03.2024).
- [13] Landscaping of Soekarno-Hatta Airport, Cengkareng, Indonesia, <https://the.akdn/en/how-we-work/our-agencies/aga-khan-trust-culture/akaa/landscaping-soekarno-hatta-airport> (dostęp: 23.03.2024).
- [14] Landscaping Schiphol Airport, Scenario Journal, online publication, <https://scenariojournal.com/strategy/landscaping-schiphol-airport/> (dostęp: 23.03.2024).
- [15] Munich Airport to develop unique, future-focused innovation campus, <https://www.munich-airport.com/labcampus-to-provide-home-for-business-and-r-d-3697099> (dostęp: 23.03.2024).
- [16] Nuovo Aeroporto Internazionale di Firenze Amerigo Vespucci, <https://vinoly.com/works/nuovo-aeroporto-internazionale-di-firenze-amerigo-vespucci/> (dostęp: 23.03.2024).
- [17] Opportunities and risks report, <https://report2022.munich-airport.com/financial-report/group-management-report/outlook-opportunities-and-risks-report/opportunities-and-risks-report/> (dostęp: 23.02.2024).
- [18] Pritzker Prize for Riken Yamamoto, <https://www.thecircle.ch/en/node/297> (dostęp: 23.03.2024).

- [19] Salawa M., Estetyka ogrodu. Między sztuką a ekologią, Wydawnictwo Przypis, Łódź 2016.
- [20] The Park, recreational area Butzenbüel at Zurich Airport, <https://www.studiovulkan.ch/en/project/the-park-recreational-area-butzenbuel-at-zurich-airport/> (dostęp: 23.03.2024).
- [21] Visitors Park, <https://www.munich-airport.com/visitors-park-262040> (dostęp: 23.03.2024).
- [22] Wróbel P., Lotnisko jako muzeum, muzeum na lotnisku. Związki lotnictwa z problematyką dziedzictwa i jego udział w kształtowaniu struktur miejskich, [w:] Przeszłość muzealna w strukturze miasta, red. G. Stojak, A. Martyka, Rzeszów 2023, s. 101-117.
- [23] Wróbel P., Od peryferii do lokalnego centrum. Ewolucja układów urbanistycznych lotnisk na przykładzie portu lotniczego im. Johna F. Kennedyego w Nowym Jorku, [w:] Ulice, centra, peryferie, red. S. Hryń, D. Juruś, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2017, s. 109-126.
- [24] Wróbel P., Trends and development perspectives in the architectural and urban forms of development in Polish airports and their surrounding areas compared with current European trends, Urban Development Issues, vol. 68(2), 91-101, <https://doi.org/10.51733/udi.2020.68.20>.
- [25] Zarządzanie Zagrożeniami Środowiskowymi na lotniskach w FIR Warszawa. Podręcznik. Cz. 1 – Porty lotnicze, oprac. M. Skakuj, Urząd Lotnictwa Cywilnego, czerwiec 2020, wersja 01-06/2020.

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORZE

Piotr WRÓBEL*

PARKI I TERENY ZIELONE JAKO ELEMENTY KOMPOZYCJI ARCHITEKTONICZNO-URBANISTYCZNEJ LOTNISK

Słowa kluczowe: lotniska, terminale lotnicze, parki, tereny zielone

Duże lotniska, które poza nielicznymi wyjątkami, prawie do końca XX w. były kojarzone wyłącznie z opresyjnymi przestrzeniami podporządkowanymi technologii transportowej oraz kontroli i nadzoru pasażerów, w XXI w. są miejscami realizacji nowych form zabudowy i planowania krajobrazu. Niektóre projekty wprost odwołują się do idei parków i ogrodów miejskich uzupełniających lub organizujących na nowych zasadach ogólnodostępne przestrzenie lotnisk i terminali. W rozdziale na podstawie przykładów zespołów LabCampus i Visitors Park na lotnisku w Monachium, parku Butzenbüel przy centrum Circle w Airport City w Zurychu oraz wieloletniego programu nasadzeń drzew i kwiatów na lotnisku Schiphol w Amsterdamie, zbadano metody zastosowane w procesie projektowym oraz rolę terenów zielonych w kształtowaniu założeń architektoniczno-urbanistycznych współczesnych portów lotniczych.

* dr inż. arch., Wydział Architektury i Sztuk Pięknych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Kraków, tel. +48 122524540, e-mail: piotrwrobel03@gmail.com

Piotr WRÓBEL*

PARKS AND GREEN SPACES AS AN ELEMENTS OF THE ARCHITECTURAL AND URBAN COMPOSITION OF AIRPORTS

Keywords: airports, airport terminals, parks, green spaces

Large airports, which, with a few exceptions, almost until the end of the 20th century were associated exclusively with oppressive spaces subordinated to transport technology and passenger control and supervision, in the 21st century are places where new forms of development and landscape planning are implemented. Some projects directly refer to the idea of parks and urban gardens complementing or organizing public spaces of airports and terminals on new principles. The article, based on the examples of the LabCampus and Visitors Park complexes at Munich Airport, Butzenbüel Park at the Circle center in Airport City in Zurich and the multi-year tree and flower planting program at Schiphol Airport in Amsterdam, examines the methods used in the design process and the role of green areas in shaping the architectural and urban planning assumptions of modern airports.

* Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture and Fine Arts of the Andrzej Frycz Modrzewski University, ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Krakow, tel. +48 122524540, e-mail: piotrwobel03@gmail.com

Rafał LICHOLAŁ

POTENCJAŁ ROZWOJU HISTORYCZNYCH OBSZARÓW ZIELENI NA PRZYKŁADZIE OGRODU JORDANOWSKIEGO W KROŚNIE

1. Wprowadzenie

Już w pierwszej połowie XX wieku urbaniści sformułowali podczas międzynarodowej konferencji w CIAM tzw. Kartę Ateńską, w której przedstawili postulaty m.in. o konieczności zapewnienia przez miasta ogólnodostępnych zielonych powierzchni przeznaczonych do celów rekreacyjnych [12]. Realizacja miejskich przestrzeni zielonych z powodu ograniczonej możliwości komercjalizacji często zależy od decyzji lokalnej administracji. Najwyższa Izba Kontroli w raporcie z 2022 r. [14] zwróciła uwagę na problem regulacji prawnych w zakresie zabezpieczania terenów zielonych przed zabudową, przez co tak istotne jest troszczenie się o stan i rozwój już istniejącej zieleni miejskiej. Brak obszarów umożliwiających rekreację, wypoczynek czy aktywność sportową może powodować problemy z nadwagą już u najmłodszych. Michał Zych oraz Agnieszka Biskupek-Wanot w publikacji dotyczącej korelacji pomiędzy prawidłowym wzrostem i rozwojem młodzieży a m.in. aktywnością fizyczną opisują otyłość jako: (...) *jedną z poważniejszych chorób cywilizacyjnych, występujących u coraz młodszych grup wiekowych* [18], co w zestawieniu z niepokojącymi wnioskami przedstawionymi przez Jadwigę Joško-Ochojską oraz Iwonę Lizończyk, które wykazały związek nadwagi i otyłości z problemami w sferze psychicznej [9], daje podstawę do zwrócenia szczególnej uwagi na sposoby pozwalające przekonać młodzież do częstszej aktywności fizycznej. Można działać doraźnie i w skali lokalnej, np. poprzez urozmaicenie lekcji wychowania fizycznego w szkołach, lub podejść do zagadnienia szerzej i metodycznie uatrakcyjniać otwarte przestrzenie publiczne, zachęcając odbiorców do aktywnego spędzania czasu. Obecne trendy w projektowaniu założeń architektonicznych w ośrodkach miejskich często skupiają się na intensyfikowaniu zabudowy, bezpośrednio lub pośrednio kosztem publicznych przestrzeni rekreacyjnych. Takie podejście do kształtowania struktury zabudowy może skłonić mieszkańców ceniących bliskość terenów zielonych do ucieczki z miast. Obecne ogólnodostępne zielone przestrzenie miejskie często funkcjonują jako bliżej niezidentyfikowane przestrzenie rekreacyjne z placem zabaw, natomiast już w przeszłości pojawiały się propozycje alternatywnego podejścia do kształtowania takich terenów. Miejskie obszary zieleni dostępne publicznie stanowią

niezaprzeczalną wartość dla mieszkańców, przez co ich rozwój powinien stanowić trzon lokalnych działań dotyczących rozwoju obszarów miejskich. Celem niniejszej publikacji jest przedstawienie idei tzw. ogrodów jordanowskich oraz analiza współczesnych założeń na przykładzie ogrodu jordanowskiego w Krośnie.

2. Ogród jordanowski w Krośnie

Magdalena Czałczyńska-Podolska, analizując ewolucję podejścia do kształtowania placów zabaw charakteryzuje XIX-wieczną najczęstszą formę jako: (...) *postać niewielkich wydzielonych placyków z urządzeniami gimnastycznymi. Nierzadko były to tereny w ogóle pozbawione zieleni* (...) [4]. Zarówno w Polsce, jak i na świecie pojawiały się propozycje alternatywnych przestrzeni przeznaczonych dla rekreacji dzieci, a jeden z pomysłów został zaproponowany przez pedagoga i propagatora aktywności sportowej wśród młodzieży dr. Henryka Jordana [17]. Idea zakładała stworzenie przestrzeni w otoczeniu natury, gdzie dzieci i młodzież mogą spędzać czas poprzez gry i zabawy, jednocześnie realizując potrzeby związane z edukacją i aktywnością fizyczną, z możliwością swobodnego i bezpiecznego przebywania na terenie [13] przez cały rok [3].

Pierwszy park pomysłu doktora Jordana powstał w Krakowie w 1889 roku na powierzchni dziewięciu hektarów. Sam obszar podzielony był boiskami przeznaczonymi do gier i zabaw, a pomiędzy nimi zlokalizowana była różnorodna roślinność. Czas spędzony na terenie ogrodu był skrupulatnie rozplanowany i skierowany do dzieci od sześciu do osiemnastu lat. Pracownicy prowadzili ćwiczenia i zabawy takie jak m.in. wspinaczka, łucznictwo czy sporty wodne [13]. Na terenie Polski zachowało się sporo przestrzeni określanych mianem ogrodów jordanowskich, co wynika z powojennych wytycznych urbanistycznych obligujących miasta do tworzenia takich założeń [5].

Ogród stanowiący obszar analizy niniejszej publikacji został założony na początku XX wieku z inicjatywy burmistrza Krosna Jędrzeja Krukierka, natomiast projekt i realizację założenia przypisuje się inż. Stanisławowi Bergmanowi [8]. Dziś park mieści się na działce nr 2379, która nie jest objęta Miejscowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego, natomiast w Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krosna obszar został określony jako zielen publiczna [1]. W układzie parku można odnaleźć główną oś kompozycyjną łączącą wejście od strony ulicy Grodzkiej, z wejściem od strony ulicy Parkowej, wzdłuż której rozwarstwiają się dodatkowe ścieżki. Środek osi podkreślony jest przez okrąg zieleni niskiej, przy którym znajduje się budynek pełniący obecnie funkcję usługową – część budynku przeznaczona jest na świetlicę, a część na kawiarnię (ryc. 1.). Zachowany obiekt mógłby zostać wykorzystany do zapewnienia całorocznego korzystania z ogrodu, zgodnie z pierwotną ideą, np. poprzez autoryzację wejścia aplikacją telefonicz-

ną. Wpłynęłyby to na podwyższenie poczucia bezpieczeństwa oraz brak konieczności zatrudniania dodatkowych osób do zarządzania obiektem.

Ryc. 1. Budynek świetlicy i kawiarni znajdujący się w centrum ogrodu jordanowskiego w Krośnie, Źródło: opracowanie własne

Fig. 1. The after-school club and cafe building located in the center of the Jordanowski Garden in Krosno, Source: own elaboration

Oprócz głównej osi komunikacyjnej w ogrodzie znajdują się dodatkowe trasy rozwinięte wzdłuż granic założenia. Dla najmłodszych użytkowników atrakcją są dwa place zabaw, które wyposażono w standardowe urządzenia niczym niewyróżniające się na tle innych placów zabaw dla dzieci. Starsze dzieci mogą korzystać z dwóch boisk – pierwsze w południowo-wschodniej części założenia ogrodzone siatką z infrastrukturą przeznaczoną do gry w koszykówkę, natomiast drugie nieogrodzone bez określonego sposobu przeznaczenia, które posiada jedynie nawierzchnię tartanową.

Wzdłuż traktów komunikacyjnych znajdują się tradycyjne siedziska. Do samego założenia prowadzą cztery wejścia – południowe od strony ulicy Parkowej, zachodnie od strony rzeki Lubatówki, północne od strony parkingu sklepu wielkopowierzchniowego i wschodnie od strony ulicy Grodzkiej (ryc. 2.). Obecny stan ogrodu jordanowskiego w Krośnie wpisuje się w dyskusję zwracającą uwagę na tendencję do upraszczania pierwotnego pomysłu dr. Jordana do standardowych placów zabaw, m.in. przez brak udziału dzieci w funkcjonowaniu przestrzeni ogrodu czy brak walorów edukacyjnych [5].

Ryc. 2. Obecny stan zagospodarowania ogrodu Jordanowskiego w Krośnie. A – wejście od strony ulicy Parkowej, B – wejście od strony rzeki Lubatówki, C – wejście od strony parkingu sklepu wielkopowierzchniowego, D – wejście od strony ulicy Grodzkiej, 1 – boisko do koszykówki, 2 – budynek świetlicy/kawiarni, 3 – nawierzchnia tartanowa, 4 – plac zabaw, Źródło: opracowanie własne

Fig. 2. Current site plan of Jordanowski Garden in Krosno. A – entrance from Parkowa Street, B – entrance from the Lubatówka River, C – entrance from the parking side, D – entrance from Grodzka Street, 1 – basketball court, 2 – after-school club/cafe building, 3 – tartan surface, 4 – playground. Source: own elaboration

3. Koncepcja rozwoju

Analizując obecną przestrzeń założenia w Krośnie, można dostrzec słabo wykorzystane części terenu, które z powodzeniem mogłyby po przekształceniu rozszerzyć potencjalne aktywności i dostosować program do pierwotnej idei ogrodów jordanowskich.

Z pewnością brakuje w krośnieńskim ogrodzie jordanowskim szeroko rozumianej funkcji edukacyjnej. Krakowski pierwowzór w swoim założeniu posiadał ustawione pomiędzy drzewami popiersia istotnych z historycznego punktu widzenia Polaków, m.in. Mikołaja Kopernika, Jana Długosza czy Tadeusza Kościuszki [13]. Współczesny rozwój technologii umożliwia tworzenie adaptowalnych rozwiązań mogących dostosować się do wieku i zainteresowań odbiorców. Zarówno w Polsce, jak i na świecie można dostrzec tendencję kształtowania muzeów interaktywnych, które nie zamykają się jedynie w ramach

budynku, a coraz częściej wychodzą poza utarte schematy. Dostępne technologie rozszerzonej rzeczywistości dają możliwość zaangażowania i zaciekawienia już najmłodszych odbiorców. Przykładem takiego muzeum jest Ogród Doświadczeń w Krakowie, który opiera się na interaktywnym charakterze, bazując na założeniu „zobacz, dotknij, poczuj”, ze stanowiskami przybliżającymi użytkownikom zagadnienia z zakresu optyki, mechaniki i akustyki [2]. Projekt Interaktywnej Szkoły Leśnej w Instytucie Badawczym Leśnictwa w Sękocinie Starym również może stanowić inspirację koncepcyjną, gdzie zaplanowana modernizacja zakłada wykorzystanie dla celów edukacyjnych m.in. tablic interaktywnych, wieży obserwacyjnej czy terenowego laboratorium [7]. Rozważany teren mógłby także zostać wyposażony w podobną infrastrukturę, np. trasę interaktywną wykorzystującą technologię rozszerzonej rzeczywistości, łączącą wejście od strony ulicy Grodzkiej z wejściem od strony ulicy Parkowej (ryc. 3.).

Rozwinięcie, rozszerzenie i dostosowanie do współczesnych potrzeb można również rozważyć w zakresie funkcjonalności sportowej. Obecnie na terenie ogrodu znajdują się dwa boiska oraz rozproszona infrastruktura tzw. siłowni plenerowych. Prowadzone przez Wioletę Łubowską oraz Michała Tarnowskiego badania na grupie 30 studentów wykazały możliwość wykorzystania zajęć grupowych w parkach linowych do rozwijania kompetencji miękkich, takich jak: *umiejętność współpracy w grupie rówieśniczej, umiejętność pomagania innym, otaczanie opieką słabszych, umiejętność komunikowania się, umiejętność poznawania innych, umiejętność rozmów o własnych emocjach i trudnościach oraz umiejętność budowania i prowadzenia zespołu* [11]. Parki linowe częściej realizowane są w przestrzeniach prywatnych niż publicznych, na co wpływ może mieć kilka czynników, m.in. konieczność zapewnienia wykwalifikowanych pracowników czy kwestia zapewnienia bezpieczeństwa użytkownikom. Zgodnie z definicją zaproponowaną przez Agnieszkę Leśny parki linowe to: *ruchome bądź stałe konstrukcje składające się ze stalowych i miękkich lin rozwieszonych między drzewami lub palami*, przy czym autorka dzieli te konstrukcje na kilka typów, biorąc pod uwagę kryterium projektowanej wysokości względem ziemi, tj. wysokie parki linowe (od 3 do 10 metrów nad ziemią) oraz niskie parki linowe (od 20 centymetrów do 3 metrów nad ziemią) [10]. W kontekście rozwoju analizowanego obszaru proponuje się wykorzystanie w południowo-wschodniej części założenia (ryc. 3.) parku linowego typu niskiego, co zmniejszy koszt implementacji tego rozwiązania oraz umożliwi korzystanie z tej infrastruktury osobom starszym oraz niepełnosprawnym [10].

Perspektywicznym kierunkiem rozwoju może być również przeznaczenie części terenu na ogród sensoryczny, który zgodnie z definicją Krystyny Pawłowskiej jest: (...) *kompozycją tak zaprojektowaną aby bodźce pozawzrokowe były użyte celowo i to w większym natężeniu niż zwykle* [15]. Przykłady takich rozwiązań można odnaleźć w Polsce, np. Arboretum Bolestraszyce, w którym w 2007 r. założono na powierzchni jednego hektara tzw. ogród sensualny [6]. Dodatkowo założenie zostało dostosowane dla potrzeb niepełnosprawnych

oraz osób starszych, przez co z powodzeniem może stanowić punkt wyjścia dla podobnych idei w przestrzeniach publicznych. Analizowany ogród w Krośnie posiada również obszary, które mogłyby zostać przeznaczone dla celów realizacji ogrodów sensorycznych, jak np. północno-zachodnia część, która obecnie zajęta jest przez nawierzchnię tartanową oraz siedziska parkowe (ryc. 3.). Rozwój i utrzymanie przestrzeni sensorycznej mogłyby spocząć na uczniach pobliskich szkół, przez co młodzież miałaby wpływ na rozwój tej przestrzeni zgodnie z pierwotną ideą dr. Jordana. Projektowanie założenia ogrodu sensorycznego należy oprzeć na doborze roślinności do konkretnych zmysłów odbiorców. Bazując na publikacji Krystyny Pudelskiej, Margot Dudkiewicz, Wojciecha Durlaka i Marzeny Parzymies, proponuje się dla zmysłu wzroku *Larix decidua* i *Pinus densiflor* 'Umbraculifera', dla zmysłu dotyku konwalię i magnolię, dla zmysłu słuchu *Micanthus sp.* i *Gleditsia sp.*, natomiast dla zmysłu zapachu

Ryc. 3. Propozycja rozwoju programu ogrodu jordanowskiego w Krośnie. Kolorem żółtym oznaczono proponowaną trasę wystaw interaktywnych, kolorem niebieskim proponowany obszar przeznaczony dla parku linowego typu niskiego i kolorem czerwonym proponowany obszar przeznaczony na cele ogrodu sensorycznego, Źródło: opracowanie własne

Fig. 3. Proposal for the development of the Jordanowski Garden in Krosno. The proposed interactive exhibition route is marked in yellow, the area designated for a low ropes course is marked in blue, and the area designated for a sensory garden is marked in red. Source: own elaboration

lawendę i bazylię [16]. Przedstawione propozycje stanowią jedynie punkt wyjścia do szerszej dyskusji nad doborem gatunków roślin dla potrzeb ogrodu jordanowskiego w Krośnie w zakresie ogrodu sensorycznego.

Tempo zmian wymusza elastyczność i gotowość do adaptacji również w kontekście planowania i zarządzania terenami zielonymi. Przedstawione w niniejszej publikacji propozycje dotyczące rozwoju ogrodu jordanowskiego w Krośnie są fundamentem dla dalszych prac projektowych. Kierunek przyszłości analizowanego obszaru powinien być wytyczony na podstawie otwartych dyskusji z mieszkańcami, tak by każda zmiana odpowiadała na lokalne potrzeby społeczności. Dzieci i młodzież jako aktywni użytkownicy tych przestrzeni powinni mieć realny wpływ na kształtowanie ich otoczenia, co zwiększy odpowiedzialność za lokalną społeczność oraz pomoże w edukacji dotyczącej zrównoważonego rozwoju.

4. Podsumowanie

Wzrasta znaczenie publicznych terenów zielonych w miastach w opinii społeczeństwa wraz ze wzrostem tempa procesu zabudowy przestrzeni miejskiej wynikającej z rosnących potrzeb mieszkaniowych. W czasach braku perspektyw dla prywatnych terenów zielonych każdy obszar o funkcji rekreacyjnej stanowi istotną wartość dla mieszkańców danego miasta. Również pod względem rozwoju najmłodszych mieszkańców ośrodków miejskich każdy centymetr obszarów zielonych jest istotny, przez co konieczne jest zastanowienie się, jak te obszary powinny funkcjonować, jakie potrzeby powinny zaspokajać oraz czy są dostosowane do współczesnych użytkowników. Te zagadnienia były już poruszane w przeszłości, na kanwie czego zrodziły się koncepcje ogrodów dziecięcych, jak np. pomysł dr. Jordana. Imponująca i inspirująca idea przystosowania ogrodów miejskich dla potrzeb najmłodszych w zakresie zarówno rekreacji, jak i edukacji została na przestrzeni lat zatarta. Współczesne założenia określane mianem „ogrodów jordanowskich” często tylko nazwą nawiązują do pomysłu dr. Henryka Jordana, pełniąc obecnie funkcję najczęściej placów zabaw. W niniejszej publikacji poddano analizie ogród jordanowski w Krośnie pod względem spójności z pierwotnymi założeniami. Wykazano rozbieżności m.in. w braku aspektu edukacyjnego w samym obszarze parku oraz zaproponowano rozwiązania rozwijające obecny program o część edukacyjną, sensoryczną oraz sportową. Przedstawione propozycje mają na celu ożywienie dyskusji nad obecnym stanem ogólnodostępnych miejskich przestrzeni zielonych.

Literatura

- [1] AMS Concept, Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krosna 2023.
- [2] Banaszkiewicz M., Ogród Doświadczeń w Krakowie – miejsce spotkań z człowiekiem i nauką, [w:] Kultura i turystyka – miejsca spotkań, red. B. Krakowiak,

- A. Stasiak, B. Włodarczyk, Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Łódź 2013.
- [3] Centralne Towarzystwo Ogrodów Jordanowskich Bagatela, Co to jest ogród jordanowski? (Wydanie Drugie), 1938.
- [4] Czałczyńska-Podolska M., 2016, Ogrody jordanowskie na tle współczesnych ogrodów dziecięcych, s. 111-125.
- [5] Czałczyńska-Podolska M., 2010, Ewolucja placu zabaw. Koncepcja przestrzeni zabaw dla dzieci w Europie i Stanach Zjednoczonych. 13, s. 73-88.
- [6] Dąbski M. & Dudkiewicz M., 2010, Przystosowanie ogrodu dla niewidomego użytkownika na przykładzie ogrodów sensorycznych w Bolestraszcach, Bucharzewie i Powsinie, s. 6, 7-17.
- [7] Głuch G., 2011, Terenowa interaktywna szkoła leśna-propozycja na XXI wiek? 13(1[26]), s. 20-29.
- [8] Grabowski C., 1984, Katalog parków województwa krośnieńskiego powyżej 1,8 ha.
- [9] Joško-Ochojska J., Lizończyk I., 2014, Występowanie depresji u młodzieży z nadwagą i otyłością, *Hygeia Public Health*, 49(4), s. 690-695.
- [10] Leśny A., 2013, Parki linowe w edukacji-możliwość budowania kapitału społecznego w lesie, 15(1 [34]), s. 65-73.
- [11] Łubkowska W., Tarnowski M., 2015, Wykorzystanie parków linowych w edukacji jako formy kształtowania kompetencji społecznych studentów kierunku turystyka i rekreacja, 15(6), s. 775-786.
- [12] Majda T., Mironowicz I. (red.), 2017, Karta Ateńska 1933. Miasto funkcjonalne. Ustalenia i postulaty IV CIAM, [w:] *Manifesty urbanistyczne w poszukiwaniu współczesnego modelu miasta*, s. 14-18.
- [13] Majdecki L., Majdecka-Strzeżek A., 2008, *Historia ogrodów, Tom II. Od XVIII wieku do współczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- [14] Najwyższa Izba Kontroli Delegatura w Lublinie, 2022, *Zachowanie i zwiększanie terenów zielonych w miastach*.
- [15] Pawłowska K., 2008, Ogród sensoryczny, s. 11, 143-152.
- [16] Pudelska K., Dudkiewicz M., Durlak W., Parzymies M., 2015, Dobór roślin do ogrodu sensorycznego, s. 61-73.
- [17] Smarzyński H., 1955, Dr Henryk Jordan – pionier postępowego wychowania fizycznego w Polsce, s. 227-235.
- [18] Zych M., Biskupek-Wanot A., 2020, Wpływ zabaw i gier ruchowych na prawidłowy wzrost i rozwój dzieci i młodzieży, [w:] *Aktywność fizyczna i problematyka stresu*, A. Biskupek-Wanot, B. Wanot, K. Kasprowska-Nowak (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, s. 7-20.

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORZE

Rafał LICHOŁAI*

POTENCJAŁ ROZWOJU HISTORYCZNYCH OBSZARÓW ZIELENI NA PRZYKŁADZIE OGRODU JORDANOWSKIEGO W KROŚNIE

Słowa kluczowe: rozwój terenów zielonych, zieleń miejska, ogrody dziecięce, zielona przestrzeń publiczna

Wzrost liczby ludności w miastach nie przekłada się wprost proporcjonalnie na zwiększenie ilości dostępnych publicznych obszarów rekreacyjnych. Rozwinięcie i dostosowanie przestrzeni zielonych dla potrzeb współczesnych użytkowników jest konieczne w celu promowania aktywnego spędzania czasu na świeżym powietrzu przez młodzież. Kształtowanie nowych obszarów zielonych napotyka na wyzwania częściowo wynikające z braku możliwości komercjalizacji takich przestrzeni, co wpływa na zwiększenie roli administracji publicznej w zakresie odpowiedzialności za strukturę przestrzenną miasta i balans pomiędzy obszarami publicznymi a prywatnymi. Niniejsza praca ma na celu przybliżenie XX-wiecznej idei ogrodów jordanowskich, które stanowiły alternatywę dla ówczesnych placów zabaw. W ramach badań zestawiono pierwotne założenia dr. Henryka Jordana z obecnym stanem zagospodarowania ogrodu jordanowskiego w Krośnie. Wykazano występujące rozbieżności pomiędzy pierwotnym założeniem a aktualnym programem funkcjonalnym ogrodu oraz zaproponowano współczesne rozwiązania w postaci wystaw interaktywnych, ogrodów sensorycznych czy infrastruktury rozwijającej zaplecze sportowe poprzez niskie parki linowe. Objęcie rejestrem zabytków ogrodu w Krośnie zabezpieczyło zieloną przestrzeń publiczną w centrum miasta, przy jednoczesnym niewykorzystaniu skali potencjału, ograniczając się jedynie do standardowych rozwiązań charakterystycznych dla większości placów zabaw. Pierwotna idea ogrodów jordanowskich dostosowana do współczesnych użytkowników umożliwi zwiększenie potencjału wykorzystania historycznych zespołów zieleni oraz wydłuży żywotność takich przestrzeni. Zaproponowane dla założenia ogrodowego w Krośnie rozwiązania można swobodnie wykorzystać przy rozwoju innych ogrodów jordanowskich w Polsce.

* dr inż. arch., Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, tel. 17 8651042, e-mail: r.licholai@prz.edu.pl

Rafał LICHOŁAI*

THE POTENTIAL FOR DEVELOPMENT OF HISTORICAL GREEN AREAS USING THE EXAMPLE OF JORDANOWSKI GARDEN IN KROSNO

Keywords: development of green areas, urban greenery, children's gardens, green public space

The increase in urban population does not directly translate into an increase in the quantity of available public recreational areas. Developing and adapting green spaces to the needs of contemporary users is necessary to promote active outdoor leisure activities among youth. Shaping new green areas faces challenges partly due to the inability to commercialize such spaces, which increases the role of public administration in the responsibility for the city's spatial structure, and the balance between public and private areas. This paper aims to introduce the 20th-century concept of Jordan Gardens, which served as an alternative to contemporary playgrounds. Through research, the original concepts of Dr. Henryk Jordan were compared with the current state of development of the Jordan Garden in Krosno. Differences between the original concept and the current functional program of the garden were identified, and modern solutions such as interactive exhibitions, sensory gardens, or infrastructure development for sports facilities through low rope

parks were proposed. Listing the garden in Krosno's register of monuments secured the green public space in the city center, but only standard solutions characteristic of most playgrounds have been implemented, limiting the potential scale. Adapting the original concept of Jordan Gardens to contemporary users will enhance the potential for utilizing historical green areas and prolong the longevity of such spaces. The proposed solutions for the garden in Krosno can be freely applied in the development of other Jordan Gardens in Poland.

* Ph.D. Eng. Arch., Rzeszow University of Technology, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, tel. 17 8651042, e-mail: r.licholai@prz.edu.pl

OCENA DOSTĘPNOŚCI ZIELENI MIEJSKIEJ W PRZEMYŚLU

1. Wprowadzenie

Przemyśl uważany jest za jedno z najpiękniejszych miast w Polsce, głównie ze względu na liczne zabytki architektury oraz topografię [18]. Ważnym czynnikiem decydującym o jego atrakcyjności turystycznej są również walory przyrodnicze, w tym zielen miejska [3]. Według Europejskiej Agencji Środowiska Przemyśl plasuje się na niskiej pozycji pod względem dostępności parków miejskich na tle miast Europy [10]. Dane te wydają się sprzeczne z informacjami przedstawionymi przez Biuro Rozwoju Miasta [36], które podaje, że na jednego mieszkańca przypada 60 m² powierzchni biologicznie czynnej, co stanowi więcej niż zaleca Światowa Organizacja Zdrowia [37]. Jaki jest więc rzeczywisty dostęp mieszkańców Przemyśla do zieleni miejskiej i jakie są perspektywy jej rozwoju? Odpowiedź na to pytanie wydaje się kluczowa z punktu widzenia poprawy standardu życia mieszkańców. Charakterystyczną cechą rozwoju wielu aglomeracji jest ciasna zabudowa, która nie zaspokaja potrzeb mieszkańców związanych z dostępem do terenów rekreacyjnych wśród zieleni [6, 9]. Wspomniane zjawisko obserwuje się również w Przemyślu, który w centrum posiada zwartą architekturę pełną zabytkowych obiektów. Zauważalnym problemem jest pomijanie w planach ochrony zabytków towarzyszącej jej zieleni, która rozprzestrzenia się bez kontroli lub traci na wartości [15].

System zieleni w mieście dostarcza nieocenionych usług ekosystemowych, które zachęcają do bliskiego kontaktu z przyrodą oraz rozwoju na rzecz poprawy klimatu [5, 7, 22, 23, 38]. Wielopłaszczyznowość korzyści, jakie dostarcza zielen miejska, wiąże się bezwzględnie z jej powierzchnią i dostępnością. Podstawowym wskaźnikiem określającym dostępność terenów zielonych jest ich odległość od miejsca zamieszkania. Pomimo licznych badań [1, 4, 8, 24, 29, 33, 34], brak jest powszechnie przyjętych wytycznych dotyczących progu odległości definiującego „dobrą dostępność”. Najwyższe wymagania ustanowiła organizacja Natural England [26]. Zaleca, by wszyscy mieszkańcy miast mieli dostęp do co najmniej 2 ha terenu zielonego, w odległości nie większej niż 300 m (5 minut) od domu. Światowa Organizacja Zdrowia opiera swoją ocenę na podobnym mierniku – odsetku obywateli mieszkających w promieniu 300 m od terenów zieleni o minimalnej powierzchni 0,5 ha [37]. Europejska Agencja Środowiska [8] zaleca, aby parki były dostępne w odległości nie większej niż 15 minut spacerem od miejsca

zamieszkania. Oprócz dostępności zieleni miejskiej coraz częściej zwraca się uwagę na jej atrakcyjność [2, 13]. Wiąże się to z koniecznością oceny samych terenów zielonych, nie tylko pod kątem spełnienia wymagań powierzchniowych, ale również ich wyglądu i wyposażenia.

Badania terenów zielonych w Przemyśle, uwzględniające całą przestrzeń miasta, są zatem niezbędne do określenia dostępności oraz jakości zieleni miejskiej. Obserwowany i w dalszym ciągu prognozowany spadek liczby mieszkańców Przemyśla może świadczyć o braku możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych. Jednym z wielu czynników poprawiających jakość życia w mieście jest obecność ogólnodostępnej, wielofunkcyjnej zieleni. Dlatego stała się ona tematem szczegółowych analiz przestrzennych realizowanych przy pomocy narzędzi GIS oraz obserwacji terenowych.

2. Metodyka

2.1. Obszar badań

Przemyśl to miasto powiatowe w południowo-wschodniej Polsce (ryc. 1A) o powierzchni 4 617 ha i liczbie mieszkańców 56 802 [14]. Duże zróżnicowanie ukształtowania terenu (190-400 m n.p.m.) stanowi charakterystyczny element krajobrazu miasta. Wzniesienia Pogórza Przemyskiego i Dynowskiego rozcina równoleżnikowo przebiegająca dolina Sanu. Wraz z doliną Wiaru stanowi ona rozległe obniżenie we wschodniej części Przemyśla – Dolinę Dolnego Sanu [35].

Na tle województwa podkarpackiego Przemyśl charakteryzuje się średnimi walorami przyrodniczymi [36]. Konkurencyjność miasta przedstawia się w rozwiniętej infrastrukturze rekreacyjno-turystycznej, bogatym zasobie obiektów dziedzictwa kulturowego oraz bardzo dobrej dostępności komunikacyjnej. Według Biura Rozwoju Miasta w granicach Przemyśla znajdują się cztery parki miejskie o łącznej powierzchni 58,4 ha, zaś tereny leśne zajmują 325,7 ha. W mieście znajduje się również wiele form ochrony przyrody: rezerwat, obszary Natura 2000, park krajobrazowy i obszar chronionego krajobrazu – obejmujące łącznie 306 ha (ryc. 1B) [33].

2.2. Metodyka

W celu zbadania dostępności zieleni miejskiej w Przemyśle wykorzystano środowisko GIS. Analizy przestrzenne wykonano za pomocą otwartego oprogramowania QGIS [30] z wykorzystaniem wtyczki Network Analysis Toolbox 3 (QNEAT3) [31].

Podstawą do przeprowadzenia analiz była Baza Danych Obiektów Topograficznych (BDOT10k) pozyskana z Geoportalu Krajowego [12], która odpowiada mapie topograficznej w skali 1:10 000. W analizach wykorzystano warstwy dotyczące: sieci dróg, budynków mieszkalnych oraz pokrycia terenu. Informacje o przestrzennym rozmieszczeniu mieszkańców pozyskano z Portalu

Geostatystycznego przedstawiającego wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności w 2021 r. [16]

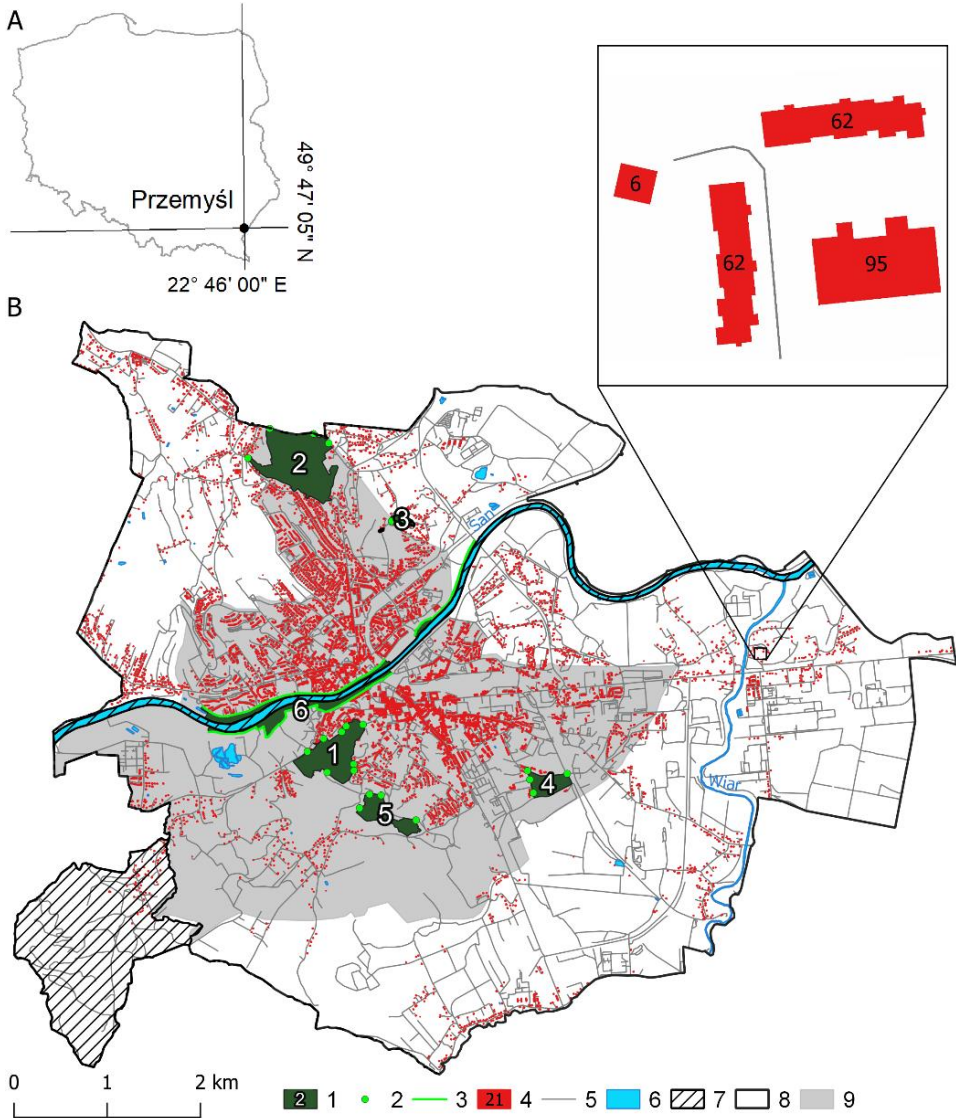
Tereny zieleni w granicach Przemyśla ($N = 9$) przeanalizowano pod kątem spełniania kryteriów koniecznych, do których zaliczono elementy wypoczynkowe (ławki), rekreacyjne (ścieżki, przedepty) oraz dodatkowe elementy sprzyjające wypoczynkowi i rekreacji (np. place zabaw, siłownie plenerowe, punkty widokowe itp.). Podczas przeprowadzonej wizji terenowej określono również liczbę oraz lokalizację wejść do terenów zieleni. Jednostki spełniające wymienione czynniki nazwano wielofunkcyjnymi przestrzeniami zieleni miejskiej (WPZM).

Przestrzenne rozmieszczenie liczby mieszkańców oszacowano na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) oraz powierzchni budynków mieszkalnych z uwzględnieniem liczby ich poziomów. Dane dotyczące liczby ludności przypisane do siatki 1x1 km pozwoliły na określenie powierzchni mieszkalnej przypadającej na jedną osobę. Znając powierzchnię budynków w wyznaczonych oczkach siatki, przypisano każdemu z nich przybliżoną liczbę mieszkańców (ryc. 1B).

Stopień dostępności WPZM w obrębie całego miasta określono za pomocą narzędzia *Iso-Area as Interpolation*. Algorytm wyznacza ciągłą warstwę rastrową, w której każdemu pikselowi przypisany jest czas dojścia do najbliższej WPZM. W analizach wykorzystano sieć dróg oraz warstwę wszystkich wejść do WPZM. Założono, że mieszkańcy poruszają się pieszo wzdłuż dróg z prędkością 5 km/h. Takie podejście wyeliminowało błędy, które mogłyby powstać w wyniku istnienia ciągłych barier w postaci zwartej zabudowy, ogrodzenia lub rzeki.

Na podstawie warstwy przedstawiającej czas dojścia do WPZM wyznaczono sześć przedziałów dostępności, których granice wyznaczają wartości 5, 15, 30, 45 i 60 min. Przyjęto, że mieszkańcy budynków położonych w odległości mniejszej niż 5 minut mają bardzo dobrą dostępność do WPZM, zaś 5-15 minut – dobrą. W wyznaczonych przedziałach obliczono liczbę rezydentów zamieszkujących budynki: a) jednorodzinne, b) wielorodzinne, c) zbiorowego zamieszkania.

W celu określenia potencjału miasta w zakresie zwiększenia miejsc wypoczynku i rekreacji obliczono powierzchnię zieleni ogólnej w wyznaczonych sześciu przedziałach dostępności. Powierzchnię zieleni ogólnej określono na podstawie BDOT10k, zaliczając do niej następujące typy pokrycia terenu: tereny leśne i zadrzewione, roślinność trawiastą, roślinność krzewiastą, grunty rolne, uprawy trwałe, ogródki działkowe oraz szuwary.

Ryc. 1A. Położenie Przemyśla. B. Dane wykorzystane w analizach przestrzennych, 1 – wielofunkcyjne przestrzenie zieleni miejskiej (WPZM) wraz z numerem zgodnym z tab. 1, 2 – wejścia punktowe do WPZM, 3 – wejścia do WPZM na całej długości, 4 – budynki mieszkalne z liczbą mieszkańców, 5 – drogi, 6 – wody powierzchniowe, 7 – obszary chronione, 8 – granice Przemyśla w 2024 r., 9 – powierzchnia Przemyśla w 1900 r. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDOT10k, www.geoportal.gov.pl

Fig. 1A. Location of Przemyśl. B. Data used in spatial analyses, 1 – Multifunctional urban green spaces (MUGS) with a number consistent with the Table 1, 2 – point entries to MUGS, 3 – entrances to MUGS along the entire length, 4 – residential buildings with the number of inhabitants, 5 – roads, 6 – water, 7 – protected areas, 8 – boundaries of Przemyśl in 2024, 9 – area of Przemyśl in 1900. Source: own elaboration based on data BDOT10k, www.geoportal.gov.pl

3. Wyniki

Przeprowadzona wizja lokalna pozwoliła na wyodrębnienie w Przemysłu sześciu wielofunkcyjnych przestrzeni zieleni miejskiej zajmujących łącznie 115,7 ha, co stanowi 2,5% powierzchni miasta (ryc. 1B, tab. 1.). Wymaganych kryteriów nie spełniły: skwer Wyszehradzki, park przy ul. Jagiellońskiej i obszary chronione w południowej części miasta (Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego oraz obszar Natura 2000 Ostoja Przemyska). Wielofunkcyjne przestrzenie zieleni miejskiej są nierównomiernie rozmieszczone, minimalne odległości pomiędzy ich centroidami wynoszą od 702 m do 1782 m. Blisko 97% ich terytorium znajduje się w zasięgu granic miasta z 1900 r. (ryc. 1B).

Tabela 1. Wielofunkcyjne przestrzenie zieleni miejskiej w Przemysłu

Table 1. Multifunctional urban green spaces in Przemysł

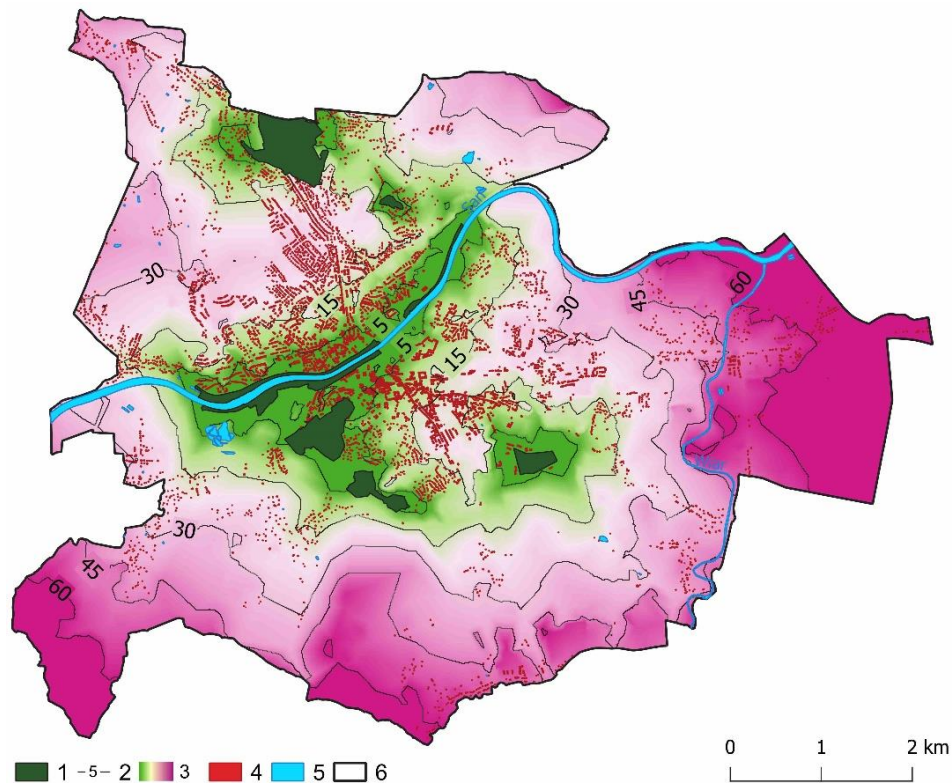
Nr	Nazwa WPZM	Pow. (ha)	Liczba wejść	Dodatkowe elementy sprzyjające wypoczynkowi lub rekreacji
1.	Park Zamkowy im. Mariana Strońskiego	24,9	8	Siłownia plenerowa, place zabaw, rzeźby plenerowe, altana, elementy fortyfikacji Twierdzy Przemysł, Zamek Kazimierzowski
2.	Park Zasański	41,7	4	Siłownia plenerowa, plac zabaw
3.	„Winna Góra”	2,112	1	Siłownia plenerowa, urządzenia do zabawy, urozmaicona rzeźba terenu, fort Twierdzy Przemysł
4.	Park Lubomirskich	8,4	4	Stawy, rzeźby plenerowe, Pałac Lubomirskich
5.	Kopiec Tatarski	10,8	4	Boisko z naturalną murawą, plac zabaw, altana, punkt z widokiem na miasto
6.	Deptak nad Sanem	27,8	Teren otwarty	Siłownia plenerowa, place zabaw, widok na zabytki miasta, boisko plażowe

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

Przeprowadzone analizy przestrzenne wykazały duże różnice w dostępie mieszkańców Przemysłu do WPZM (ryc. 2.). Pomimo stwierdzonych nierówności, blisko 59% ludności miasta ma bardzo dobrą i dobrą dostępność do parków, dociera do nich w czasie krótszym niż 15 minut (ryc. 3.). Jednakże ponad 35% ludności miasta mieszka w odległości 15-30 minut od WPZM, zaś 6% większej niż 30 minut. Najgorszą dostępność mają mieszkańcy wschodniej części Przemysłu, gdzie czas dojścia do najbliższego WPZM wynosi 88 minut.

Zdecydowana większość przemysłu (64%) mieszka w budynkach wielorodzinnych, jedna trzecia (33%) – w domach jednorodzinnych, natomiast niecałe 4% – w budynkach zbiorowego zamieszkania (tab. 2.).

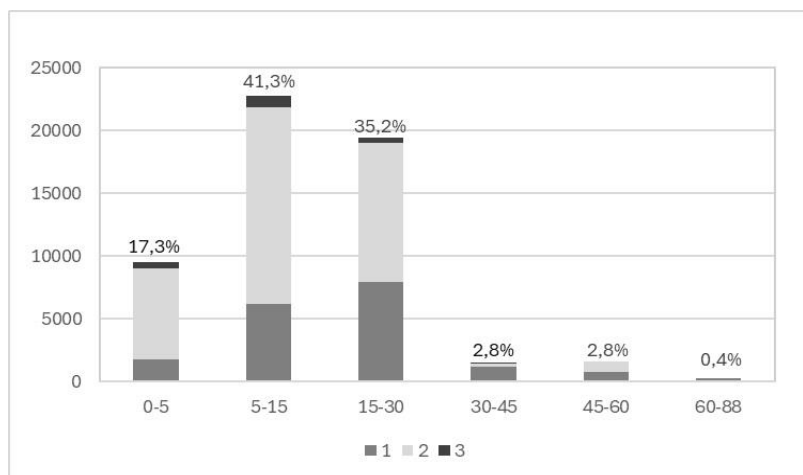
Ryc. 2. Dostępność wielofunkcyjnych przestrzeni zieleni miejskiej (WPZM), 1 – WPZM, 2 – izolinie czasu dojścia pieszego do WPZM (min), 3 – przestrzenna zmienność dostępności WPZM od bardzo dobrej (kolor zielony) do bardzo słabej (kolor fioletowy), 4 – budynki mieszkalne, 5 – wody Przemysła, 6 – granice Przemysła. Źródło: opracowanie własne

Fig. 2. Multifunctional urban green spaces (MUGS) availability, 1 – MUGS, 2 – isolines of walking time to MUGS (min), 3 – spatial variability of MUGS availability from very good (green) to very poor (purple), 4 – residential buildings, 5 – water of Przemysł, 6 – boundaries of Przemysł. Source: own elaboration

Najlepszą dostępność WPZM mają rezydenci budynków zbiorowego zamieszkania, blisko 75% z nich mieszka w odległości 15 minut, zaś 95% – 30 minut od zieleni miejskiej (tab. 2.). Ponad 65% mieszkańców budynków wielorodzinnych ma bardzo dobrą i dobrą dostępność WPZM (0-15 minut). Najgorszą dostępność WPZM mają rezydenci domów jednorodzinnych. Tylko niecałe 44% z nich mieszka w zasięgu 15 minut od WPZM. Rezydenci domów jednorodzinnych stanowią najliczniejszą grupę mieszkańców, której dotarcie do parku pieszo zajmuje ponad 30 minut.

Zieleń ogólna stanowi blisko 73% powierzchni miasta (tab. 3.). Z dużym uogólnieniem można stwierdzić, że jej udział wzrasta wraz z wydłużaniem się czasu dojścia do WPZM. Najniższe wartości udziału procentowego zieleni

ogólnej odnotowano do 15 min od WPZM, zaś najwyższe w przedziale 30-45 minut.

Ryc. 3. Liczba mieszkańców (oś pionowa) i ich udział procentowy w przedziałach dostępności pieszej do wielofunkcyjnych przestrzeni zieleni miejskiej (oś pozioma) z uwzględnieniem funkcji budynku mieszkalnego: 1 – budynki jednorodzinne, 2 – budynki wielorodzinne, 3 – budynki zbiorowego zamieszkania. Źródło: opracowanie własne

Fig. 3. Number of residents (vertical axis) and their percentage shares within walking time ranges to multifunctional urban green spaces (horizontal axis), taking into account the function of residential buildings: 1 – single-family, 2 – multifamily buildings, 3 – collective housing buildings. Source: own elaboration

Tabela 2. Udział procentowy mieszkańców budynków o różnych funkcjach w przedziałach dostępności pieszej do wielofunkcyjnych przestrzeni zieleni miejskiej

Table 2. Percentage of residents in buildings of various functions within walking time ranges to multifunctional urban green spaces, N – number of residents, % – percentage of residents in buildings of various functions

Dostępność piesza WPZM (min)	Mieszkańcy budynków					
	jednorodzinnych		wielorodzinnych		zbiorowego zamieszkania	
	N	%	N	%	N	%
<5	1779	9,8	7240	20,7	524	26,6
5-15	6151	34,0	15684	44,8	935	47,5
15-30	7953	44,0	11049	31,6	412	20,9
30-45	1194	6,6	252	0,7	97	4,9
45-60	774	4,3	792	2,3	0	0,0
>60	242	1,3	0	0,0	0	0,0
Ogółem	18093	32,8	35017	63,6	1968	3,6

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

Tabela 3. Powierzchnia i udział procentowy zieleni ogólnej w przedziałach dostępności czasowej do wielofunkcyjnych przestrzeni zieleni miejskiej

Table 3. Area and percentage of overall greenery within walking time ranges to multifunctional urban green spaces, taking into account the residential building function

Dostępność piesza WPZM		Zieleń ogólna	
przedziały (min)	powierzchnia (ha)	powierzchnia (ha)	udział procentowy (%)
<5	351,4	213,6	60,8
5-15	880,5	497,9	56,6
15-30	1447,1	1002,8	69,3
30-45	882,3	761,3	86,3
45-60	594,4	488,6	82,2
>60	460,0	400,6	87,1
Ogółem	4615,7	3364,8	72,9

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

4. Dyskusja

Przemysł charakteryzuje się dużym udziałem zieleni ogólnej, ale tylko niewielki jej procent stanowi wielofunkcyjną przestrzeń urządzonej. Udział parków spacerowych i rekreacyjnych w Przemysłu odpowiada średniej wartości dla miast powiatowych w kraju i wynosi 1,3% [14]. Polska w zestawieniach wskaźników zieleni miejskiej wyróżnia się niższymi wartościami w porównaniu do państw Europy Północnej, jednak w ujęciu kontynentalnym plasuje się na średnim poziomie [11]. Według naszych badań powierzchnia wielofunkcyjnych przestrzeni zieleni miejskiej w Przemysłu jest ponad dwukrotnie większa w zestawieniu z informacjami udostępnionymi przez GUS i Biuro Rozwoju Miasta Przemysłu [14, 36]. Brak jednolitej klasyfikacji zieleni oraz powszechnie obowiązujących wskaźników utrudnia porównywanie wyników i formułowanie jednoznacznych wniosków. Taka sytuacja może prowadzić do diametralnie różnych ocen dotyczących udziału i dostępności terenów zielonych. Przykładem pozornie sprzecznych ze sobą interpretacji mogą być wyniki badań z obszaru Rzeszowa. W niektórych rankingach dostępność terenów zielonych w tym mieście jest oceniana wysoko [25], pomimo stwierdzenia ich niskiego udziału [9]. Dobra dostępność terenów zielonych w Rzeszowie wynika z obecności licznych, ale małych powierzchniowo obszarów biologicznie czynnych, rozsianych na terenie całego miasta [25]. W Przemysłu rozkład przestrzenny wielofunkcyjnych przestrzeni zieleni miejskiej jest nierównomierny. Badania w skali europejskiej potwierdzają, że nawet znaczny udział powierzchni terenów zielonych nie gwarantuje odpowiedniego ich rozmieszczenia na terenie miasta [28]. W Przemysłu niemalże wszystkie wielofunkcyjne przestrzenie zieleni miejskiej znajdują się w granicach miasta z początku XX w. Przemysł od tego czasu dwukrotnie

zwiększył swoją powierzchnię, ale na terenach nowo przyłączonych nie powstał żaden park. Brak aktywności w tym zakresie potwierdza kontrola Najwyższej Izby Kontroli, która wykazała, że miasto prawidłowo realizuje zadania w zakresie zachowania terenów zielonych, jednak nie prowadzi działań zmierzających do ich powiększania [20]. Przemysł nie jest jednak odosobnionym przypadkiem, w polskich miastach trudno znaleźć przykłady planowania przestrzeni publicznych o charakterze parku [21].

Analiza dostępności wykazała, że blisko 60% mieszkańców Przemysła ma dobrą i bardzo dobrą dostępność do wielofunkcyjnych przestrzeni zieleni. Wskaźnik ten na tle krajów Europy jest dość niski [19]. W większości europejskich stolic około 90% ludności mieszka w promieniu 10 min spaceru od parku [1, 28]. Najniższym wskaźnikiem spośród sześciu badanych krajów OECD charakteryzowały się Stany Zjednoczone Ameryki, w których mniej niż 50% populacji może dotrzeć do parku w ciągu 10 min spacerem [19]. Przemysł również na tle dużych miast Polski nie wypada korzystnie pod względem dostępności zieleni miejskiej w dystansie 5 min od miejsca zamieszkania. Spośród dużych miast, tylko dwa (Opole i Elbląg) posiadają niższy wskaźnik [25].

W dyskusjach dotyczących wskaźników dostępności zieleni miejskiej coraz więcej uwagi poświęca się zagadnieniom sprawiedliwości środowiskowej. Istotą tej idei jest równomierne i bez dyskryminacji rozmieszczanie terenów zielonych w mieście z uwzględnieniem potrzeb różnorodnych grup mieszkańców [4, 8, 27]. Uznaje się, że rozkład publicznej przestrzeni zielonej jest związany z rozmieszczeniem różnych klas społecznych [27]. Grupy społeczne znajdujące się w niekorzystnej sytuacji społeczno-ekonomicznej, o niskich dochodach lub mniejszości etnicznej, często również mają gorszy dostęp do terenów zielonych [8, 17]. Nasze badania nie potwierdziły jednak tego przekonania. Grupa społeczna o największych potrzebach, rezydująca w budynkach zbiorowego zamieszkania, a więc m.in. pensjonariusze domów opieki społecznej, młodzież w internatach i bursach oraz dzieci placówek opiekuńczo-wychowawczych, ma najlepszy dostęp do terenów zielonych. Natomiast rezydenci domów jednorodzinnych, uznawani za najlepiej sytuowaną grupę mieszkańców, mają najgorszy dostęp do wielofunkcyjnych przestrzeni zieleni miejskiej. Chociaż prywatne ogrody przydomowe mogą stanowić alternatywę dla dostępu do publicznej przestrzeni zielonej, to jednak ograniczają one możliwość integracji społeczności, gdyż nie sprzyjają spontanicznym spotkaniom czy wspólnym aktywnościom na świeżym powietrzu [1].

Przeprowadzone analizy przestrzenne wykazały potrzebę utworzenia nowych wielofunkcyjnych przestrzeni wypoczynku i rekreacji w Przemysłu. Z badań ankietowych wynika, że mieszkańcy najchętniej i najczęściej korzystają z zieleni znajdującej się najbliższej ich miejsca zamieszkania [9]. Analiza rozkładu przestrzennego zieleni ogólnej ujawniła istnienie dużego potencjału do rozwoju i stworzenia nowych wielofunkcyjnych przestrzeni zieleni służących wypoczynkowi i rekreacji. Ograniczeniem w adaptacji zieleni ogólnej może być

jednak własność prywatna, w szczególności grunty orne i uprawy trwałe. Korzystnymi terenami do rozwoju będą zatem tereny leśne i zadrzewione, przestrzenie roślinności krzewiastej oraz trawiastej, szczególnie te występujące wzdłuż dolin rzecznych Sanu i Wiaru. Niebieska infrastruktura znacząco poprawia atrakcyjność parków, a ich brak uznawany jest za ograniczenie [20]. Duży potencjał tkwi również w istniejących obszarach chronionych, które stanowią 6,6% powierzchni Przemysła. Jednak brak infrastruktury rekreacyjnej i wypoczynkowej ogranicza ich dostępność oraz wykorzystanie. Zwrócenie szczególnej uwagi na rozsądne ingerowanie i zarządzanie zielenią ogólną powinno być priorytetem w planowaniu rozwoju zielonej infrastruktury miasta. Aktualnie obowiązujące Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Przemysła wskazuje jako jeden z celów strategicznych poprawę życia mieszkańców m.in. poprzez zwiększenie dostępności do terenów rekreacji i propagowanie przedsięwzięć aktywnego stylu życia. Mimo że autorzy studium [36] widzą konieczność wprowadzania terenów zieleni publicznej w centrum miasta, to jednak główny nacisk kładzie się na zachowanie i ochronę istniejących zasobów.

Dofinansowano ze środków Ministra Nauki w ramach Programu „Regionalna inicjatywa doskonałości”. Umowa nr RID/SP/0010/2024/1.

Literatura

- [1] Barbosa O., Tratalos J.A., Armsworth P.R., Davies R.G., Fulle R.A., Johnson P., Gaston K.J., Who benefits from access to green space? A case study from Sheffield, UK, *Landscape and Urban Planning*, vol. 83, no. 2-3, 2007, pp. 187-195.
- [2] Biernacka M., Kronenberg J., Łaszkiwicz E., An integrated system of monitoring the availability, accessibility and attractiveness of urban parks and green squares, *Applied Geography*, vol. 116, 2020, 102152.
- [3] Cichońska I., Krupa J., Atrakcyjność turystyczna miasta Przemysła w opinii mieszkańców oraz turystów, *Ekonomiczne Problemy Turystyki* 2017, nr 2(38), s.115-132.
- [4] Comber A., Brunson C., Green E., Using a GIS-based network analysis to determine urban greenspace accessibility for different ethnic and religious groups, *Landscape and Urban Planning*, vol. 86, no. 1, 2008, pp. 103-114.
- [5] Ćwik A., Wójcik T., Ziąja M., Wójcik M., Kluska K., Kasprzyk I., Ecosystem Services and Disservices of Vegetation in Recreational Urban Blue-Green Spaces – Some Recommendations for Greenery Shaping, *Forests*, vol. 12, no. 8, 2021, 1077.
- [6] Dąbrowska-Milewska G., Standardy urbanistyczne dla terenów mieszkaniowych – wybrane zagadnienia, *Architecturae et Artibus* 2010, vol. 2, no. 1, 17-31.
- [7] Deng Y., Yao Y., Zhang L., Analysis of urban wetland park cooling effects and their potential influence factors: Evidence from 477 urban wetland parks in China, *Ecological Indicators*, vol. 156, 2023, 111103.

- [8] De Sousa Silva C., Viegas I., Panagopoulos T., Bell S., Environmental Justice in Accessibility to Green Infrastructure in Two European Cities, *Land*, vol. 7, no. 4, 2018, 134.
- [9] Dudek T., Hajdo D., Demand for green areas meant for recreation in Rzeszow, *Przestrzeń i Forma*, t. 32, 2017, pp. 127-140.
- [10] European Environment Agency, Access to green urban areas within a ten minute walk in cities across Europe, 2020, <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/access-to-green-urban-areas> (dostęp: 01.03.2024).
- [11] Fuller R.A., Gaston, K.J., The scaling of green space coverage in European cities, *Biology Letters*, vol. 5, 2009, pp. 352-355.
- [12] Geoportal Krajowy, <https://www.geoportal.gov.pl> (dostęp: 01.03.2024).
- [13] Giles-Corti B., Broomhall M. H., Knuiman M., Collins C., Douglas K., Ng K., Lange A., Donovan R.J., Increasing walking: How important is distance to, attractiveness, and size of public open space? *American Journal of Preventive Medicine*, vol. 28, no. 2, 2005, 169-176.
- [14] Główny Urząd Statystyczny, Bank Danych Lokalnych, 2022. <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start> (dostęp: 01.03.2024).
- [15] Gosztyła M., Trojnar B., Wokół zagadnień rewaloryzacji miasta Przemyśla cz. II. *Wiadomości Konserwatorskie* 2006, t. 20, s. 36-39.
- [16] GUS Poratl Geostatystyczny, 2021 <https://geo.stat.gov.pl> (dostęp: 01.03.2024).
- [17] Hoffmann E., Barros H., Ribeiro A.I., Socioeconomic inequalities in green space quality and accessibility-evidence from a Southern European City, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 14, 2017, 916.
- [18] Jazienicka M., Skulimowska-Rzeźwicka M., Wpływ różnych kultur na potencjał turystyczny Przemyśla, *Annales UMCS, Sec. B*, 64 (1), 2009, 229-239.
- [19] Kaufmann T., Vispute S., Kansal M., O'Brien D.T., Shekel T., Wellenius G.A., Dijkstra L., Veneri P., Comparing access to urban parks across six OECD countries, *OECD Regional Development Papers*, no. 45, OECD Publishing, Paris.
- [20] Kontrola nr P/21/074 – Zachowanie i zwiększanie terenów zielonych w miastach, Wystąpienie Pokontrolne, Najwyższa Izba Kontroli, Delegatura w Rzeszowie, 2021.
- [21] Korwel-Lejkowska B., Topa E., Dostępność parków miejskich jako elementów zielonej infrastruktury w Gdańsku, *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, no. 37, 2017, s. 63-75.
- [22] Kremer P., Hamstead Z.A., McPhearson T., The value of urban ecosystem services in New York City: A spatially explicit multicriteria analysis of landscape scale valuation scenarios, *Environmental Science & Policy*, vol. 62, 2016, pp. 57-68.
- [23] Krukowski M., Cartographic modelling of the urban quality of life – aspect of green areas in the City of Lublin (Poland), *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sec. B*. vol. LXXIII. 2018, pp. 7-27.
- [24] Li C., Wang J., Using an age-grouped Gaussian-based two-step floating catchment area method (AG2SFCA) to measure walking accessibility to urban parks: With an explicit focus on elderly, *Journal of Transport Geography*, vol. 114, 2024, 103772.
- [25] Łachowski W., Łęczek A., 2020, Tereny zielone w dużych miastach Polski. Analiza z wykorzystaniem Sentinel 2, *Urban Development Issues*, vol. 68(1), s. 77-90.

- [26] Natural England, *Nature nearby: Accessible Natural Greenspace Guidance*, Sheffield, 2010, <http://www.ukmaburbanforum.co.uk> (dostęp: 01.03.2024).
- [27] Park Y.M., Kwan M.P., *Multi-contextual segregation and environmental justice research: Toward fine-scale spatiotemporal approaches*, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 14, 2017, 1205.
- [28] Poelman H., *A walk to the park? Assessing access to green areas in Europe's cities update using completed Copernicus Urban Atlas Data*, *Regional and Urban Policy*, European Commission, 2018.
- [29] Połom M., Beger M., Topa E., *Badania nad dostępnością pieszą i transportem zbiorowym do parków miejskich na przykładzie Gdańska*, *Studia Miejskie*, t. 27, 2017, s. 25-38.
- [30] QGIS, *Wolny i Otwarty System Informacji Geograficznej*, <https://qgis.org/pl/site> (dostęp: 01.03.2024).
- [31] QNEAT3, *QGIS Network Analysis Toolbox 3*, <https://github.com/root676/QNEAT3> (dostęp: 01.03.2024.).
- [32] Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Rzeszowie, <https://www.gov.pl/web/rdos-rzeszow> (dostęp: 01.03.2024).
- [33] Ruiz-Apilánez B., Ormaetxea E., Aguado-Moralejo I., *Urban green infrastructure accessibility: Investigating environmental justice in a European and Global Green Capital*, *Land*, vol. 12(8), 2023, 1534.
- [34] Schindler M., Le Texier M., Caruso G., *How far do people travel to use urban green space? A comparison of three European cities*, *Applied Geography*, vol. 141, 2022, 102673.
- [35] Solon J., Borzyszkowski J., Bidłasik M., Richling A., Badora K., Balon J., Brzezińska-Wójcik T., Chabudziński Ł., Dobrowolski R., Grzegorzczak I., Jodłowski M., Kistowski M., Kot R., Krąż P., Lechnio J., Macias A., Majchrowska A., Malinowska E., Migoń P., Myga-Piątek U., Nita J., Papińska E., Rodzik J., Strzyż M., Terpiłowski S., Ziąja W., *Physico-geographical mesoregions of Poland – verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data*, *Geographia Polonica* 2018, vol. 91, no. 2.
- [36] *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Przemysła*, Biuro Rozwoju Miasta Przemysła, Przemysł 2017.
- [37] *Urban green spaces and health*, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen, 2016.
- [38] Wei J., Chen M., Chu C., Zhao C., Xia X., Li Y., *Assessing cultural ecosystem services supply–demand balance of urban parks in the context of old and new urban districts*, *Ecological Indicators* 2024, vol. 159, 111688.

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORKACH

Dominika DOMIN*, Bernadetta ORTYL**

OCENA DOSTĘPNOŚCI ZIELENI MIEJSKIEJ W PRZEMYSŁU

Słowa kluczowe: wielofunkcjonalne przestrzenie zieleni miejskiej, zieleń ogólna, dostępność piesza, analizy sieciowe, GIS

Przemysł uznawany jest za jedno z najbardziej atrakcyjnych turystycznie miast Podkarpacia, ze względu na liczne zabytki architektury oraz walory przyrodnicze. Wskaźniki dotyczące oceny dostępności zieleni miejskiej nie są jednak jednoznaczne. Według Europejskiej Agencji Środowiska Przemysł plasuje się na niskiej pozycji pod względem dostępności parków miejskich, zaś Biuro Rozwoju Miasta podaje, że na jednego mieszkańca przypada więcej powierzchni biologicznie czynnej, niż zaleca Światowa Organizacja Zdrowia. W celu określenia rzeczywistego stanu i rozkładu przestrzennego zieleni miejskiej przeprowadzono wizję terenową oraz analizę cyfrowych baz danych. Wykorzystanie analiz sieciowych dostępnych w oprogramowaniu GIS pozwoliło na określenie dostępności terenów zielonych oraz perspektyw ich rozwoju. Wyniki badań wskazują, że blisko 60% mieszkańców ma bardzo dobry i dobry dostęp do wielofunkcyjnych przestrzeni zielonych, zaś pozostałe 40% – niewystarczający. Najdłuższy czas przejścia z najdalej położonego punktu w mieście do parku wynosi ponad godzinę. Widoczne są także różnice w dostępie poszczególnych grup mieszkańców. Najlepszą dostępność mają mieszkańcy budynków zbiorowego zamieszkania, zaś najgorszą domów jednorodzinnych. W celu zrównania standardów życia mieszkańców i wzmocnienia atrakcyjności turystycznej miasta zaleca się utworzenie nowych wielofunkcyjnych przestrzeni wypoczynku i rekreacji. Wysoki udział zieleni ogólnej w powierzchni miasta stwarza dobre możliwości jej rozwoju. W pierwszej kolejności zaleca się wykorzystanie potencjału istniejących obszarów chronionych oraz utworzenie nowych parków w centrum miasta.

* mgr inż. architekt krajobrazu, Absolwentka Uniwersytetu Rzeszowskiego kierunku architektura krajobrazu

** dr, Uniwersytet Rzeszowski, Kolegium Nauk Przyrodniczych, Instytut Nauk Rolniczych, Ochrony i Kształtowania Środowiska, Zakład Ochrony Przyrody i Ekologii Krajobrazu, ul. Zelwerowicza 4, 35-601 Rzeszów, Polska, tel. +48 (17) 785 50 21, e-mail: bortyl@ur.edu.pl

Dominika DOMIN*, Bernadetta ORTYL**

ASSESSMENT OF URBAN GREEN SPACE ACCESSIBILITY IN PRZEMYSŁ

Keywords: multifunctional urban green spaces, overall greenery, walking time, network analyses, GIS

Przemysł is considered one of the most attractive tourist cities in Podkarpackie due to its numerous architectural monuments and natural assets. However, indicators regarding the assessment of urban green space accessibility are not unequivocal. According to the European Environment Agency, Przemysł ranks low in terms of urban park accessibility, while the City Development Office states that there is more biologically active area per capita than recommended by the World Health Organisation. To determine the actual state and distribution of urban greenery, field surveys and digital database analyses were conducted. Utilising network analysis available in GIS software allowed for assessing the availability of green areas and their development prospects. Research results indicate that nearly 60% of residents have very good to good access to multifunctional green spaces, while the remaining 40% have insufficient access. The longest travel time from the farthest point in the city to a park exceeds one hour. Differences in access among various resident groups

are also evident, with residents of collective housing having the best access and those of single-family homes having the worst. To equalise residents' living standards and enhance the city's tourist attractiveness, it is recommended to create new multifunctional leisure and recreation areas. The high proportion of overall greenery in the city's surface area provides good opportunities for its development. Utilising the potential of existing protected areas and creating new parks in the city centre are recommended as priorities.

* M.Sc., landscape architect, Graduate of the Landscape Architecture program at the University of Rzeszów

** Ph. D., University of Rzeszow, College of Natural Sciences, Institute of Agricultural Sciences, Environmental Management and Protection, Department of Nature Protection and Landscape Ecology, Zelwerowicza 4, PL-35-601 Rzeszów, Poland, tel. +48 (17) 785 50 21, e-mail: bortyl@ur.edu.pl

PRZEDSIĘWZIĘCIA PODEJMOWANE NA RZECZ ZACHOWANIA PARKÓW MIEJSKICH, PODWORSKICH LUB PRZYPAŁACOWYCH W RAMACH WYBRANYCH PROGRAMÓW WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ

1. Wprowadzenie

Od połowy XX wieku w Europie Zachodniej rozwija się współpraca, która wykracza poza granice państwowe. Pionierami w tym zakresie były: Norwegia, Szwecja, Finlandia, Holandia oraz Francja [18]. Począwszy od lat 80. XX w. rozwój współpracy transgranicznej był wspierany przez instytucje europejskie [9, s. 65]. Zgodnie z art. 2 Europejskiej konwencji ramowej o współpracy transgranicznej z 1980 r. za współpracę transgraniczną uważano każde wspólnie podjęte działanie mające na celu umocnienie i dalszy rozwój sąsiedzkich kontaktów między wspólnotami i władzami terytorialnymi dwóch lub większej liczby stron, jak również zawarcie porozumień i przyjęcie uzgodnień koniecznych do realizacji takich zamierzeń [2]. Z kolei w Europejskiej Karcie Regionów Przygranicznych z 1981 r., zwanej później Europejską Kartą Regionów Granicznych i Transgranicznych, wskazano, że (...) *współpraca transgraniczna pomaga w łagodzeniu niekorzystnych skutków istnienia (...) granic, a także w przewyżczeniu skutków położenia terenów przygranicznych na narodowych obrzeżach państw oraz służy poprawie warunków życiowych osiadłej tam ludności. Współpraca ta obejmować powinna wszystkie dziedziny życia kulturalnego, społecznego i gospodarczego oraz związanej z nimi infrastruktury* (...) [20, s. 11].

W 1990 roku została uruchomiona Inicjatywa Wspólnotowa INTERREG. Za sprawą przystąpienia Polski do Unii Europejskiej (UE) dla polskich beneficjentów stały się dostępne programy współpracy transgranicznej. Programy te wdrażane są wzdłuż wszystkich granic, w ramach siedmioletnich perspektyw finansowych (z wyjątkiem pierwszego okresu programowania, który trwał od 2004 do 2006 r.). W pierwszej siedmioletniej perspektywie finansowej (2007-2013) wdrażano dziewięć programów współpracy transgranicznej: Polska-Brandenburgia, Saksonia-Polska, Meklemburgia-Pomorze Przednie/Brandenburgia-Polska, Republika Czeska-Polska, Polska-Białoruś-Ukraina, Słowacja-Polska, Litwa-

–Polska–Rosja, Litwa–Polska, Południowy Bałtyk. Podobnie przedstawiała się sytuacja w kolejnej perspektywie finansowej (2014–2020), poza jednym wyjątkiem: zrezygnowano ze współpracy trójstronnej w ramach Programu Litwa–Polska–Rosja na rzecz Programu Polska–Rosja. Tym samym jedynie w ramach Programu Polska–Białoruś–Ukraina możliwa była realizacja projektów w ramach trójstronnej współpracy [4].

Celem rozdziału jest przedstawienie przedsięwzięć podejmowanych na rzecz zachowania parków miejskich, podworskich lub przypałacowych w ramach wybranych programów współpracy transgranicznej w dwóch unijnych perspektywach finansowych: 2007–2013 i 2014–2020. Analiza opisów ponad 1600 projektów, zrealizowanych w ramach 18 programów, które zostały zgromadzone w europejskiej bazie keep.eu, pozwoliła na wyselekcjonowanie projektów dotyczących parków miejskich, podworskich lub przypałacowych. W dalszej kolejności analizie poddano wybrane w ten sposób projekty. Przeprowadzona analiza posłużyła do odpowiedzi na następujące pytania: 1) Czy realizacja przedsięwzięć dotyczących wskazanych wyżej parków była przedmiotem zainteresowań polskich beneficjentów w ramach programów współpracy transgranicznej? 2) Jakiego rodzaju podmioty uzyskały dofinansowanie na realizację przedsięwzięć? 3) Jakie działania były realizowane w ramach projektów transgranicznych na rzecz parków miejskich, podworskich lub przypałacowych?

2. Okres programowania 2007-2013

W ramach pierwszej z analizowanych perspektyw finansowych (2007–2013) zidentyfikowano jedynie dwa projekty, które były realizowane przez polskich beneficjentów i dotyczyły parków miejskich, dworskich lub przypałacowych (tab. 1.).

Tabela 1. Projekty dotyczące parków miejskich, dworskich lub przypałacowych realizowane w ramach programów współpracy transgranicznej w perspektywie 2007-2013

Table 1. Projects on city, court or palace parks implemented under cross-border cooperation programs in the 2007-2013 perspective

Nazwa programu	Tytuł projektu
Polska-Białoruś-Ukraina	Rozwój miast uzdrowiskowych Horyniec-Zdrój i Morszyn szansą na aktywizację granicy polsko-ukraińskiej
Słowacja-Polska	Koncepcja rozwoju zrównoważonej ponadgranicznej turystyki na „Szlaku parków i ogrodów po obu stronach Nysy”

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych www.keep.eu
Source: own study based on data www.keep.eu

Głównym celem pierwszego z nich, np. Rozwój miast uzdrowiskowych Horyniec-Zdrój i Morszyn szansą na aktywizację granicy polsko-ukraińskiej było wykorzystanie potencjału uzdrowiskowego, historycznego i turystycznego Horyńca-Zdroju i Morszyna w celu zwiększenia ruchu turystycznego, co w efekcie miało się przełożyć na utworzenie nowych miejsc pracy i wzrost dochodów w sektorach kultury i turystyki. Jednym z celów szczegółowych była zaś kompleksowa budowa i zarządzanie parkami zdrojowymi w Horyńcu-Zdroju i Morszynie jako przestrzeniami wypoczynku i rekreacji mieszkańców, turystów oraz kuracjuszy. Zakładano zwiększenie liczby turystów krajowych i zagranicznych w obu miejscowościach i tym samym pobudzenie ich rozwoju gospodarczego [15]. W ramach projektu: zrewitalizowano park zdrojowy w Horyńcu-Zdroju i park zdrojowy w Morszynie, wytyczono ok. 100 km ścieżek Nordic Walking, zorganizowano szkolenia z zakresu turystyki uzdrowiskowej, plener dla artystów, przygotowano publikacje (m.in. foldery, ulotki, mapy) oraz film promocyjny. Całość podsumowano w czasie konferencji zamykającej projekt [15]. W parku zdrojowym w Horyńcu-Zdroju powstały drewniane mostki, amfiteatr, pijalnia wód, place z fontannami, skatepark oraz ścieżki (ryc. 1.). Posadzono też nowe rośliny [13].

Ryc. 1. Park zdrojowy w Horyńcu-Zdroju. Źródło: <https://www.cpe.gov.pl/p2364/o-nas/aktualnosci/projekt-tygodnia-rozwoj-miejscowosci-uzdrowiskowych-horynca-zdroj-i-morszyna-szansa-na-aktywizacje-p>

Fig. 1. The spa park in Horyniec-Zdrój. Source: <https://www.cpe.gov.pl/p2364/o-nas/aktualnosci/projekt-tygodnia-rozwoj-miejscowosci-uzdrowiskowych-horynca-zdroj-i-morszyna-szansa-na-aktywizacje-p>

Głównym celem drugiego z projektów pn. *Koncepcja rozwoju zrównoważonej ponadgranicznej turystyki na „Szlaku parków i ogrodów po obu stronach Nysy”* było opracowanie koncepcji rozwoju zrównoważonej ponadgranicznej turystyki. Opracowanie miało stanowić bazę do stworzenia „Szlaku Parków i Ogrodów po obu stronach Nysy” nowej oferty turystycznej o unikalnych walorach [7]. Promowanie transgranicznego szlaku kultury ogrodowej odbywało się poprzez różne działania, takie jak: stworzenie profesjonalnego stoiska informacyjnego, publikacje (ulotki, mapy, broszury, biuletyn) oraz wydarzenia: konferencję inauguracyjną, wystawę na szlaku kultury ogrodowej oraz akcje, w które zaangażowano lokalne społeczności [7]. Partnerzy (po polskiej stronie były to: Fundacja Doliny Pałaców i Ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej oraz Fundacja Bory) swoją opieką objęli założenia parkowe i ogrodowe zlokalizowane: od Kotliny Kłodzkiej, przez Bory Dolnośląskie, aż do Górnych Łużyc, tworząc polsko-niemiecką sieć parkową pod nazwą „Szlak Parków i Ogrodów po obu stronach Nysy” (<http://www.gartenkulturpfad-neisse.org/pl>). Szlak obejmuje parki, które łączy osoba wybitnego architekta zieleni Eduarda Petzolda (1815-1891). Położone są one w sąsiedztwie Parku Mużakowskiego, obiektu wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO – dzieła księcia Hermana von Pückler-Muskau i Eduarda Petzolda [8].

3. Okres programowania 2014-2020

W drugiej z analizowanych unijnych perspektyw finansowych zidentyfikowano dziewięć projektów. Siedem spośród nich realizowanych było w zachodniej części Polski, a dwa w południowej części kraju.

Celem projektu pn. *Zachowanie i wykorzystanie historycznych krajobrazów parkowych w Branitz i Zatoniu* było podniesienie turystycznej atrakcyjności regionu, jak również wsparcie rozwoju społecznego i gospodarczego poprzez poprawę infrastruktury turystycznej. W parku książęcym Zatonie (ryc. 2.) odtworzono m.in. dawny układ kompozycyjny i komunikacyjny parku, altanę różaną i zabytkowy pawilon. Dokonano rewitalizacji budynku oranżerii oraz zbudowano punkt informacji [23].

Celem kolejnego projektu pn. *Z parku do parku – z Theodorem Fontane* w poszukiwaniu skarbów dziedzictwa przyrody i kultury było połączenie, promocja i wykorzystanie wybranych miejsc dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego na terenie parków po obu stronach Odry pomiędzy Szwajcarią Marchijską i Łęgami Odrzańskimi w Niemczech oraz Ujściem Warty w Polsce. Miasto Kostrzyn nad Odrą (partner wiodący) zrewitalizowało i unowocześniło teren parku przy amfiteatrze [22]. Zakładano, że park miejski będzie stanowił doskonałą lokalizację do organizacji polsko-niemieckich wydarzeń plenerowych, a przede wszystkim stanie się miejscem spotkań dla mieszkańców pogranicza [10]. Założenia parkowe i obszary chronione połączono w formie szlaku geocachingowego [3].

Tabela 2. Projekty dotyczące parków miejskich, dworskich lub przypałacowych realizowane w ramach programów współpracy transgranicznej w perspektywie 2014-2020

Table 2. Projects on city, court or palace parks implemented under cross-border cooperation programs in the 2014-2020 perspective

Nazwa programu	Tytuł projektu
Brandenburgia–Polska	Zachowanie i wykorzystanie historycznych krajobrazów parkowych w Branitz i Zatoniu
	Z parku do parku – z Theodorem Fontane w poszukiwaniu skarbów dziedzictwa przyrody i kultury”
Meklemburgia– –Pomorze Przednie/ Brandenburgia–Polska	Transgraniczny rozwój turystyki, w szczególności turystyki zdrowotnej w miastach Templin i Połczyn-Zdrój w oparciu o zrównoważone wykorzystanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i naturalnego
	Park rekreacyjno-kulturowy w Neubrandenburgu i Koszalinie
	Zwiększenie atrakcyjności regionalnego, transgranicznego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego poprzez powiązanie infrastruktury, wspólną reklamę i zwiększenie wiedzy na temat parku zdrojowego w Świnoujściu i Tierpark Greiswald e.V
Saksonia–Polska	Park Mużakowski – ochrona, rozwój i promocja europejskiego dziedzictwa kultury
	Park Mostów
Słowacja–Polska	Eskapady na książęcym szlaku
	W dolinie Dunajca – ochrona i odnowa zabytków pogranicza polsko-słowackiego: dworu w Tylmanowej i klasztoru w Czerwonym Klasztorze

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych www.keep.eu
Source: own study based on data www.keep.eu

Z kolei w ramach projektu pn. Transgraniczny rozwój turystyki, w szczególności turystyki zdrowotnej w miastach Templin i Połczyn-Zdrój w oparciu o zrównoważone wykorzystanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, w parku zdrojowym w Połczynie-Zdroju (ryc. 3.) przeprowadzono m.in. remont parkowego stawu i instalację muzycznej fontanny, przebudowano i odwodniono plac przed pijalnią wody mineralnej „Joasia”, wykonano remont schodów prowadzących do sanatorium „Podhale” oraz udrożniono rury doprowadzające wodę do niecki basenowej [17].

Natomiast w ramach projektu pn. Park rekreacyjno-kulturowy w Neubrandenburgu i Koszalinie dokonano modernizacji koszalińskiego amfiteatru położonego w Parku Księżąt Pomorskich w Koszalinie. Amfiteatr wyposażono w nowoczesny sprzęt multimedialny, scenotechniczny i nagłośnienie. Ponadto zorganizowano 15 działań kulturalno-społecznych z udziałem polskich i niemieckich uczestników [12].

Ryc. 2. Park Książęcy Zatonie. Źródło: K. Jagowski, https://www.cottbus.de/pl/goscie/parki/zatonie-branitz/aktualny_stan_prac_rewitalizacyjnych_w_parku_ksiazecym_zatonie.html

Fig. 2. Zatonie Prince's Park. Source: K. Jagowski, https://www.cottbus.de/pl/goscie/parki/zatonie-branitz/aktualny_stan_prac_rewitalizacyjnych_w_parku_ksiazecym_zatonie.html

Ryc. 3. Park zdrojowy w Polczynie-Zdroju. Źródło: <https://templin-polczynzdroj-projekt.eu/polczyn-zdroj/>

Fig. 3. The spa park in Polczyn-Zdrój. Source: <https://templin-polczynzdroj-projekt.eu/polczyn-zdroj/>

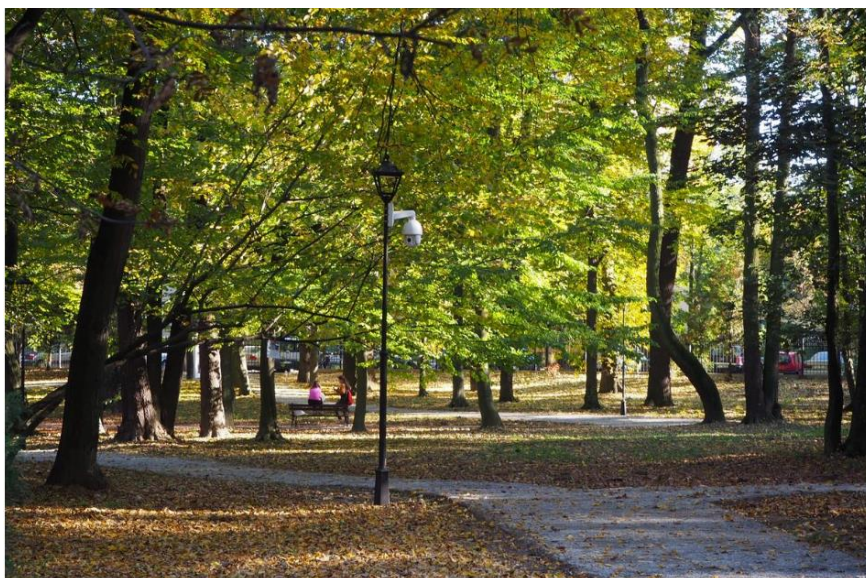
Głównym celem projektu pn. Zwiększenie atrakcyjności regionalnego, transgranicznego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego poprzez powiązanie infrastruktury, wspólną reklamę i zwiększenie wiedzy na temat parku zdrojowego w Świnoujściu i Tierpark Greiswald e.V była ochrona, promocja i rozwój wspólnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego regionu. Cel ten realizowano poprzez modernizację infrastruktury turystycznej i jej sieciowanie, a także wspólną promocję parku zdrojowego w Świnoujściu i Tierparks Greifswald eV [6]. W ramach projektu zrealizowano częściową zmianę przebiegu alejek, wykonano modernizację placu koncertowego wraz z budową altany koncertowej, rekonstrukcją poidła dla ptaków oraz przebudową placu zabaw dla dzieci. Uzupełniono również istniejący układ kompozycyjny. Wzdłuż alei parkowych umieszczone zostały stylizowane latarnie parkowe, ławki, stojaki na rowery i kosze na śmieci. W ramach projektu zorganizowano także seminaria i szkolenia dla uczestników projektu oraz wizyty studyjne, celem popularyzacji wspólnej oferty turystycznej partnerów. Tierpark Greiswald e.V. (partner projektu) przeprowadził rekultywację stawu łabędziego z podniesieniem jakości wody wraz z utworzeniem ciągu ścieżek nad brzegiem stawu oraz stworzeniem koncepcji rozwoju parku obejmującej zachowanie tamtejszych zasobów drzew i krzewów. Utworzono ścieżkę dydaktyczną wraz ze stacjami doznań sensorycznych, ścieżkę w koronach drzew, drogę wodną z mostem do tzw. łąki bocianów [21].

Z kolei w ramach projektu pn. Park Mużakowski – ochrona, rozwój i promocja europejskiego dziedzictwa kultury dążono do wykorzystania potencjału parku dla rozwoju regionów przygranicznych. Park położony jest w Polsce i w Niemczech. Polska część parku jest zarządzana przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie, a niemiecka przez Fundację Fürst–Pückler–Park Bad Muskau. W polskiej części parku wykonany został remont konserwatorski Wiaduktu, jednego z trzech zachowanych obiektów historycznych z XIX w.

Przeprowadzono również badania archeologiczne niezachowanej infrastruktury historycznej szkółki oraz badania dendrologiczne zachowanego zasobu roślinnego. W ramach projektu przeprowadzono badania archiwów i literatury w Niemczech, Polsce i Holandii na temat parku. Partnerzy zakładali, że stworzy to podstawę dla utworzenia nowego szlaku turystyki kulturowej i połączenia parku z istniejącymi szlakami europejskimi. W ramach projektu organizowano również transgraniczne wydarzenia [14].

Projekt pn. Park Mostów, realizowany w miastach: Zgorzelec i Görlitz, dotyczył kompleksowej rewitalizacji terenów zielonych. W jego ramach prowadzono m.in. prace w parku im. A. Błachańca w Zgorzelcu, które polegały na zaprojektowaniu nowego układu komunikacyjnego i wymianie nawierzchni. Prace obejmowały również elementy małej architektury, wykonanie nowej fontanny na miejscu zniszczonej, odtworzono też punkt widokowy. Z kolei na terenie Görlitz zrewitalizowano: część parku miejskiego, parku Pokoju i Nadbrzeże Nyskie [11].

Z kolei przedmiotem projektu pn. Eskapady na książęcym szlaku, realizowanego przez miasta: Jarosław i Svidnik, było stworzenie unikalnego produktu turystycznego stanowiącego ofertę uzupełniającą do oferty turystycznej Szlaku Gniazd Rodowych Lubomirskich. W ramach projektu dokonano rewitalizacji parków miejskich w Jarosławiu i Svidniku – miejsc wypoczynku oraz promocji dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego miast partnerskich i pogranicza polsko-słowackiego. Partnerzy zakładali, że zrewitalizowane parki staną się miejscem zabaw dzieci oraz wypoczynku rodzin [16, 11].

Ryc. 4. Park Miejski w Jarosławiu. Źródło: <https://projekty.plsk.eu/projekty/projekt/17>

Fig. 4. The City Park in Jaroslaw. Source: <https://projekty.plsk.eu/projekty/projekt/17>

Celem głównym kolejnego projektu pn. W dolinie Dunajca – ochrona i odnowa zabytków pogranicza polsko-słowackiego: dworu w Tylmanowej i klasztoru w Czerwonym Klasztorze było zwiększenie zrównoważonego wykorzystania wysokiej klasy zabytków pogranicza polsko-słowackiego w dolinie Dunajca przez turystów i mieszkańców, wspólna ochrona i zwiększenie dostępności zabytków na pograniczu polsko-słowackim, poszerzenie i uatrakcyjnienie polsko-słowackiej oferty kulturowej i turystycznej w dolinie Dunajca oraz popularyzacja wśród mieszkańców i turystów dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego [19]. W ramach projektu przeprowadzono restauracje i modernizacje: dworu w Tylmanowej oraz Czerwonego Klasztoru oraz rewitalizację parków przy tych obiektach wraz z realizacją infrastruktury rekreacyjnej. Utworzono także ekspozycje muzealne, zorganizowano wydarzenia promujące wspólne dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze („Noc Świętojańska z flisakami z doliny

Dunajca”), przygotowano również materiały informacyjne, wspólną publikację i edukacyjny film krótkometrażowy [5].

4. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wykazała, iż działania prowadzone na rzecz parków miejskich, podworskich i przypałacowych nie są zbyt często podejmowane w projektach realizowanych w ramach programów współpracy transgranicznej. W wyniku przeprowadzonej analizy zidentyfikowano zaledwie 11 projektów dotyczących tej tematyki, co stanowi niespełna 1% wszystkich projektów, które zostały ujęte w europejskiej bazie projektów keep.eu. Realizacja działań na rzecz parków miejskich, podworskich i przypałacowych związana była z wdrażaniem projektów, których celem było zwiększenie atrakcyjności regionu oraz zainteresowania dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym wśród mieszkańców pogranicza i turystów. Realizowane projekty miały przyczynić się do rewitalizacji parków, przywrócenia ich walorów historycznych i kulturowych, poprawy stanu technicznego i wyglądu obiektów położonych w ich obrębie lub sąsiedztwie oraz do uzupełnienia infrastruktury turystycznej. Opisanym działaniom towarzyszyła niejednokrotnie organizacja szkoleń, konferencji oraz innych wydarzeń dla lokalnej społeczności i turystów. Często przygotowywano publikacje, filmy oraz inne materiały promocyjne.

Z uwagi na inwestycyjny charakter opisywanych przedsięwzięć ich realizatorami były przede wszystkim instytucje publiczne, tj. lokalne samorządy oraz zarządcy. Jeśli włączano w realizację projektów inne podmioty, np. organizacje pozarządowe, to były one odpowiedzialne za tzw. działania miękkie, które opisano np. w ramach projektu Koncepcja rozwoju zrównoważonej ponadgranicznej turystyki na „Szlaku parków i ogrodów po obu stronach Nysy”. Z pewnością jednak przedstawione przykłady działań podejmowanych na rzecz parków miejskich, podworskich i przypałacowych mogą stanowić przykład dobrych praktyk i inspirację dla zarządców takich terenów. Warto również podkreślić, że programy współpracy transgranicznej mogą stanowić źródło finansowania działań na rzecz parków miejskich, podworskich i przypałacowych.

Literatura

- [1] Eskapady na Książęcym Szlaku, <https://pl.plsk.eu/documents/15954/413148/Broszura+promocyjna+projektu+Eskapady+na+książęcym+szlaku/9273e580-d463-4134-93c4-e91417c39ae1>(dostęp: 05.03.2024).
- [2] Europejska konwencja ramowa o współpracy transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi, sporządzona w Madrycie dnia 21 maja 1980 r. (Dz.U. 1993 nr 61 poz. 287).

- [3] From park to park — discover treasures of natural and cultural heritage with Theodor Fontane, <https://keep.eu/projects/23686/-From-park-to-park-discover-EN/> (dostęp: 05.03.2024).
- [4] <https://keep.eu/> (dostęp: 05.03.2024).
- [5] In the Dunajec Valley – protection and restoration of monuments of the Polish-Slovak border: the Manor in Tylmanowa and the monastery in the Red Monastery, <https://keep.eu/projects/26130/In-the-Dunajec-Valley-prote-EN/> (dostęp: 05.03.2024).
- [6] Increase the attractiveness of the regional, cross-border natural and cultural heritage by linking infrastructure, joint advertising and increasing knowledge of the spa park in Swinoujście and the Greiswald Animal Park, <https://keep.eu/projects/25165/Increase-the-attractiveness-EN/> (dostęp: 05.03.2024).
- [7] Koncepcja rozwoju zrównoważonej ponadgranicznej turystyki na „Szlaku parków i ogrodów po obu stronach Nysy”, <https://keep.eu/projects/9930/Entwicklungs-konzept-f-r-eine-EN/> (dostęp: 05.03.2024).
- [8] Koncepcja rozwoju zrównoważonej ponadgranicznej turystyki na Szlaku Parków i Ogrodów po obu stronach Nysy, <http://turystyka.mega.pl/Opis/Szlakiturystyczne/tabid/105/ArticleId/701/Default.aspx> (dostęp: 05.03.2024).
- [9] Murzyn D., Innowacyjność w programach współpracy transgranicznej realizowanych przy udziale polityki spójności UE w Polsce, [w:] Wyzwania polityki regionalnej w aspekcie rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów transgranicznych. Tom I, K. Świerczewska-Pietras i M. Pyra, Bielsko-Biała 2015, s. 65.
- [10] O projekcie, <https://von-park-zu-park.eu/pl/o-projekcie/> (dostęp: 05.03.2024).
- [11] Park of Bridges, <https://keep.eu/projects/17820/Park-of-Bridges-EN/> (dostęp: 05.03.2024).
- [12] Park rekreacyjno-kulturowy w Neubrandenburgu i Koszalinie, <https://www.koszalin.pl/pl/content/park-rekreacyjno-kulturowy-w-neubrandenburgu-i-koszalinie> (dostęp: 05.03.2024).
- [13] Projekt tygodnia: Rozwój miejscowości uzdrowiskowych Horyńca-Zdrój i Morszyna szansą na aktywizację pogranicza polsko-ukraińskiego (PBU), <https://www.cpe.gov.pl/p9/zapisz-jako-pdf/2364> (dostęp: 05.03.2024).
- [14] Protection, development and promotion of the European cultural heritage, <https://keep.eu/projects/17815/Protection-development-and--EN/> (dostęp: 05.03.2024).
- [15] The development of spa towns Horyniec-Zdrój and Morshyn chance to activation of the Polish-Ukrainian border, <https://keep.eu/projects/15916/The-development-of-spa-town-EN/> (dostęp: 05.03.2024).
- [16] The Escapades on the Prince’s Route, <https://keep.eu/projects/22179/The-Escapades-on-the-Prince-EN/> (dostęp: 05.03.2024).
- [17] Unijne pieniądze pomagają Parkowi Zdrojowemu, https://polczyn-zdroj.pl/vcontent_print/node/377 (dostęp: 05.03.2024).
- [18] Urząd Statystyczny we Wrocławiu, https://wroclaw.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/wroc/ASSETS_14-19.pdf (dostęp: 10.05.2020).
- [19] W dolinie Dunajca: ochrona i odnowa zabytków pogranicza polsko-słowackiego, <https://www.ochotnica.pl/w-dolinie-dunajca-ochrona-i-odnowa-zabytkow->

pogranicza-polsko-slowackiego-dworu-w-tylmanowej-i-klasztoru-w-czerwonym-
klasztorze/ (dostęp: 05.03.2024).

- [20] Wybrane aspekty współpracy transgranicznej polskich samorządów w kontekście przemian prawa Unii Europejskiej, I.M. Wieczorek (red.), Łódź 2016, s. 11, https://www.nist.gov.pl/files/zalacznik/1487929590_wspolpraca%20transgraniczna.pdf (dostęp: 05.03.2024).
- [21] Wzrost atrakcyjności dziedzictwa naturalnego i kulturowego regionu poprzez powiązanie ze sobą infrastruktury turystycznej, wspólną promocję oraz zwiększenie stopnia transgranicznej znajomości wspólnej oferty turystycznej parku zdrojowego w Świnoujściu oraz Tierpark Greiswald E.V., <https://www.swinoujscie.pl/pl/artykul/157/17203/wzrost-atrakcyjnosci-dziedzictwa-naturalnego-i-kulturowego-regionu-poprzez-powiazanie-ze-soba-infrastruktury-turystycznej-wspolna-promocje-oraz-zwiekszenie-stopnia-transgranicznej-znajomosci-wspolnej-oferty-turystycznej-parku-zdrojowego-w-swinoujsciu-oraz-tierpark-greiswald-e-v> s (dostęp: 05.03.2024).
- [22] Z parku do parku – z Theodorem Fontane w poszukiwaniu skarbów dziedzictwa przyrody i kultury, http://www.kostrzyn.pl/strona-143-z-parku-do-parku_z-theodorem-fontane_w.html (dostęp: 05.03.2024).
- [23] Zachowanie i wykorzystanie historycznych krajobrazów parkowych w Branitz i Zatoniu, <https://www.cottbus.de/pl/goscie/parki/zatonie-branitz/> (dostęp: 05.03.2024).

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORCE

Agnieszka PIENIAŻEK*

PRZEDSIĘWZIĘCIA PODEJMOWANE NA RZECZ ZACHOWANIA PARKÓW MIEJSKICH, PODWORSKICH LUB PRZYPALACOWYCH W RAMACH WYBRANYCH PROGRAMÓW WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ

Słowa kluczowe: współpraca transgraniczna, Interreg, parki, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze

W Europie współpraca transgraniczna była wspierana od lat 80. XX w. Za współpracę transgraniczną, zgodnie z Konwencją Madrycką, uważa się każde wspólnie podjęte działanie mające na celu umocnienie i dalszy rozwój sąsiedzkich kontaktów między wspólnotami i władzami terytorialnymi dwóch lub większej liczby stron, jak również zawarcie porozumień i przyjęcie uzgodnień koniecznych do realizacji takich zamierzeń. W latach 90. XX wieku uruchomiona została Inicjatywa Wspólnotowa Interreg. W przypadku Polski najważniejszy wpływ na rozwój współpracy transgranicznej miało przystąpienie do Unii Europejskiej. Polska w dwóch unijnych perspektywach finansowych: 2007-2013 i 2014-2020 uczestniczyła w 18 programach współpracy transgranicznej. Celem rozdziału jest przedstawienie przedsięwzięć podejmowanych na rzecz zachowania parków miejskich, dworskich lub pałacowych w ramach wybranych programów współpracy transgranicznej. Analizie poddano ponad 1600 projektów realizowanych w ramach 18 programów w dwóch unijnych perspektywach finansowych 2007-2013 i 2014-2020, które opisane zostały w europejskiej bazie projektów keep.eu. Przeprowadzona analiza wykazała, iż działania prowadzone na rzecz parków miejskich, podworskich i przypałacowych nie są zbyt często podejmowane w projektach realizowanych w ramach programów współpracy transgranicznej.

Celem projektów było zwiększenie zainteresowania dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym oraz atrakcyjności regionu. Podejmowane działania dotyczyły: rewitalizacji parków, poprawy stanu technicznego obiektów położonych w ich obrębie oraz uzupełnienia infrastruktury turystycznej. Działaniom tym towarzyszyły: szkolenia, konferencje oraz inne wydarzenia. Przygotowywano publikacje, filmy oraz materiały promocyjne.

* dr prof. PANS, Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Przemyślu, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia”, 35-064 Rzeszów, Rynek 16/1, tel. 695 721 091, e-mail: agnieszka.pieniazek@gmail.co

Agnieszka PIENIAŻEK*

PROJECTS UNDERTAKEN TO BEHAVE CITY, COURT, OR PALACE PARKS AS PART OF SELECTED CROSS-BORDER COOPERATION PROGRAMMES

Keywords: cross-border cooperation, Interreg, parks, cultural and natural heritage

In Europe, cross-border cooperation has been supported since the 1980s. Cross-border cooperation, according to the Madrid Convention, was assumed to be any jointly undertaken action aimed at strengthening and further developing neighborly contacts between communities and territorial authorities of two or more parties, as well as the conclusion of agreements and adoption of arrangements necessary for the implementation of such intentions. In the 1990s, the Interreg Community Initiative was launched. For Poland, the most important influence on the development of cross-border cooperation was its accession to the European Union. Poland in two EU financial perspectives: 2007-2013 and 2014-2020, participated in 18 cross-border cooperation programs. The purpose of this article is to present projects undertaken for the preservation of city, manor or palace parks under selected cross-border cooperation programs. More than 1,600 projects implemented in the two EU financial perspectives 2007-2013 and 2014-2020, which are described in the European project database keep.eu, were analyzed. The analysis showed that activities carried out for the benefit of city, court and palace parks are not very often undertaken in projects implemented under cross-border cooperation programs. The aim of the projects was to increase interest in natural and cultural heritage and attractiveness of the region. The activities undertaken included: revitalization of parks, improvement of the technical condition of facilities located within their boundaries, and supplementation of tourist infrastructure. These activities were accompanied by: training, conferences and other events. Publications, films and promotional materials were prepared.

* Ph.D. Professor of SUAS, State University of Applied Sciences in Przemyśl, Association for the Development and Promotion of Podkarpacie „Pro Carpathia”, 35-064 Rzeszów, Rynek 16/1, tel. 695 721 091, e-mail: agnieszka.pieniazek@gmail.com

PARKI MIEJSKIE JAKO SIEDLISKA WYSTĘPOWANIA WIELU MIKROORGANIZMÓW. RÓŻNORODNOŚĆ ZBIOROWISK GLONÓW W OGRODZIE MIEJSKIM IM. SOLIDARNOŚCI W RZESZOWIE

1. Wprowadzenie

1.1. Uwagi ogólne

Parki miejskie są nie tylko przestrzenią rekreacji i wypoczynku dla społeczeństwa, lecz także pełnią kluczową rolę w ochronie różnorodności biologicznej. Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie przyrody, parki miejskie są typem zieleni urządzonej o charakterze otwartym dla społeczeństwa, w których główna funkcja oparta jest na rekreacji i wypoczynku. Jednakże w literaturze zwraca się uwagę również na ich znaczenie kulturowe, edukacyjne czy społeczne [6, 16, 47, 48].

Zieleń parkowa w miastach pełni również ważną rolę w adaptacji do zmian klimatycznych, bowiem reguluje warunki klimatyczne, hydrologiczne i glebowe, absorbuje zanieczyszczenia, szczególnie te emitowane przez pojazdy spalinowe. Ponadto, dzięki obecności terenów zielonych stanowiących powierzchnie biologicznie czynne, do których zaliczyć można również parki miejskie, wzrasta atrakcyjność miejsc zamieszkania [11]. Tereny te stają się oazami i ostojami dla wielu organizmów, od roślin poczynając. Szczególnie zauważalna jest różnorodność flory roślin naczyniowych – z wieloma gatunkami obcego pochodzenia, z grupy tzw. antropofitów. Ogółem szacuje się, że w większych miastach spotkać można ponad 1500 gatunków roślin, wśród których od 30 do 70% stanowią gatunki obcego pochodzenia. Różnorodność ta widoczna jest także wśród mchów, grzybów, porostów oraz drobnych mikroorganizmów [50].

Podobnie bogata jest fauna miejska, reprezentowana przez blisko 200 gatunków ptaków, 50 gatunków mniejszych i większych ssaków oraz niezliczoną ilość bezkręgowców, zwłaszcza owadów. Z tego względu „ekosystemy miejskie” stanowią również cenny poligon badawczy do odkrywania nieznanych jeszcze nauce organizmów czy nowych stanowisk na mapie Polski dla niektórych gatunków [4, 51].

1.2. Glony w przestrzeni parków miejskich

Szczególną grupą organizmów obecnych w przestrzeni miasta są glony, proste mikroorganizmy plechowe, należące do różnych grup taksonomicznych (np. sinice, krasnorosty, zielenice, eugleniny czy okrzemki – jedna z najliczniejszych grup wśród glonów) i rozwijające się w różnorodnych typach siedlisk związanych z wodą [38, 40]. Występują niemal we wszystkich ekosystemach, w tym m.in. na glebach, na śniegu, na korze drzew i powierzchniach wszelkich materiałów chropowatych, takich jak np. dachy, kora drzew oraz fontanny [7, 15, 18, 28, 33, 36, 39, 42, 43].

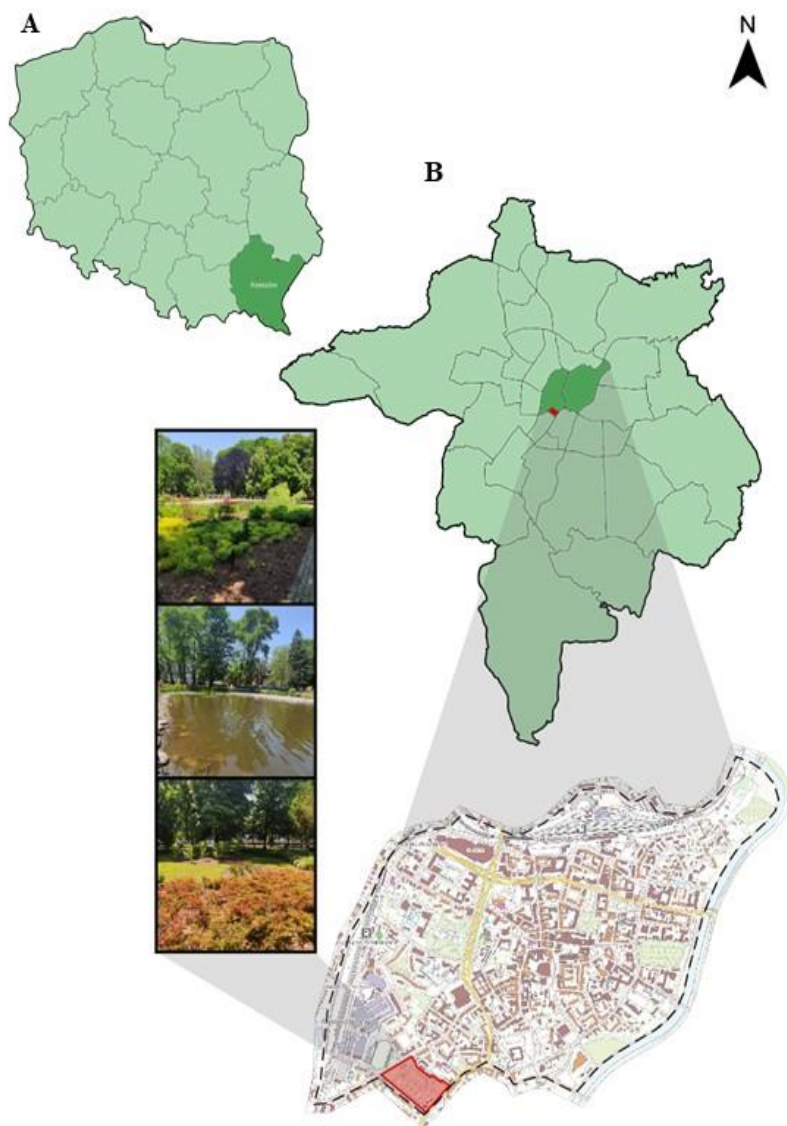
Poprzez szerokie spektrum przystosowań do warunków środowiska, oprócz roli ważnego ogniwa w produkcji pierwotnej ekosystemów (dzięki zdolności do fotosyntezy biorą udział w produkcji tlenu i obiegu dwutlenku węgla, pokarm dla organizmów cudzożywnych), są doskonałymi wskaźnikami jakości środowiska. W tym kontekście szczególnie ważną grupą glonów są okrzemki, które w różny sposób reagują na czynniki stresowe w środowisku, takie jak temperatura, nasłonecznienie, ilość tlenu, zasolenie, odczyn, zawartość substancji biogennych (m.in. azot, fosfor, potas) w środowisku wodnym. W zależności od specyficznych cech gatunku mogą reagować masowym wzrostem kolonii lub ich ustępowaniem ze środowiska i takie organizmy nazywa się stenotypowymi. Natomiast są wśród nich także taksony, które posiadają szeroki zakres tolerancji (eurytypowe), które z łatwością przystosowują się do różnych warunków środowiskowych. Dzięki możliwości obserwowania zmian zachodzących w ekosystemie, poprzez badanie różnorodności gatunkowej i zmienności sezonowej zbiorowisk okrzemek od wielu lat, zarówno na świecie, jak i w Polsce prowadzone są badania monitoringowe środowisk wodnych za pomocą wspomnianej grupy glonów [8, 9, 14, 23, 30, 41, 44, 50]. Na terenie województwa podkarpackiego od 2007 roku prowadzone są badania dotyczące różnorodności zbiorowisk okrzemek w różnych typach wód [2, 10, 17, 19-23, 25-27, 29, 31, 32, 34, 37, 46, 52] oraz pojedyncze prace dotyczące występowania okrzemek w siedliskach lądowych [18, 39, 42, 43].

Nie odnotowano jak dotąd w literaturze badań nad różnorodnością glonów w miejskich fontannach. Od 2023 roku wraz ze studentami z Koła Naukowego Krajobrazy Uniwersytetu Rzeszowskiego prowadzone są badania algologiczne w trzech fontannach miejskich na terenie Rzeszowa, z wodą stojącą w misach lub sztucznych zbiornikach, które będą kontynuowane w kolejnych latach [7].

1.3. Obszar badań

Wstępne badania dotyczące różnorodności zbiorowisk glonów prowadzono w ogrodzie miejskim im. Solidarności w Rzeszowie, zlokalizowanym w pobliżu centrum miasta, pomiędzy ulicami Dąbrowskiego i Langiewicza (ryc. 1.).

PARKI MIEJSKIE JAKO SIEDLISKA WYSTĘPOWANIA WIELU MIKROORGANIZMÓW. RÓŻNORODNOŚĆ
ZBIOROWISK GLONÓW W OGRODZIE MIEJSKIM IM. SOLIDARNOŚCI W RZESZOWIE

Ryc. 1. Lokalizacja obszaru badań: A – Rzeszów na tle województwa podkarpackiego i Polski, B – Ogród miejski im. Solidarności na tle miasta wraz z fotografiami z miejsca poboru materiału do badań. Źródło: opracowanie własne na podstawie geoportal.gov.pl

Fig. 1. The location of study area: A – Rzeszów in podkarpackie voivodeship and Poland, B – Ogród miejski im. Solidarności in the city of Rzeszów with photos from site of samples collection. Source: own study based on geoportal.gov.pl

Ogród został założony w pierwszej połowie XVIII wieku, na podstawie klasztorного ogrodu oo. Reformatów i pełnił tę funkcję do momentu zlikwidowania zakonu w 1787 roku. Następnie w roku 1871 został przekształcony na park miejski i jako taki funkcjonuje do dziś. W latach 2019-2020 przeprowadzono rewitalizację parku, w efekcie której odtworzono układ kwaterowy z roślinami jednorocznymi. Odtworzono symetryczny układ ścieżek, założono różankę. W jednej z alejek ustawiono również zegar słoneczny. W północno-zachodniej części, nieopodal placu zabaw, odtworzono staw z natryskiem napowietrzającym wodę. Dno zbiornika wyłożono kamienną korą i otoczkami. Staw obsadzono roślinnością wodną i zarybiono. Jest miejscem odpoczynku dla wielu ptaków, m.in. kaczek. W bezpośrednim otoczeniu rośnie wierzba płacząca (*Salix alba L.*) oraz sezonowe rośliny ozdobne. W całym parku dominują drzewa liściaste, z których najstarsze mają około 200 lat (większość w wieku 80-90 lat). Rosną tam także egzotyczne okazy, np. orzech czarny (*Juglans nigra L.*), kasztan jadalny (*Castanea sativa Mill.*) czy wiąz górski (*Ulmus glabra Huds.*) [53].

2. Metody

Badania różnorodności zbiorowisk glonów w sztucznym stawie w ogrodzie miejskim im. Solidarności w Rzeszowie były prowadzone w dwóch sezonach: wiosną (04.2023) oraz wczesnym latem (06.2023). Pobór w kolejnych miesiącach nie był możliwy ze względu na zamknięcie publicznych ujęć wody i fontann w mieście ze względu na rozwój bakterii *Legionella*. Planowane jest kontynuowanie badań od wiosny 2024.

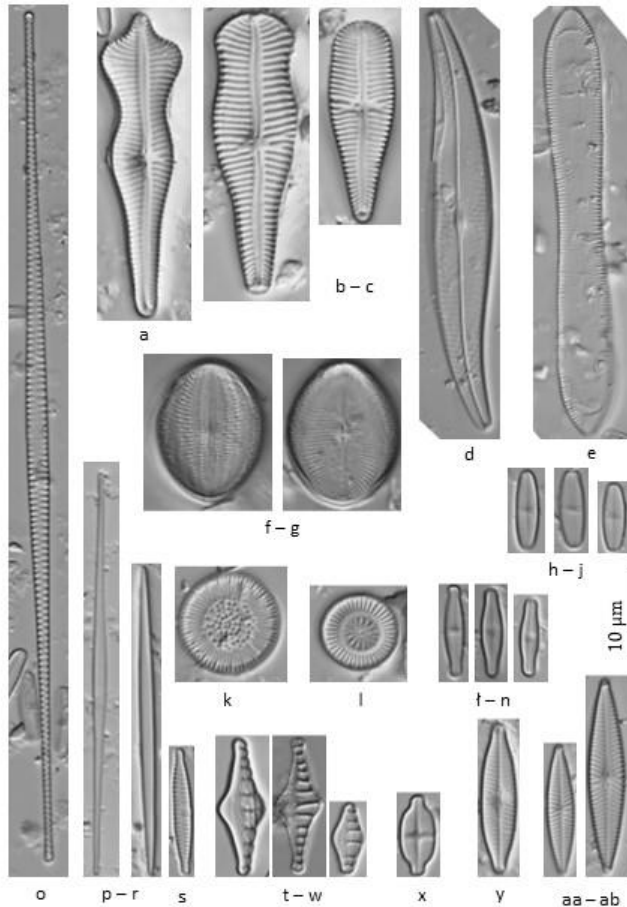
Materiały do badań zbierano za pomocą pipety z osadów pokrywających dno i brzegi zbiornika oraz roślin zanurzonych w wodzie.

Glony oznaczano pod mikroskopem świetlnym Carl Zeiss Axio Imager A2, przy użyciu przewodników do oznaczania: [3, 5, 45].

W laboratorium część każdej próby poddawano maceracji w mieszaninie kwasu siarkowego i dwuchromianu potasu (w stosunku 3:1) w celu uzyskania czystych pancrzyków okrzemek, a następnie materiał przepłukiwano w wirówce przy 2500 obr./min. Trwałe preparaty zatapiano w syntetycznej żywyicy Naphrax. Następnie okrzemki oznaczano pod mikroskopem świetlnym przy użyciu kluczy: [1, 12, 13]. Okrzemki zliczano w losowo wybranych polach widzenia mikroskopu, aż do osiągnięcia min. 300 okryw i na tej podstawie ustalono skalę liczebności. Za gatunki liczne uznano takie, których liczebność w próbie wyniosła co najmniej 10%.

3. Wyniki i dyskusja

Podczas badań oznaczono łącznie 90 taksonów okrzemek, w tym 87 – w kwietniu oraz 35 w czerwcu (wybrane gatunki prezentowane są na ryc. 2.).

Ryc. 2. Wybrane taksony okrzemek zidentyfikowane w stawie na terenie ogrodu miejskiego im. Solidarności w Rzeszowie, a: *Gomphonema acuminatum*, b: *G. truncatum*, c: *G. italicum*, d: *Gyrosigma acuminatum*, e: *Cymatopleura solea*, f-g: *Cocconeis pediculus*, h-j: *Achnanthidium saprophilum*, k: *Puncticulata balatonis*, l: *Discostella stelligera*, t-n: *Achnanthidium catenatum*, o: *Ulnaria acus*, p-r: *Fragilaria saxoplanctonica*, s: *Fragilaria vaucheriaefalsa*, t-w: *Grunowia tabellaria*, x: *Gogorevia exilis*, y: *Navicula veneta*, aa: *Navicula cryptotenelloides*, ab: *Navicula cryptotenella*

Fig. 2. Chosen diatom taxa indicated in pond located in ogród miejski im. Solidarności in Rzeszow, a: *Gomphonema acuminatum*, b: *G. truncatum*, c: *G. italicum*, d: *Gyrosigma acuminatum*, e: *Cymatopleura solea*, f-g: *Cocconeis pediculus*, h-j: *Achnanthidium saprophilum*, k: *Puncticulata balatonis*, l: *Discostella stelligera*, t-n: *Achnanthidium catenatum*, o: *Ulnaria acus*, p-r: *Fragilaria saxoplanctonica*, s: *Fragilaria vaucheriaefalsa*, t-w: *Grunowia tabellaria*, x: *Gogorevia exilis*, y: *Navicula veneta*, aa: *Navicula cryptotenelloides*, ab: *Navicula cryptotenella*

Cztery taksony uznano za częste, tj. dominujące w zbiorowisku, pozostałe obserwowano pojedynczo w polach widzenia mikroskopu. Wiosną dominowały: *Achnanthidium saprophilum* (Kobayashi & Mayama) Round & Bukhtiyarova (58%) (ryc. 2.: h-j), *Grunowia tabellaria* (Grunow) Rabenhorst (18%) (ryc. 2.:

t-w) oraz *Nitzschia lacuum* Lange-Bertalot (5,3%), natomiast latem: *Achnantheidium saprophilum* (66%) i *Grunowia tabellaria* (12,6%). Wszystkie są okrzemkami szeroko rozprzestrzonymi, często kosmopolitycznymi, rozwijającymi się w żywnych wodach płynących i stojących.

Achnantheidium saprophilum posiada optimum występowania w wodach bardzo mocno zanieczyszczonych organicznymi ściekami, rozwija się także w oczyszczalniach ścieków [1, 13]. Gatunek ten stwierdzono również podczas pilotażowych badań w jednej z trzech fontann na terenie miasta Rzeszowa w kwietniu 2023 roku [7].

Grunowia tabellaria jest gatunkiem kosmopolitycznym, stosunkowo częstym. Optimum ekologiczne znajduje w wodach ze średnią do lekko podwyższoną zawartością elektrolitów. Może rozwijać się w warunkach zanieczyszczonych, tj. aż po strefę β - α -mezosaprobową [12]. Najlepsze warunki do rozwoju znajduje w sztucznych zbiornikach stojących (starorzeczka, jeziora powstałe w wyniku bagrowania lub po eksploatacji węgla brunatnego, zapory, itp.), w których niejednokrotnie osiąga wysoką liczebność [1, 13].

Nitzschia lacuum jest gatunkiem szeroko rozprzestrzonym w Europie środkowej i południowej, miejscami licznie występującym w wodach stojących, w warunkach od oligo- do słabo eutroficznych (nie występuje tylko w wodach kwaśnych). W wodach płynących spotykana jest głównie na obszarach górskich i wyżynnych [1, 12, 13].

Wśród pozostałych glonów stwierdzono przedstawicieli czterech grup systematycznych:

- sinice *Cyanobacteria*: *Merismopedia* (licznie), *Chroococcus*, *Gomphosphaeria*, *Planthotrix* (pojedynczo),
- zielenice *Chlorophyta*: *Cladophora* (licznie), *Coleastrum* (licznie), *Mougeotia*, *Carteria*, *Desmodesmus* (licznie, po kilka gatunków w rodzajach), *Pedistrum simplex* (licznie), *Pedistrum boryanum*, *P. tetraedron* (pojedynczo),
- eugleniny *Euglenophyta*: *Trachelomonas* (licznie, kilka gatunków), *Monomorphina pyrum* (licznie), *Lepociclis*, *Cryptoglena* (bardzo rzadko),
- dinofity *Dinophyta*: *Peridinium* (bardzo rzadko).

Większość stwierdzonych w stawie glonów, zwłaszcza sinice i eugleniny, rozwija się licznie w wodach żywnych i ciepłych, dobrze nasłonecznionych. Są również gatunkami szeroko rozpowszechnionymi na świecie [3, 49].

Prezentowane wyniki badań nad różnorodnością zbiorowisk glonów, zwłaszcza okrzemek, w sztucznym zbiorniku wodnym w publicznym ogrodzie miejskim na terenie miasta Rzeszowa stanowią efekt wstępnych i jednocześnie pionierskich badań w tego typu siedliskach. Dostarczają istotnych informacji na temat licznego rozwoju mikroorganizmów w wodach sztucznych zbiorników w parkach miejskich. Wśród licznie reprezentowanej grupy okrzemek występowały także taksony rzadkie, a nawet preferujące czyste wody oligotroficzne. Były stwierdzane

w postaci pojedynczych okryw, dlatego istnieje potrzeba kontynuowania badań w celu stwierdzenia, czy są tam gatunkami przypadkowymi, czy też rozwijają się w stawie w różnych sezonach, ale w niewielkiej liczbie okazów. Nie ulega wątpliwości, że sztuczne zbiorniki wodne w miastach mogą być i są miejscami dla rozwoju bioróżnorodności, zwłaszcza wśród licznie reprezentowanych glonów.

Literatura

- [1] Bąk M., Witkowski A., Żelazna-Wieczorek J., Wojtal A.Z., Szczepocka E., Szulc A., Szulc B., Klucz do oznaczania okrzemek w fitobentosie na potrzeby oceny stanu ekologicznego wód powierzchniowych w Polsce. Biblioteka Monitoringu Środowiska. Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, Warszawa 2012, s. 1-452.
- [2] Bernat P., Noga T., Różnorodność zbiorowisk okrzemek potoku Trzcianka, „Rocznik Przemyski” 2012, 48(3) s. 29-44.
- [3] Bucka H., Wilk-Woźniak E., Glony pro- i eukariotyczne zbiorowisk fitoplanktonu w zbiornikach wodnych Polski Południowej, Wyd., Kraków 2007, s. 1-352.
- [4] Czerniakowski Z., Olbrycht T., Zabytkowe parki Rzeszowa jako ostoja cennych bezkręgowców, czasopismo techniczne, „Architektura” 2014, nr 6-A, s. 149-156.
- [5] Czerwik-Marcinkowska J., Praktikum z algologii, Wyd. Kielce-Kraków, 2010, ss. 96.
- [6] Godzina P., Tereny zieleni publicznej w kontekście zrównoważonego rozwoju miasta, Prace Geograficzne, Instytut Geografii i Gosodarki Przestrzennej UJ, z. 141, Kraków 2015, s. 57-72.
- [7] Kasprzyk A., Duda M., Bożek A., Woda w krajobrazie miasta Rzeszowa. Zaczenie, formy i funkcje, Publikacja pokonferencyjna, [w:] XXVII Międzynarodowa Konferencja Studenckich Kół Naukowych, D. Knecht (red.), Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Problematyka nauk przyrodniczych i technicznych, t. 6, 2023, s. 134-147.
- [8] Kawecka B., Kwandrans J., Diversity of flora and fauna in running waters of the Province of Cracow (southern Poland) in relations to water quality. 3. Benthic Cyanobacteria and algae communitiees, Acta Acta Hydrobiologica, 42(3/4), 2000, s. 145-173.
- [9] Kawecka B., Kwandrans J., Szykowski A., Use od algae for monitoring rivers in Poland, [w:] Use of algae for monitoring Rivers II, B.A. Whitton, Rott E. (red.), Wyd. Institut für Botanik, Universität Innsbruck, 1996, s. 137-141.
- [10] Kochman-Kędziora N., Pajączek A., Peszek Ł., Noga T., Stanek-Tarkowska J., Różnorodność zbiorowisk okrzemek rozwijających się w rzece San w okolicach Jarosławia, „Rocznik Przemyski” 2016, 52(3), s. 10-31.
- [11] Korwel-Lejkowska B., Topa E., Dostępność parków miejskich jako elementów zielonej infrastruktury w Gdańsku, Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, nr 37, 2017, s. 63-75.
- [12] Krammer K., Lange-Bertalot H., Bacillariophyceae. 2. Bacillariaceae, Epithemiaceae, Surirellaceae, [w:] Süßwasserflora von Mitteleuropa G. Fischer Verlag, H. Ettl, J. Gerloff, H. Heyning, D. Mollenhauer (red.), Stuttgart – New York 2(2), 1988, s. 1-596.

- [13] Lange-Bertalot H., Hofmann G., Werum M., Cantonati M., Freshwater benthic diatoms of Central Europe: over 800 common species used in ecological assessments. English edition with updated taxonomy and added species, [w:] M. Koeltz Botanical Books, Cantonati i in. (red.), Schmitten-Oberreifenberg, 2017, s. 1-942.
- [14] Lecointe C., Coste M., Prygiel J., OMNIDIA software for taxonomy, calculation of diatom indices and inventories management, *Hydrobiologia* 1993, 269/270, s. 509-513.
- [15] Leya T., Snow algae: adaptation strategies to survive on snow and ice, [w:] *Polyextremophiles. Cellular Origin, Life in Extreme Habitats and Astrobiology*, J. Seckbach, A. Oren, H. Stan-Lotter (eds), Springer, Dordrecht, 2013, 27, https://doi.org/10.1007/978-94-007-6488-0_17 (dostęp: 02.03.2024).
- [16] Łakomy K., Zieleń i ogrody w krajobrazach miast (od XVIII do XX w.), cz. 2, *Czasopismo Techniczne*, 6-A/2012, s. 17-20.
- [17] Noga T., Diversity of diatom communities in the Wisłok River (SE Poland), *Phycological Reports: Current advances in algal taxonomy and its applications: phylogenetic, ecological and applied perspective*, [w:] K. Wołowski, I. Kaczmarska, J.M. Ehrman, A.Z. Wojtal (red.), Wyd., Institute of Botany Polish Academy of Sciences, Kraków 2012, s. 109-128.
- [18] Noga T., Rybak M., First record of *Pinnularia subinterrupta* Krammer & Schroeter in Poland – a rare species in Europe. *Biodiversity: Research and Conservation*, 2017, 45, s. 17-21.
- [19] Noga T., Siry K., Różnorodność flory okrzemek w potoku Łubienka (Pogórze Dynowskie, Polska SE), „Zeszyty Naukowe PTIE i PTG” 2010, 12, s. 75-86.
- [20] Noga T., Stanek-Tarkowska J., Pajączek A., Peszek Ł., New records of *Geissleria declivis* (Hust.) Lange-Bert. (Bacillariophyceae) in Europe, the first in Poland, „Oceanological and Hydrobiological Studies” 2013a, 42(4), s. 480-485.
- [21] Noga T., Peszek Ł., Stanek-Tarkowska, Pajączek A., The *Pinnularia* genus in south-eastern Poland with consideration of rare and new taxa to Poland, „Oceanological and Hydrobiological Studies” 2014a, 43(1), s. 77-99.
- [22] Noga T., Stanek-Tarkowska J., Rybak M., Kochman-Kędziora N., Morphology of *Reimeria ovata* (Hust.) Levkov & Ector in comparison with similar *Reimeria* species, „Oceanological and Hydrobiological Studies” 2017, 46(1) s. 123-131.
- [23] Noga T., Stanek-Tarkowska J., Peszek Ł., Pajączek A., Kowalska S., Use of diatoms to assess water quality of anthropogenically modified Matysówka stream, „Journal of Ecological Engineering” 2013b, 14(2), s. 1-11.
- [24] Noga T., Stanek-Tarkowska, Pajączek A., Peszek Ł., Kochman N., Ecological characteristics the diatoms of river Wisłok using their role of indicators for assessing water quality, „Journal of Ecological Engineering” 2013c, 14(3), s. 18-27.
- [25] Noga T., Kochman N., Peszek Ł., Stanek-Tarkowska J., Pajączek A., Diatoms (Bacillariophyceae) in rivers and streams and on cultivated soils of the Podkarpacie Region in the years 2007–2011, „Journal of Ecological Engineering” 2014b, 15(1), s. 6-25.
- [26] Noga T., Stanek-Tarkowska, Pajączek A., Peszek Ł., Kochman N., Expansion of *Didymosphenia geminata* (Lyngbe) M. Schmidt (Bacillariophyceae) in running

- waters in S-E Poland: new records in the Podkarpacie Region, „Journal of Ecological Engineering” 2014d, 15(2), s. 31-39.
- [27] Noga T., Stanek-Tarkowska J., Kochman-Kędziora N., Pajączek A., Peszek Ł. The inside of a dam as an unusual habitat for two rare species of *Gomphosphenia* – *G. fontinalis* and *G. holmquistii*, „Diatom Research” 2016a, 31(4), s. 379-387.
- [28] Noga T., Stanek-Tarkowska J., Kochman N., Peszek Ł., Pajączek A., Woźniak K., Application of diatoms to assess the quality of the waters of the Baryczka stream, left-sidetribrutary of the river San, „Journal of Ecological Engineering” 2013d, 14(4), s. 8-23.
- [29] Noga T., Stanek-Tarkowska, Peszek Ł., Pajączek A., Kochman N., Zubel R., New localities of rare species *Kobayasiella okadae* (Skvortzov) Lange-Bert. and *K. tintinnus* Buczkó, Wojtal & Jahn in Europe – morphological and ecological characteristics, „Oceanological and Hydrobiological Studies” 2014c, 43(4), s. 374-379.
- [30] Noga T., Stanek-Tarkowska J., Pajączek A., Peszek Ł., Kochman-Kędziora N., Irlik E., Wykorzystanie okrzemek (Bacillariophyta) do oceny jakości wód rzeki Białej Tarnowskiej, „Inżynieria Ekologiczna” 2015, 42, s. 17-27.
- [31] Noga T., Rybak M., Stanek-Tarkowska J., Pajączek A., Kochman-Kędziora N., Peszek Ł., Nowe stanowiska występowania okrzemki *Didymosphenia geminata* (Lyngbe) M. Schmidt w potoku Wołosatym i dopływach, „Roczniki Bieszczadzkie” 2016b, 24, s. 305-311.
- [32] Noga T., Stanek-Tarkowska J., Rybak M., Kochman-Kędziora N., Peszek Ł., Pajączek A., Diversity of diatoms in the natural, mid-forest Terebowiec stream – Bieszczady National Park, „Journal of Ecological Engineering” 2016c, 17(4), s. 232-247.
- [33] Noga T., Stanek-Tarkowska J., Peszek Ł., Pajączek A., Kochman-Kędziora N., Ligęzka R., The use of diatoms to assess the water quality of the Wisłoka River in the Dębica City and surrounding area, „Oceanological and Hydrobiological Studies” 2016d, 45(2), s. 191-201.
- [34] Noga T., Stanek-Tarkowska J., Kocielska-Streb M., Kowalska S., Ligęzka R., Kloc U., Peszek Ł., Endangered and rare species of diatoms in running and standing waters on the territory of Rzeszów and the surrounding area, [w:] Practical Applications of Environmental Research, J. Kostecka, J. Kaniuczak (red.), „Nauka dla Gospodarki” 2012, 3: 331-340.
- [35] Noga T., Stanek-Tarkowska J., Kloc U., Kochman-Kędziora N., Rybak M., Peszek Ł., Pajączek A., Diatom diversity and water quality of a suburban stream: a case study of the Rzeszów city in SE Poland, „Biodiversity Research and Conservation” 2016e, 41, s. 19-34.
- [36] Nowicka-Krawczyk P., Żelazna-Wieczorek J., Otlewska A., Koziróg A., Rajkowska K., Piotrowska M., Gutarowska B., Żydzik-Białek A., Diversity of an aerial phototrophic coating of historic buildings in the former Auschwitz II-Birkenau concentration camp., „Science of The Total Environment” 2014, 493, s. 116-123.
- [37] Pajączek A., Musiałek M., Pelczar J., Noga T., Diversity of diatoms in the Mleczka River, Morwawa River and Różanka Stream (tributaries of the Wisłok River, SE Poland), with particular reference to threatened species, [w:] Phycological Reports:

- Current advances in algal taxonomy and its applications: phylogenetic, ecological and applied perspective, K. Wołowski, I. Kaczmarek, J.M. Ehrman, A.Z. Wojtal (red.), Institute of Botany Polish Academy of Sciences, Kraków 2012, s. 129-152.
- [38] Podbielkowski Z., Glony, WSiP, Warszawa 1996, s.1-196.
- [39] Poradowska A., Diatoms (Bacillariophyta) from the genus *Eunotia* and *Pinnularia* developing on soils in the open landscape of the Low Beskids, „Journal of Ecological Engineering” 2020, 21(7), s. 257-270.
- [40] Rakowska B., Okrzemki – organizmy, które odniosły sukces, „Kosmos” 2003, 52(2-3), s. 307-314.
- [41] Rakowska B., Studium różnorodności okrzemek ekosystemów wodnych Polski niżowej, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001, s. 1-77.
- [42] Rybak M., Czarnota P., Noga T., Study of terrestrial diatoms in corticolous assemblages from deciduous trees in Central Europe with descriptions of two new *Luticola* D.G. Mann taxa, *PhytoKeys*, 2023, 221, s. 1-40.
- [43] Rybak M., Noga T., Zubel R., The aerophytic diatom assemblages developed on mosses covering the bark of *Populus alba* L., „Journal of Ecological Engineering” 2018, 19(6), s. 113-123.
- [44] Smol J.P., Stroemer E.F., The diatoms: applications for the environmental and earth science, second edition, Wyd. Cambridge University Press, NY 2010, s. 1-667.
- [45] Starmach K., Plankton roślinny wód słodkich. Metody badania i klucze do oznaczania gatunków występujących w wodach Europy Środkowej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Kraków 1989, s. 1-496.
- [46] Tambor A., Noga T., Diversity of diatoms flora in the Lubcza River (left-side tributary of the Wisłok River), „Rocznik Przemyski” 2011, 47(3) s. 105-118.
- [47] Trzaskowska E., Adamiec P., Dostępność parków miejskich jako elementów zielonej infrastruktury w Gdańsku, *Prace komisji krajobrazu kulturowego*, nr 25, 2014, s. 57-69.
- [48] Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880, <https://isap.sejm.gov.pl> (dostęp: 08.01.2024).
- [49] Whitton B.A. (ed.), *Ecology of Cyanobacteria II, Their Diversity in Space and Time*, Springer, Durham, United Kingdom, 2012 e-book <http://www.springer.com> (dostęp: 01.03.2024)
- [50] Zgrundo A., Peszek Ł., Poradowska A., Podręcznik do monitoringu i oceny rzecznych jednolitych części wód powierzchniowych na podstawie fitobentosu, *Ocean Sense M. Fojcik*, Gdańsk 2018, s. 1-70.
- [51] Zimny H., Bioróżnorodność obszarów dużych aglomeracji, „Problemy Ekologii” 2002, r. 6, nr 3, s. 123-132.
- [52] Żelazna-Wieczorek J., Diatom flora in springs of Lodz Hills (Central Poland). Biodiversity, taxonomy, and temporal changes of epipsammic diatom assemblages in springs affected by human impact, „Diatom Monographs” 2011, 13, s. 1-156.
- [53] <https://rzeszowpodkarpackie.com/ogrod-miejski-rzeszow/> (dostęp: 01.03.2024).

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORKACH

Anita PORADOWSKA*, Marzena DUDA**, Angelika KASPRZYK**,
Teresa NOGA***

PARKI MIEJSKIE JAKO SIEDLISKA WYSTĘPOWANIA WIELU MIKROORGANIZMÓW. RÓŻNORODNOŚĆ ZBIOROWISK GLONÓW W OGRODZIE MIEJSKIM IM. SOLIDARNOŚCI W RZESZOWIE

Słowa kluczowe: glony, znaczenie ekologiczne, bioróżnorodność, krajobraz miejski

Parki i ogrody miejskie stanowią bardzo cenny element krajobrazu zurbanizowanego. Poza funkcją estetyczną i rekreacyjno-wypoczynkową stanowią jedną z nielicznych we współczesnych miastach enklawę zieleni, świadczą szereg usług ekosystemowych. W zakładaniu i utrzymywaniu zieleńców, parków i ogrodów najczęściej pomijany jest bardzo ważny aspekt ekologiczny tych przestrzeni. Roślinność, elementy wodne i architektoniczne są siedliskiem dla wielu organizmów (w tym glonów, mikroorganizmów stanowiących pierwsze ogniwo w produkcji pierwotnej ekosystemów), cennych jako producenci tlenu, pożywienie dla konsumentów, ale także jako wskaźniki jakości wód i zmian w środowisku. Badania nad różnorodnością zbiorowisk glonów w miejskich fontannach na terenie Rzeszowa rozpoczęto w 2023 roku. Badaniami objęto także sztuczny staw w ogrodzie miejskim im. Solidarności w Rzeszowie.

Materiał do badań pobrano z dostępnych siedlisk na dnie zbiornika (roślinność, osad z kamienia), poddano obróbce w laboratorium i przygotowano do obserwacji pod mikroskopem świetlnym. Badania wykazały znaczący rozwój glonów z grupy taksonomicznej zielenic, sinic i euglenin oraz bardzo dużą różnorodność zbiorowisk okrzemek. Najliczniej rozwinęły się gatunki pospolite, typowe dla wód żywnych. Autorki uważają, że kolejne i bardziej szczegółowe badania potwierdzą przypuszczenia, iż miejskie fontanny stanowią cenne ekologicznie ekosystemy oraz przyczynią się do lepszego poznania ekologii wielu taksonów (zwłaszcza okrzemek) rozwijających się w krajobrazie miejskim.

* dr inż. Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Nauk Rolniczych Ochrony i Kształtowania Środowiska, Pracownia Architektury Krajobrazu, ul. Ćwiklińskiej 1a, 35-601 Rzeszów, tel. (17) 872 17 60, e-mail: apajaczek@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0002-8557-5529

** inż. Uniwersytet Rzeszowski, Kolegium Nauk Przyrodniczych, Studenckie Koło Naukowe „Krajobrazy”, ul. Ćwiklińskiej 1a, 35-601 Rzeszów

*** dr hab. Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Nauk Rolniczych Ochrony i Kształtowania Środowiska, Zakład Gleboznawstwa Chemii Środowiska i Hydrologii, ul. Zelwerowicza 8B, 35-601 Rzeszów, tel. (17) 785 48 00, e-mail: tnoqa@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0002-4864-5620

Anita PORADOWSKA*, Marzena DUDA**, Angelika KASPRZYK**,
Teresa NOGA***

CITY PARKS AS HABITATS FOR MANY MICROORGANISMS. DIVERSITY OF ALGAL ASSAMBLAGES IN THE OGRÓD MIEJSKI IM. SOLIDARNOŚCI IN RZESZÓW

Keywords: algae, ecological meaning, biodiversity, urban landscape

Parks and urban gardens are highly valuable element of the urban landscape. Apart from their aesthetic and recreational functions, they represent one of the few green enclaves in modern cities, providing a variety of ecosystem services. In the establishment and maintenance of green spaces,

parks, and gardens, a very important ecological aspect of these areas is often overlooked. Vegetation, water features, and architectural elements serve as habitats for many organisms (including algae, microorganisms that form the basis of primary production of ecosystems), valuable as oxygen producers, food for consumers, and also as indicators of water quality and environmental changes. Research on the diversity of algal communities in urban fountains in the area of Rzeszów began in 2023. The research also covered an artificial pond in the ogród miejski im. Solidarności in Rzeszów. Samples for the research were collected from available habitats on the bottom of the pond (plants, stone sediment), processed in the laboratory, and prepared for observation under a light microscope. The studies showed high development of algae from the taxonomic groups of green algae, cyanobacteria, and euglenoids, as well as a very high diversity of diatom communities. The most abundant were common species typical of nutrient-rich waters. The authors believe that further and more detailed research will confirm the assumption that urban fountains are valuable ecologically and will contribute to a better understanding of the ecology of many taxa (especially diatoms) developing in the urban landscape.

* dr Eng. University of Rzeszow, Institute of Agricultural Sciences, Land Management and Environmental Protection, Landscape Architecture Lab., ul. Ćwiklińskiej 1a, 35-601 Rzeszów, tel. (17) 872 17 60, e-mail: apajaczek@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0002-8557-5529

** Eng. University of Rzeszow, Faculty of Natural Sciences, Student Scientific Circle „Landscapes”, ul. Ćwiklińskiej 1a, 35-601 Rzeszów

*** D.Sc. Ph.D., profesor of UR, University of Rzeszow, Institute of Agricultural Sciences, Land Management and Environmental, epartment of Soil Science, Environmental Chemistry, and Hydrology, ul. Żelwerowicza 8B, 35-601 Rzeszów, tel. (17) 785 48 00, e-mail: tnoqa@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0002-4864-5620

Krystian SIKORSKI

PARK JAKO MIEJSCE PROMOCJI ZDROWEGO TRYBU ŻYCIA – PERSPEKTYWY DLA RZESZOWA

1. Wprowadzenie

Mens sana in corpore sano
(łac. w zdrowym ciele zdrowy duch)

Tę prawdę w obecnej formie wygłosił rzymski komik Juwenalis z Akwinu, stanowiła ona motto Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, ostatecznie w minionych latach utrwalała się w ludzkich umysłach wraz z rozwojem psychologii i wzrostem świadomości związku między zdrowiem fizycznym oraz psychicznym.

W wydanej w 1974 roku publikacji Kanadyjskiego Ministerstwa Zdrowia i Opieki *A new perspective on the health of Canadians – a working document* wskazano na cztery główne segmenty wpływające na zdrowie człowieka, tj.: biologia, środowisko, służba zdrowia oraz styl życia [11].

Odnosząc powyższe kategorie do tematyki niniejszego rozdziału zwrócono uwagę na zagadnienie stylu życia. Zgodnie z dostępną literaturą styl życia jednostki posiada największą wagę spośród wymienionych segmentów [9]. Dzieje się tak m.in. ze względu na fakt, iż wzorce chorobowe uległy zmianie (choroby o charakterze przewlekłym, jak nowotwory, stanowią istotniejszy problem niż wirusy lub bakterie). Człowiek dobrowolnie lub z obowiązku narażony jest na oddziaływanie czynników mogących wpływać na występowanie chorób cywilizacyjnych (np.: nowotwory) oraz wzrasta świadomość ludzi wyrażana mottem „lepiej zapobiegać, niż leczyć” (ludzie rozumieją, iż muszą sami zadbać o swoje zdrowie, a nierozsądne postępowanie na co dzień może prowadzić do chorób).

W tym miejscu należy podkreślić, iż styl życia nie jest tożsamy ze zdrowym trybem życia. Zdrowy tryb życia może być jedną z form stylu życia umożliwiającą osiągnięcie stanu równowagi w ciele i umyśle człowieka. Stan ten z reguły owocuje dobrym zdrowiem fizycznym oraz psychicznym.

Jak zauważono w publikacji [4], styl życia ma charakter ewolucyjny. Może on ulegać zmianom zależnie od poziomu rozwoju danego społeczeństwa w rozumieniu gospodarczym oraz społecznym. Styl życia zależy również od rozwoju technologii. Zwróćmy uwagę, iż kilkadziesiąt lat temu nie rozważano

problemów zdrowotnych będących skutkiem pracy przy komputerze, nie było więc konieczności opracowywania standardów BHP czy rodzajów aktywności fizycznej oraz umysłowej wpływającej na regenerację mózgu, wzroku, słuchu czy struktur nerwowych, stawów i mięśni. Zmienność czynników wpływa zatem bezpośrednio na definicję pojęcia zdrowego trybu życia oraz, co istotne, zakres czynności, które o nim stanowią.

Mając świadomość wpływu środowiska oraz przyzwyczajzeń na stan zdrowia jednostki, istnieje możliwość jego „projektowania” poprzez uwzględnienie szeregu zmiennych, do których można zaliczyć odżywianie, brak nałogów, rozważenie wpływu pracy, rodziny oraz otoczenia na zdrowie psychiczne czy wpływ aktywności fizycznej na ogólny stan zdrowia [1].

Jakkolwiek troska o stan zdrowia leży w gestii każdego człowieka z osobna, tak umożliwienie wprowadzania standardów zdrowego trybu życia poprzez dostosowywanie rozwiązań architektonicznych oraz urbanistycznych miasta do potrzeb wynikających ze stylu życia jednostki, a dalej grup społecznych stanowi politykę Samorządu terytorialnego [14].

Korzystanie z kompetencji architektów, urbanistów i inżynierów branżowych w celu dostosowania przestrzeni miasta do potrzeb użytkownika z uwzględnieniem komfortu, a także bezpieczeństwa użytkownika od wielu lat daje pozytywne rezultaty. Efektem starań są liczne realizacje wprowadzające infrastrukturę umożliwiającą podjęcie aktywności fizycznej do założeń parkowych w miastach na całym świecie.

2. Wpływ parków na stan zdrowia mieszkańców ośrodków miejskich

Tematyka wpływu funkcjonowania założenia parkowego w przestrzeni miejskiej na człowieka jest podejmowana przez gremia administracji państwowej, środowiska naukowe oraz w ramach oddolnych inicjatyw społecznych na całym świecie [2,3,7,10]. Pośród dyscyplin nauki nawiązujących do tematyki można wskazać na wychowanie fizyczne, medycynę, architekturę i urbanistykę czy szeroko rozumianą ekologię [18].

Rozważając wpływ istnienia parków w miastach na stan zdrowia mieszkańców dla terenu Polski, zwrócono uwagę na Ustawę o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku, zgodnie z którą jedną z głównych funkcji parku w mieście jest udostępnienie przestrzeni w celach m.in. rekreacyjnych oraz sportowych [19], co nieodzownie związane jest z aktywnością ruchową.

Aby przestrzeń parku odpowiadała na potrzeby użytkowników szukających aktywnego wypoczynku, zespół zarządzający powinien wziąć pod uwagę różnorodność form aktywności i indywidualne czynniki, takie jak wiek oraz stan zdrowia.

Dzieci – będą chętnie korzystać z infrastruktury wpływającej na ogólny rozwój ciała (kinestezja, gimnastyka korekcyjna itp.) [16].

Młodzież – ze względu na zmiany hormonalne oraz wpływy rówieśnicze młodzież często decyduje się na poprawę aparycji przez dbanie o zdrowe ciało. Obecnie powszechny dostęp do informacji dotyczących odżywiania lub planów treningowych prowadzi do ukierunkowania form aktywności fizycznej. Istotnym aspektem jest element społeczny, który prowadzi do zwiększenia potrzeb przebywania i rekreacji w gronie rówieśników [15]. Zgodnie z tym mile widzianym wyposażeniem parku będzie zarówno sprzęt specjalistyczny (siłownie polowe, dirtparki, skateparki), jak i przeznaczony do rekreacji.

Dorośli – podobnie jak w przypadku młodzieży, osoby dorosłe będą poszukiwać w parkach form aktywności fizycznej oraz rekreacji. W mezofazie aktywność fizyczna stanowi formę utrzymania poziomu rozwoju organizmu oraz prewencji przed postępowaniem zmian, np. zwyrodnieniowych stawów (jak dyskopatia kręgosłupa). Elementem odróżniającym potrzeby użytkowników dorosłych od młodzieży będzie ich większa dywersyfikacja wynikająca z faktu, iż dojrzałość jest najdłuższym etapem życia człowieka [5]. Prowadzi to do sytuacji, w której jedna grupa wiekowa może mieć znacznie różne wymagania względem infrastruktury ćwiczeniowej.

Osoby starsze – ze względu na zwiększone prawdopodobieństwo występowania stanów zdrowotnych ograniczających poziom aktywności fizycznej osoby w katafazie będą skupiać się na ćwiczeniach wytrzymałościowo-siłowych o niezbyt dużej intensywności pozwalających opóźnić procesy starzenia [5, 12].

Stan zdrowia – definicja zdrowia jest względna. W pozycji *Etyka w medycynie* autorstwa Miguela Angel Monge [13] z Wydziału Medycyny i Kliniki Uniwersytetu Nawarry w Pampelunie wskazano, iż definicja zdrowia jest zmienna i różni się w zależności od grupy respondentów. Dla osoby niezwiązanej z medycyną zdrowie oznacza brak nieprawidłowości, dla państwa i firm ubezpieczeniowych zdrowie jest stanem umożliwiającym wykonywanie pracy zawodowej, natomiast WHO określa zdrowie jako dobrostan fizyczny, psychiczny i społeczny jednostki. Ze względu na powyższe grupy stanu zdrowia należy rozważać pod względem możliwości wykonywania aktywności fizycznej jako osoby sprawne fizycznie lub osoby posiadające niepełnosprawności uniemożliwiające lub utrudniające wykonywanie wysiłku fizycznego (np. choroby neurologiczne, choroby ortopedyczne, choroby kardiologiczne). Grupy osób, dla których przebywanie w parku i uprawianie pewnego rodzaju aktywności fizycznej może stanowić formę rehabilitacji lub resocjalizacji [8].

Zgodnie z powyższym, rozwiązania infrastruktury służącej do aktywności fizycznej w parkach miejskich powinny uwzględniać różny stan zdrowia użytkowników przy jednoczesnym założeniu, iż ze względu na preferencje każdy będzie korzystał ze sprzętu w sposób indywidualny (możliwa jest sytuacja, gdy osoba z grupy osób starszych będzie wykonywać ćwiczenia potencjalnie przeznaczone dla młodszych osób oraz sytuacja, gdy osoba młoda nie będzie podejmować aktywności fizycznej, pomimo braku przeciwwskazań).

3. Rozwiązania infrastrukturalne służące aktywności fizycznej na przykładzie parków w Rzeszowie

Podjmując próbę oceny potencjału rzeszowskich terenów zielonych do uprawiania aktywności fizycznej na terenie miasta, wyszczególniono 20 głównych obszarów [6] zaliczanych do parków i ogrodów miejskich. Wskazane obszary referencyjne zestawiono na mapie poglądowej (ryc. 1.) oraz dokonano zestawienia tabelarycznego (tab. 1.) z uwzględnieniem czynników warunkujących atrakcyjność rekreacyjną, tj.: lokalizacji, powierzchni, dostępnej infrastruktury oraz innych, np. informacji o wpisaniu przestrzeni do Rejestru Zabytków lub Gminnej Ewidencji Zabytków Rzeszowa [18].

Odnosząc się do rozwiązań infrastrukturalnych umożliwiających podjęcie aktywności ruchowej w Rzeszowie, istotną cechą jest lokalizacja parków i ogrodów stanowiąca o ich dostępności (np. czynnikiem wpływającym na ocenę atrakcyjności przestrzeni z perspektywy rodziców/opiekunów dzieci może być bliska odległość placu zabaw od miejsca zamieszkania skutkująca możliwością pieszego pokonania dystansu oraz poczuciem kontroli bezpieczeństwa dziecka).

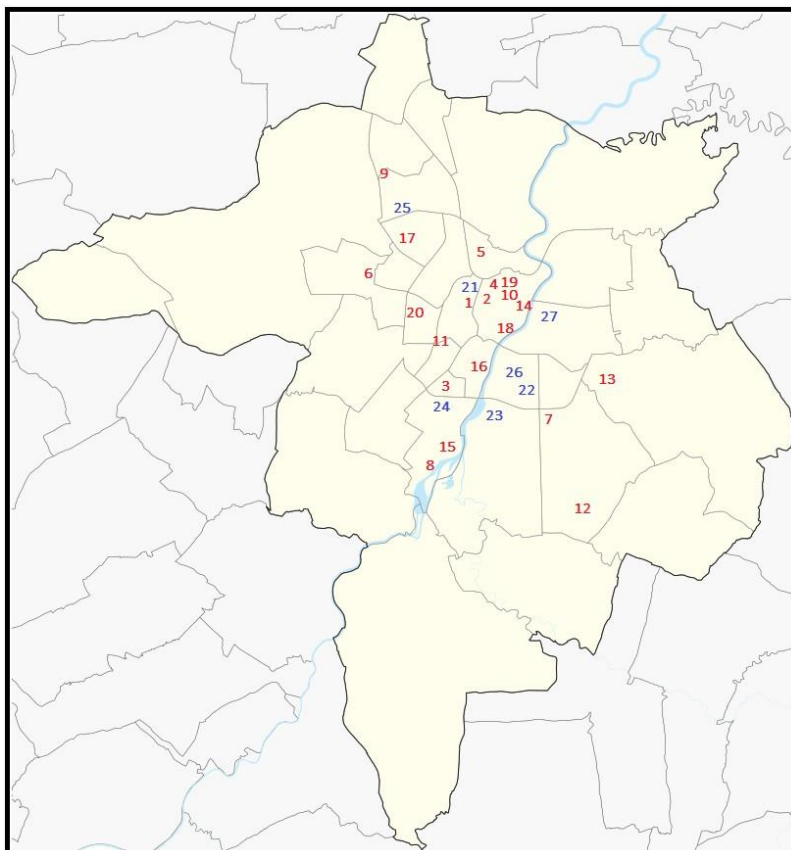
Parki i ogrody (ryc. 1.) zlokalizowane w ścisłym centrum Rzeszowa (2, 4, 10, 19, 14) nie posiadają infrastruktury umożliwiającej podjęcie rekreacji innej niż spacer. Obecna infrastruktura wymienionych miejsc nawiązuje natomiast do wydarzeń i postaci historycznych, nierzadko związanych z Rzeszowem. Przykładem jest plac Cichociemnych (10), którego wyposażeniem jest stała wystawa prac byłego więźnia KL Auschwitz, Józefa Szajny. Podobna sytuacja występuje w parku Jedności Polonii z Macierzą (1), gdzie umieszczono pomnik gen. Władysława Sikorskiego lub placu Ofiar Getta, gdzie obecnie zlokalizowany jest, budzący kontrowersje, pomnik wdzięczności armii radzieckiej. Wspomniany park Jedności Polonii z Macierzą wyposażony jest w infrastrukturę umożliwiającą podjęcie aktywności fizycznej przez dzieci. Temu wyjątkowi pośród parków śródmiejskich towarzyszy bliskie sąsiedztwo budynków zamieszkania wielorodzinnego. Kolejnym wyjątkiem jest park Olszynki (18) zlokalizowany nad rzeką Wisłok. Na tym obszarze funkcjonował niegdyś dirtpark przeznaczony do akrobatyki na rowerach. Obecnie park jest miejscem spotkań młodzieży, co nadaje mu potencjał do zagospodarowania.

Warto zauważyć, że parki, w których oprócz infrastruktury sprzyjającej podejmowaniu aktywności fizycznej zlokalizowane są elementy upamiętniające wydarzenia i postacie związane z historią kraju i regionu (np. pomniki), można uznać za przykład promocji dziedzictwa pośród użytkowników, do których należą mieszkańcy (w roku 2022 populacja wynosiła ok. 197 tys. ludzi, natomiast po ataku zbrojnym Rosji na Ukrainę populacja wzrosła czasowo o ok. 100 tys. ludzi),

studenci (w roku akademickim 2022/2023 populacja studentów w Rzeszowie wynosiła 33,5 tys. osób) oraz turyści.

Kolejne parki to te zlokalizowane w pobliżu obiektów budownictwa o funkcji mieszkalnej (3, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 17, 20). Ich lokalizacja czyni je potencjalnie atrakcyjnymi dla wszystkich grup wiekowych. Natomiast pod względem dostępnej infrastruktury 6/9 parków umożliwia podjęcie aktywności fizycznej dla każdej z grup wiekowych: dla dzieci istnieją place zabaw, dla młodzieży, dorosłych oraz osób starszych funkcjonują polowe siłownie. Należy podkreślić, iż funkcje parków zlokalizowanych na osiedlach z dominującym budownictwem wielorodzinnym są naturalnie uzupełniane przez obecność podwórek i szkół posiadających boiska, bieżnie lub własne place zabaw. Park nr 6 będący niewielkim i względnie nowym założeniem (powierzchnia ok. 0,60 ha i młody drzewostan) posiada wspólny mianownik z parkiem nr 5, który stanowił niegdyś część założenia pałacowego (powierzchnia ok. 3,00 ha oraz bogaty, stary drzewostan). Niestety owym mianownikiem miejsc jest brak infrastruktury mogącej zaspokoić potrzeby mieszkańców. Ta uwaga dotyczy głównie parku nr 5, który sąsiaduje zarówno ze starą zabudową wielorodzinną, jak i z nowymi, dużymi osiedlami (przykładem jest osiedle Dewelopresu). Natomiast ze względu na zimowe lodowisko park nr 17 jest argumentem przemawiającym za potrzebą uwzględnienia zmienności infrastruktury ćwiczeniowej w czasie.

Ostatnią grupą parków są obszary, których lokalizacji nie można jednoznacznie określić jako „usytuowane poza zabudową o funkcji mieszkaniowej”. Parki nr 8 i 15 znajdują się poza obszarami zabudowy mieszkalnej, a park nr 16 usytuowany jest niejako w centrum miasta, na granicy kilku osiedli. Wspólną cechą wymienionych przestrzeni jest sąsiedztwo rzeki Wisłok oraz bardzo dobrze rozbudowana infrastruktura ćwiczeniowa przewidująca aktywizację osób w każdym wieku. Jako przykład dobrego zagospodarowania przestrzeni wskazać można park nr 16, który wyposażony jest w dwa place treningowe uwzględniające potrzeby osób w każdym wieku, plac zabaw dla dzieci, skatepark, dirtpark, tor rowerowy, aleje do biegania i liczne alejki spacerowe z wyznaczonymi ścieżkami rowerowymi oraz ogrodzony obszar dla właścicieli psów z torem biegowym. Uwzględniając parametr lokalizacji, powierzchni oraz funkcji, park nr 16 zdaje się być godnym wyróżnienia na tle parków Rzeszowa. Warto wspomnieć, że parki nr 7, 15 i 16 charakteryzują się powierzchnią zbliżoną lub przekraczającą 10,00 ha, co czyni je dużymi w ujęciu Rzeszowa. Mając na względzie stosunek intensywności infrastruktury do obszaru, park nr 7 wykazuje duży potencjał zagospodarowania (przy powierzchni rzędu 17,60 ha posiada jedynie plac zabaw dla dzieci, alejki spacerowe oraz scenę koncertową).

Ryc. 1. Mapa Rzeszowa z oznaczonymi parkami (kolor czerwony) oraz placami treningowymi (kolor niebieski), Źródło: opracowanie własne

Fig. 1. Map of Rzeszów with marked parks (red colour) and training grounds (blue colour), Source: own elaboration

Tabela 1. Zestawienie parków i ogrodów na terenie Rzeszowa

Table 1. List of parks and gardens in Rzeszow

Nazwa	Uwagi
Park Jedności Polonii z Macierzą	Lokalizacja: ul. Ciepłińskiego, ul. Pułaskiego Powierzchnia: ok. 4,90 ha Funkcje: place zabaw dla dzieci, scena do koncertów plenerowych, dwie fontanny, alejki spacerowe Inne: występuje roślinność niska i drzewa
Biały Ogród	Lokalizacja: plac Farny Powierzchnia: ok. 0,07 ha Funkcje: ogród z aleją spacerową i ławkami

PARK JAKO MIEJSCE PROMOCJI ZDROWEGO TRYBU ŻYCIA
– PERSPEKTYWY DLA RZESZOWA

Tabela 1. (cd.). Zestawienie parków i ogrodów na terenie Rzeszowa

Table 1. (cd.). List of parks and gardens in Rzeszow

Nazwa	Uwagi
Park im. Inwalidów Wojennych	Lokalizacja: ul. Dominikańska Powierzchnia: ok. 2,40 ha Funkcje: place zabaw dla dzieci, ogród japoński, scena do koncertów plenerowych, alejki spacerowe, siłownia polowa Inne: wpisany do Gminnej Ewidencji Zabytków
Ogrody Bernardyńskie	Lokalizacja: ul. Ciepłińskiego, ul. Piłsudskiego Powierzchnia: ok. 0,76 ha Funkcje: alejki spacerowe z ławkami Inne: -
Park przy ul. Rycerskiej	Lokalizacja: ul. Rycerska Powierzchnia: ok. 3,00 ha Funkcje: aleje spacerowe z ławkami Inne: liczne stare drzewa
Park przy ul. Bł. Karoliny	Lokalizacja: ul. Błogosławionej Karoliny, ul. Strzyżowska Powierzchnia: 0,60 ha Funkcje: alejki spacerowe z młodymi drzewami Inne: -
Park Papieski	Lokalizacja: al. Gen. Wł. Sikorskiego, al. Armii Krajowej Powierzchnia: ok. 17,60 ha Funkcje: amfiteatr, ogród ze strumieniem, aleje spacerowe Inne: data otwarcia 2015 r., młode drzewa i krzewy
Edukacyjny Owocowy Sad Miejski	Lokalizacja: zalew przy rzece Wisłok Powierzchnia: b/d Funkcja: aleja spacerowa Inne: liczne nasadzenia niskiej roślinności i drzew owocowych, data powstania: 2017 r.
Park w zespole d. Krajowej Niższej Szkoły Rolniczej	Lokalizacja: ul. Miłocińska Powierzchnia: ok. 7,00 ha Funkcja: plac zabaw, ścieżki pieszo-jezdne Inne: data powstania 1840 r., wpisany do Gminnej Ewidencji Zabytków, występuje duża liczba starych drzew
Plac Cichociemnych	Lokalizacja: ul. Joselewicza, ul. Zamenhofa, ul. Mickiewicza Powierzchnia: ok. 0,32 ha Funkcja: aleje spacerowe z ławkami Inne: stała wystawa prac byłego więźnia KL Auschwitz Józefa Szajny, data powstania 1991 r.
Ogród Miejski im. Solidarności	Lokalizacja: ul. Dąbrowskiego, ul. Langiewicza Powierzchnia: ok. 4,30 ha Funkcja: aleje spacerowe, staw, place zabaw dla dzieci, ogród, Inne: wpisany do rejestru zabytków oraz do Gminnej Ewidencji Zabytków, bardzo duża liczba starych drzew

Tabela 1. (cd.). Zestawienie parków i ogrodów na terenie Rzeszowa

Table 1. (cd.). List of parks and gardens in Rzeszow

Nazwa	Uwagi
Park w zespole dworu na Zalesiu	Lokalizacja: ul. Wieniawskiego, ul. Siemaszkowej Powierzchnia: ok. 1,65 ha Funkcje: alejki spacerowe, plac zabaw dla dzieci, ok. 40% powierzchni zajmuje boisko piłkarskie Inne: wpisany do rejestru zabytków i do Gminnej Ewidencji Zabytków, data powstania XIX w., duża liczba starych drzew
Park w zespole dworu na Słocinie	Lokalizacja: ul. Paderewskiego, ul. Powstańców Śląskich Powierzchnia: ok. 5,90 ha Funkcje: alejki spacerowe, plac zabaw dla dzieci, staw Inne: wpisany do rejestru zabytków i Gminnej Ewidencji Zabytków, duża liczba starych drzew, data powstania XIX w.
Cmentarz Stary przy ul. Targowej	Lokalizacja: ul. Targowa Powierzchnia: ok. 3,60 ha Funkcje: cmentarz Inne: wpisany do rejestru zabytków i Gminnej Ewidencji Zabytków
Rezerwat Przyrody Lisia Góra	Lokalizacja: Zwiężczyca, k. rzeki Wisłok Powierzchnia: ok. 8,10 ha Funkcje: rezerwat przyrody ze ścieżkami i alejami, place zabaw dla dzieci, boisko do siatkówki plażowej, tor do akrobacji na rowerach, dirt track dla rowerów, tyrolka Inne: data powstania 1998 r.
Bulwary nad rzeką Wisłok	Lokalizacja: wzdłuż rzeki Wisłok, od zapory w kierunku śródmieścia m. Rzeszowa Powierzchnia (liczona obustronnie): ok. 17,00 ha Funkcja: scena koncertowa, aleje do biegania, ścieżki rowerowe i spacerowe, dwa place do ćwiczeń dla różnych grup wiekowych, plac zabaw dla dzieci, nieaktywna obecnie fontanna, plac do rekreacji z funkcją dla psów, skatepark, dirtpark, tor do jazdy na rowerach BMX Inne: liczne zadrzewienia, łąka kwietna
Park Sybiraków na osiedlu Baranówka III	Lokalizacja: ul. Ofiar Katynia, ul. Broniewskiego, ul. Rudnickiego, ul. Sucharskiego Powierzchnia: ok. 8,20 ha Funkcje: aleje spacerowe, czasowe imprezy (koncerty, biegi przełajowe, lodowisko) Inne: pomnik upamiętniający zesłańców Sybiru, częściowe zadrzewienie, duże różnice poziomu terenu
Park Olszynki	Lokalizacja: wzdłuż rzeki Wisłok, na północ od mostu Zamkowego Powierzchnia: ok. 2,60 ha Funkcja: spotkania młodzieży

Tabela 1. (cd.). Zestawienie parków i ogrodów na terenie Rzeszowa

Table 1. (cd.). List of parks and gardens in Rzeszow

Nazwa	Uwagi
Plac Ofiar Getta	Lokalizacja: ul. Piłsudskiego, ul. Żeromskiego, ul. Bożnicza, ul. Kopernika Powierzchnia: ok. 1,60 ha Funkcja: aleje spacerowe z ławkami Inne: w północnej części centralnie zlokalizowany pomnik, w południowej części dużo starych drzew, w północnej części niska roślinność
Park Zdrowia na osiedlu Kmita	Lokalizacja: ul. Witosa, ul. Wyspiańskiego Powierzchnia: ok. 6,40 ha Funkcja: aleje spacerowe, place zabaw dla dzieci, polowa siłownia

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UM, e-rzeszow, geoportal.gov.pl
Source: own study based on data UM, e-rzeszow, geoportal.gov.pl

Podstawowa infrastruktura przeznaczona dla aktywności fizycznej młodzieży, dorosłych i osób starszych w parkach ulega uzupełnieniu na skutek budowy placów treningowych na obszarach należących do uczelni wyższych lub spółdzielni mieszkaniowych. Zwracając uwagę na czas powstania placów, widoczny jest rozwój świadomości mieszkańców na przestrzeni ostatnich 15 lat.

Tabela 2. Zestawienie placów treningowych na terenie Rzeszowa

Table 2. List of training grounds in Rzeszow

Nazwa	Uwagi
Plac treningowy na terenie Zespołu Szkół nr 1	Lokalizacja: ul. Piłsudskiego Data powstania: przed 2010 r.
Plac treningowy na osiedlu Nowe Miasto	Lokalizacja: ul. Popiełuszki Data powstania: ok. 2010 r.
Plac treningowy przy akademikach Uniwersytetu Rzeszowskiego	Lokalizacja: ul. Cicha Data powstania: ok. 2010 r.
Plac treningowy przy akademikach Politechniki Rzeszowskiej	Lokalizacja: ul. Cicha Data powstania: ok. 2013 r.
Plac treningowy na osiedlu Baranówka	Lokalizacja: ul. Brydaka Data powstania: ok. 2018 r.
Plac treningowy na osiedlu Nowe Miasto	Lokalizacja: ul. Popiełuszki Data powstania: ok. 2019 r.
Plac treningowy na osiedlu Mieszka I	Lokalizacja: ul. Monte Casino Data powstania: ok. 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych geoportal.gov.pl
Source: own study based on data geoportal.gov.pl

4. Kierunek rozwoju rzeszowskich parków

Władze miasta Rzeszowa podejmują inicjatywy związane z utrzymaniem obecnie istniejących parków, czego dowodem są przeprowadzane w minionych latach rewaloryzacje [17]. Prace mają na celu przywrócenie porządku, wykorzystanie historycznych walorów, odnowienie infrastruktury i zapewnienie przestrzeni dostosowanych do potrzeb użytkowników, w tym urządzeń służących aktywności fizycznej.

Rzeszów podlega nieustannej presji urbanistycznej, czego bezpośrednim skutkiem jest powstanie ryzyka związanego ze zmniejszaniem powierzchni terenów zielonych służących rekreacji. Przy założeniu wzrostu populacji miasta istotne jest przewidywanie przyszłych potrzeb jego mieszkańców, które mogą być zaspokojone m.in. przez utrzymanie terenów zielonych i wdrażanie rozwiązań obserwowalnych w innych miastach Polski i Europy [10].

Jak wspomniano w rozdziale trzecim czynnikami decydującymi o atrakcyjności parku w mieście są lokalizacja, powierzchnia oraz sposób zagospodarowania przestrzeni. Do obecnie niewykorzystanych obszarów o potencjale rekreacyjnym zaliczyć można m.in. park Olszynki czy ogrody działkowe przy ul. Podwisłocze. Ogrody działkowe usytuowane są w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki Wisłok, z widokiem na Zamek Lubomirskich. Omawiany teren ma powierzchnię ponad 11 ha, co czyni go największym niezaadaptowanym terenem zielonym w centrum Rzeszowa, a w przypadku utworzenia w tym miejscu parku byłby trzecim największym obszarem zielonym po parku Papieskim i bulwarach. Ogrody znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie rzeszowskich bulwarów, które posiadają najbogatszą ofertę dla użytkowników, dzięki czemu mogłyby stanowić naturalne ich przedłużenie. Niestety obszar ogrodów działkowych przy ul. Podwisłocze przeznaczony jest pod zabudowę blokami o charakterze wysokościowym, a zdania na temat zasadności przedsięwzięcia są podzielone.

Drogą do osiągnięcia sukcesu w skali miasta Rzeszowa mogą być referenda, w ramach których poruszone zostaną tematy takie jak:

- Czego brakuje w rzeszowskich parkach?
- Jakie obszary zielone powinny zostać utrzymane lub zaadaptowane?
- Czy przy ul. Podwisłocze powinno powstać przedłużenie bulwarów z ogrodami, alejami i atrakcjami sportowymi czy zabudowa wysokościowa o funkcji biurowo-mieszkalnej?
- Czy, przewidując inwestycje budowlane, należy dążyć do zobowiązania deweloperów do tworzenia miejsc zieleni stosownie do potrzeb mieszkańców?

Literatura

- [1] Dzieniszewski J., Jarosz M., Co rozumiemy przez zdrowy tryb życia i odżywiania się, Klinika Chorób Metabolicznych i Gastroenterologii Instytutu Żywności i Żywienia w Warszawie.
- [2] Elbakidze M. i inni, Understanding people's interactions with urban greenspace: Case studies in Eastern Europe, *Urban Forestry and Urban Greening*, vol. 89, 2023.
- [3] Garcia de Jalon S. i inni, The influence of urban greenspaces on people's physical activity: A population-based study in Spain, *Landscape and Urban Planning*, vol. 215, 2021.
- [4] Gardocka-Jałowiec A., Szalotka K., Wybrane aspekty stylu życia w perspektywie odpowiedzialności za zdrowie, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2019.
- [5] Gosik B., Rekreacja i aktywność ruchowa starszych osób. Przykład mieszkańców województwa łódzkiego, *Space – Society – Economy*, (14), 2015.
- [6] <https://www.erzeszow.pl/pl/45-mieszkanicy/16641-parki-w-rzeszowie/16711-park-na-zalesiu.html> (dostęp: 10.02.2024).
- [7] Husqvarna, From nice to necessary. Re:thinking urban green spaces, Husqvarna Global Green Report 2022.
- [8] Jagielska M., Sport i rekreacja w procesie resocjalizacji nieletnich.
- [9] Kłós J., Zjawisko zdrowego stylu życia we współczesnym społeczeństwie polskim, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 2014.
- [10] Kostrzewska M., Sport dla wszystkich w przestrzeni miasta, Ministerstwo Sportu i Turystyki, 2016.
- [11] Londe M., A new perspective on the health of Canadians – a working document, Ministry of National Health and Welfare, Canada, Ottawa 1974.
- [12] Malińska M., Zdrowy styl życia – zalecenia dla pracowników starszych, CIOP PIB, Warszawa 2016.
- [13] Monge M.A., Etyka w medycynie, Medipage, Warszawa 2012.
- [14] Nowak E., Ulfik A., Rola samorządu terytorialnego w zagospodarowaniu terenów turystycznych i rekreacyjnych, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach, Katowice 2013.
- [15] Olszowy I., Ponczek D., Styl życia młodzieży i jego wpływ na zdrowie, *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 93(2), 2012.
- [16] Ostręga W., Aktywność fizyczna jako kluczowy element zdrowego stylu życia, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2017.
- [17] Sprawozdanie z realizacji gminnego programu opieki and zabytkami miasta Rzeszowa na lata 2021-2024. Dane na lata 2021-2022, Rzeszów 2023.
- [18] Szumacher I., Potencjał rekreacyjny parków miejskich, *Krajobrazy rekreacyjne – kształtowanie, wykorzystanie, transformacja. Problemy Ekologii Krajobrazu*, t. XXVII.
- [19] Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz. U. z 2023r. poz. 1336, 1688, 1890.

[20] Zaktualizowany wykaz zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta Rzeszowa, zgodnie z Zarządzeniem Nr 0050/62/2024 Prezydenta Miasta Rzeszowa z dn. 1 lutego 2024 r.

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORZE

Krystian SIKORSKI*

PARK JAKO MIEJSCE PROMOCJI ZDROWEGO TRYBU ŻYCIA – PERSPEKTYWY DLA RZESZOWA

Słowa kluczowe: tereny zielone, miasto, zdrowie fizyczne, zdrowie psychiczne, Rzeszów

Jedną z funkcji parków zlokalizowanych na obszarach miejskich jest aktywizacja użytkowników m.in. poprzez zapewnienie im przestrzeni do aktywności fizycznej. Jakkolwiek forma aktywności, będąc uzależniona od czynników osobowych (wiek, stan zdrowia, zainteresowania itp.), pozostaje zagadnieniem subiektywnym, tak jej wpływ na higienę fizyczną i psychiczną oceniany jest jako pozytywny w literaturze przedmiotu. Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat obserwowany jest wzrost świadomości społecznej dotyczącej korzyści wynikających z dbania o ciało i umysł. Efektem tego w parkach i na placach powstaje infrastruktura treningowa przeznaczona dla użytkowników o zróżnicowanych preferencjach. W niniejszym rozdziale zwrócono uwagę na potencjał rozwoju zagadnienia w ujęciu Rzeszowa jako miasta przyszłości. Przeanalizowano również dotychczasowe praktyki kształtowania przestrzeni do aktywności fizycznej w rzeszowskich parkach.

* dr inż. Krystian Sikorski, Politechnika Rzeszowska, Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury, ul. Poznańska 2, 35-084 Rzeszów, tel. +48 178651042, e-mail: k.sikorski1@prz.edu.pl, ORCID: 0000-0002-4093-0697

Krystian SIKORSKI*

PARK AS A PLACE OF PROMOTION OF HEALTHY LIFESTYLE – PROSPECTS FOR RZESZOW

Key words: green areas, city, physical health, mental health, Rzeszow

One of the functions of parks located in urban areas is to activate users f.e. by providing them with space for physical activity. Although the form of activity depends on personal factors (age, health condition, interests, etc.) remains a subjective issue, its impact on physical and mental hygiene I assessed as positive in the literature of the subject. Over the last years the social awareness of the benefits of taking care of the body and mind has increased. As a result training infrastructure is being created in parks and squares intended for users with different preferences. This publication draws attention to the potential of the issue from the perspective of Rzeszów as a city of the future. Practices of shaping space for physical activity in parks located in Rzeszów were analysed.

* PhD Krystian Sikorski, Rzeszow University of Technology, The Faculty of Civil and Environmental Engineering and Architecture, ul. Poznańska 2, 35-084 Rzeszów, tel. +48 178651042, e-mail: k.sikorski1@prz.edu.pl, ORCID: 0000-0002-4093-0697

Agnieszka WARTACZ, Katarzyna ŁAKOMY

LINIOWY PARK MIEJSKI – FORMA, FUNKCJA ORAZ PROBLEMY WSPÓŁCZESNEGO ZARZĄDZANIA, NA PRZYKŁADZIE PARKU MŁYNÓWKA KRÓLEWSKA W KRAKOWIE

1. Wprowadzenie

Park Młynówka Królewska to najdłuższy park publiczny w Polsce, a także jeden z niewielu o tak długiej historii, sięgającej XIII w. Splot wydarzeń spowodował, że użytkowany przez wiele stuleci obszar stracił na znaczeniu, a o jego istnieniu w XX w. świadczyły jedynie fragmenty zachowanego koryta czy urządzeń hydrotechnicznych. Jednak jego wysoka wartość przyrodnicza, kulturowa i krajobrazowa została dostrzeżona i dzięki zróżnicowanym działaniom ten ciekawy obszar stał się parkiem publicznym łączącym centrum Krakowa z jego obrzeżami.

Idea krajobrazów linearnych sięga czasów starożytnych, natomiast park liniowy, świadomie projektowany jako zielona przestrzeń publiczna, pojawił się dopiero pod koniec XX w.

Młynówka Królewska jawi się więc tutaj jako wyjątkowy przykład, obecnie uważany za istotny i unikatowy system zieleni w tkance urbanistycznej Krakowa. Poprzez formę, lokalizację, właściwą organizację i wprowadzone funkcje, stał się przestrzenią kreującą życie społeczne, kulturowe i sportowe mieszkańców oraz turystów, a także tworzącą zróżnicowane enklawy przyrodnicze.

2. Cel badań i stan badań, metodologia

Głównym celem przeprowadzonych badań było określenie zasadniczych problemów i wyzwań w zarządzaniu parkiem Młynówka Królewska, charakterystyka jego walorów oraz ocena wprowadzonych rozwiązań pod kątem projektowania parków liniowych jako wielofunkcyjnych przestrzeni miejskich. Dodatkowo założono stworzenie definicji i charakterystyki parków liniowych.

Ten rodzaj zieleni publicznej nie jest bowiem dobrze przebadany, brak jednoczącej definicji we współczesnej literaturze. Próbę typologii i charakterystyki krajobrazów liniowych podjął Kullmann [6], a problemy zarządzania analizowali Gusteler, López, Faggi [2]. Analizę przypadków w kontekście wprowadzenia zielono-błękitnej infrastruktury przeprowadziła Kimic [4].

Z kolei badania historyczne nad siecią wodną Krakowa, w tym Młynówką Królewską i towarzyszącą infrastrukturą, prowadzone są od lat 60. XX wieku. Wielu badaczy podejmuje zagadnienia dotyczące roli tego parku w systemie zieleni miejskiej, układów wodnych, kształtowania środowiska miejskiego [3, 8] oraz wykorzystania walorów kulturowych, ekologicznych i społecznych [5, 13]. Zagadnienia przestrzenne i demograficzne, które mogą mieć wpływ na dostępność tego założenia, podjęła Dudzic-Gyurkovich [1].

Przed przystąpieniem do właściwych badań dokonano przeglądu realizacji parków liniowych z ostatnich 30 lat. Dało to podstawy do stworzenia ich definicji i charakterystyki. Następnie wybrano 10 przykładów do szczegółowych analiz. Głównym kryterium wyboru był najbardziej zbliżony do parku Młynówka Królewska charakter krajobrazu, który tworzyły, w tym ogólna fizjonomia, historia czy usytuowanie w kontekście miejskim. Przy ich badaniu wykorzystano szereg wskaźników przestrzennych i obserwacyjnych, dających ogólne dane jakościowe i ilościowe. Analizy literatury, źródeł oraz szczegółowe badania in situ na terenie Młynówki pozwoliły na ogólny ogląd tego terenu w kontekście historycznym, społecznym, przyrodniczym i krajobrazowym. Scharakteryzowano obecne działania w zakresie utrzymania parku i wprowadzanych usprawnień. Wszystko to dało możliwość określenia ogólnych wytycznych i wskazówek dla planowania, projektowania, realizacji i zarządzania parkami liniowymi.

3. Młynówka Królewska – historia parku na tle systemu zieleni Krakowa

System zieleni miejskiej Krakowa jest bardzo bogaty i zróżnicowany¹. Obecna jego forma wynika przede wszystkim z uwarunkowań przyrodniczych i historycznych oraz prowadzonych od początku XX wieku działań planistycznych. Tereny zielone na miejscu dawnych murów miejskich (planty), liczne ciekły wodne, zieleń forteczna oraz topografia stanowiły kanwę koncepcji układu pierścieniowo-klinowego, który, mimo silnych podstaw, nie został zrealizowany. Drugą ważną dla miasta ideę stanowi system klinowy – parków rzecznych [16, s. 423-425]. Propozycja ta znalazła swoje odzwierciedlenie w wielu dokumentach dotyczących planowania rozwoju miasta. Współcześnie parki rzeczne stanowią część „Strategii utrzymania, rozwoju i przekształcenie w zintegrowany system terenów zieleni miejskiej” Programu Ochrony Środowiska dla Miasta Krakowa na lata 2020-2030 [9, Załącznik 2 – Diagnoza, s. 57-58].

¹ Na podstawie danych z ewidencji gruntów i budynków Państwowego Zasobu Geodezyjnego całkowita powierzchnia terenów zielonych na terenie Krakowa na koniec 2020 roku wynosi 17 078 ha, co stanowi 52,2% powierzchni Miasta, a składają się na nią m.in.: grunty rolne (grunty orne, sady, łąki, pastwiska, nieużytki), grunty leśne (lasy, grunty zadrzewione i zakrzewione), tereny rekreacyjno-wypoczynkowe, użytki ekologiczne.

System zieleni miejskiej Krakowa tworzą publiczne tereny zieleni, tereny wspomagające oraz obszary zieleni prywatnej. Do pierwszej grupy zaliczane są tereny zieleni urządzonej oraz ekologiczno-krajobrazowej, pokryte roślinnością, będące terenem ogólnodostępnym dla mieszkańców, m.in. parki, w tym parki rzeczne, parki położone na terenach Twierdzy Kraków, skwery, zieleńce i zieleń przyuliczna, zieleń izolacyjna, osiedlowe ogólnodostępne parki lub skwery, zieleń forteczna, lasy i parki leśne, łąki, obudowa biologiczna cieków i zbiorników wodnych, a także zieleń kopców i błonia. Tereny wspomagające to głównie zieleń przy obiektach użyteczności publicznej, kultury i kultu (tu duża grupa ogrodów zabytkowych) czy ogrody działkowe. W mieście funkcjonują także tzw. zielone korytarze oraz zielone aleje – ciągi piesze i pieszo-rowerowe, łączące tereny zieleni, obsadzone zielenią towarzyszącą [9, Załącznik 2 – Diagnoza, s.15]. Prowadzone są wzdłuż rzek, często pokrywając się z parkami rzecznyymi oraz zielenią istniejącą w pasach drogowych. Istotną rolę w systemie przyrodniczym odgrywają tereny zieleni urządzonej. W Krakowie znajduje się 75 parków, głównie o funkcjach rekreacyjno-wypoczynkowych, o łącznej powierzchni ponad 835,19 ha, w tym 40 parków kieszonkowych oraz 18 ogrodów społecznych². Najważniejsze z nich to Planty Krakowskie (pow. 21,83 ha), Bulwary Wisły (pow. 33,17 ha) i Błonia Krakowskie (pow. 41,86 ha) – unikatowy na skalę europejską przykład łąki w przestrzeni miasta.

Obszar związany z Młynówką Królewską stanowi dzieło inżynierii, jest świadkiem historii, posiada na swoim terenie lub wzdłuż przebiegu wiele obiektów i terenów zabytkowych, pomniki przyrody czy pomniki martyrologii. Od roku 1995, a od 2009 w obecnym kształcie, posiada status parku, ponadto wchodzi w skład Parku Rzecznego Rudawy z Młynówką Królewską, stanowi element systemu wspomnianych „zielonych korytarzy i alei”. Wynika to z jej liniowego charakteru – rozciąga się od alei Juliusza Słowackiego do ulicy Zakliki z Mydlnik, posiada powierzchnię 18,41 ha, przy długości prawie 8 km i średniej szerokości 8 m.

Geneza parku wyjaśnia jego kształt, powstał bowiem w obszarze tzw. Młynówki Królewskiej – sztucznie wytyczonego i regulowanego kanału Rudawy. Nazwa wskazuje jej zasadniczą funkcję – zasilanie wodą młynów wodnych nad nią usytuowanych, drugi człon – rodzaj własności.

Główną przyczyną jej budowy była konieczność doprowadzenia wody do fosy miejskiej. Było to niezwykle przedsięwzięcie inżynieryjne jak na owe czasy, obejmujące nie tylko wytyczenie, wykopanie i umocnienie koryta, ale także budowę grobli i koniecznych urządzeń hydrotechnicznych. Prace ukończone zostały w 1330 roku [7, s. 15]. Wiek XIV i XV to okres intensywnego funkcjonowania Młynówki – przeprowadzono wodociągi zasilające rezydencję

² Dane ZZM.

Zamku Królewskiego na Wawelu oraz domów mieszczan i młynów, szlifierni, tartaków, zakładów garncarskich, stawów rybnych oraz nawadniania ogrodów, m.in. rezydencji w Łobzowie. Jej znaczenie zaczęło spadać po zniszczeniach dokonanych podczas potopu szwedzkiego, a proces zasypywania kolejnych odcinków rozpoczął się w pierwszej połowie XIX wieku wraz z likwidacją murów miejskich i zakładaniem plant. Zakończył się on w latach 60. XX wieku [7, s. 29]. Co ciekawe, istotne z planistycznego punktu widzenia dwudziestowieczne koncepcje zagospodarowania przestrzennego Krakowa uwzględniały Młynówkę m.in. w Planie Regulacji Wielkiego Krakowa (proj. J. Czajkowski, W. Ekielski, T. Stryjeński, L. Wojtyczko, K. Wyczyński, 1910), gdzie była osią dzielnicy willowej oraz w koncepcji A. Ptaszyckiej z 1956 roku, gdzie była elementem systemu zieleni.

4. Park linowy – geneza, definicja, cechy

Krajobrazy i kompozycje linearne towarzyszą człowiekowi od dawna. Pojawiające się w przestrzeniach otwartych i zurbanizowanych linie i krawędzie były elementami komunikacji, percepcji, sacrum (drogi procesyjne w starożytnym Egipcie) czy reprezentacji (oś Saska). Układy linearne w miastach stanowiły zazwyczaj tereny komunikacji, które w połączeniu z zielenią tworzyły formy takie jak promenady, bulwary oraz aleje. Te ostatnie znane były już w Egipcie, Mezopotamii i Rzymie [12, s. 18-19]. W sztuce ogrodowej jako element kompozycji stosowane były w okresie renesansu i szeroko rozwinięte w okresie baroku, występowały również w układach krajobrazowych. Aleje miejskie stosowano od baroku, a szczególną popularność zyskały w XVIII i XIX wieku. bulwary i promenady jako miejsca służące przechadzkom datuje się na XVII wiek [11, s. 78], także bulwary jako tereny spacerowe zakładane wzdłuż rzek (bulwary nad Sekwaną w Paryżu czy bulwary nad Wisłą w Krakowie). W tym okresie powstały też pierwsze publiczne przestrzenie zielone wykorzystujące tereny po dawnych fortyfikacjach (Paryż, 1670). Praktyka ta stała się popularna w XIX wieku, kiedy zrealizowano wiele założeń opartych na wyburzonych murach obronnych miast lub dawnych terenach wojskowych (Luksemburg, Kolonia, Wiedeń, ale także Szczecin, Gdańsk, Wrocław, Paczków czy Chełmno). Jednym z ciekawszych i starszych założeń tego typu są Planty Krakowskie, których realizację rozpoczęto z końcem XVIII wieku [14, s. 11]. Nieco odmiennym zagadnieniem są ciągi, pasy czy pierścienie (*parkway*, *green belt*, *green ridle*, *greenway*) zakładane w miastach lub na ich obrzeżach, z myślą o polepszeniu warunków środowiska oraz stworzeniu zielonych rezerw terenowych, ale także rekreacji. Często o ograniczonej dostępności, tworzące rozległe systemy łączące tereny o różnej genezie i charakterze, posiadające walory ekologiczne, krajobrazowe czy turystyczne [15, s. 95].

Planowane parki miejskie o charakterze liniowym zaczęto zakładać dopiero pod koniec XX wieku. Jednym z pierwszych jest Mauerpark w Berlinie (w miejscu muru berlińskiego, realizowany od 1998 roku), Tilla Durieux Park w Berlinie (dawne tereny kolejowe) ukończony w 2003 roku, a najbardziej znanym jest The High Line w Nowym Jorku otwarty w 2009 roku.

Idea parku liniowego zyskuje coraz większą popularność, co związane jest z tendencjami kształtowania ekologicznego i zrównoważonego środowiska miejskiego. Ta forma, łącząca w sobie funkcję komunikacji i rekreacji, daje się łatwo kształtować i rozwijać. Czym zatem jest współczesny park liniowy i jaka jest jego funkcja oraz walory?

Tabela 1. Główne wyznaczniki parków liniowych

Table 1. The main determinants of linear parks

Długość	Znacząco dłuższy niż szerszy, o proporcjach zaczynających się od 10:1. Ważna jest tu także skala całości, percepcja wnętrza oraz ich geneza, która warunkuje szerokość (może być ona zmienna w przebiegu jednego układu i znacząco różna – od kilku do kilkudziesięciu metrów). Klasyfikacja: krótkie (do 1 km), średnie (1-10km), długie (ponad 10 km).
Geneza, czynnik historyczny	Infrastruktura i transport – ciekły i zbiorniki wodne, trasy kolejowe, trasy kołowe, linie energetyczne, a także obiekty militarne – mury obronne i inne.
Kompozycja	<ul style="list-style-type: none"> • różnorodność ścian i krawędzi, jedna główna oś kompozycji/ komunikacji/ widokowa, brak środka, • silnie determinowana przez kontekst (forma i funkcja, potrzeby społeczne, środowiskowe itp.) oraz genezę.
Funkcjonalność	dostępność, infrastruktura i wyposażenie, zróżnicowanie aktywności, różnorodność przyrodnicza, walory krajobrazowe.
Lokalizacja	<ul style="list-style-type: none"> • nabrzeża mórz, jezior, • ciekły wodne (istniejące i nieistniejące): rzeki, kanały, strumienie, itp., drogi prowadzone wzdłuż (<i>towpaths</i>), nowe drogi, przestrzenie powstałe po ich likwidacji, • wzdłuż linii energetycznych i innych urządzeń technicznych i linii transportowych (<i>right-of-way</i>), • wzdłuż fortyfikacji lub na miejscu dawnych fortyfikacji czy innych murów (np. Berlin), • wzdłuż lub na liniach kolejowych czy kolejkach miejskich (naziemne i nadziemne), • wzdłuż lub na trasach kołowych (podziemne, naziemne i nadziemne).

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

Park liniowy lub linearny – rekreacyjna przestrzeń publiczna w strukturze urbanistycznej, łącząca w sobie elementy kulturowe i naturalne, której wyznacznikiem fizycznym jest długość, a genezą nieużytkowany obiekt liniowy³.

Wartość tych układów wynika zarówno z ich genezy (zachowanie tradycji, tożsamości miejsca), jak i formy. Linearny kształt sprzyja przede wszystkim aktywizacji fizycznej, ale również kreowaniu różnorodnych funkcji, kompozycji oraz bioróżnorodności. Poza główną możliwością – przemieszczania się pieszo, rowerem, na rolkach czy deskorolką – pozwala na zróżnicowane formy rekreacji biernej, czynnej, społecznej i kulturowej. Parki te posiadają często walory turystyczne, historyczne, przyrodnicze i ekologiczne, a także krajobrazowe. Ich cecha pozwala także łączyć inne przestrzenie, zarówno zurbanizowane, jak i przyrodnicze, stając się częścią systemu zieleni miejskiej. W przeciwieństwie do *greenways* czy *greenbelts* mają głównie pełnić funkcję rekreacyjną dla mieszkańców dzielnicy lub miasta, a genetycznie reprezentują tzw. re-used sites. Ich zakładanie można więc umieścić w grupie działań o charakterze rewitalizacyjnym.

Tabela 2. Zalety i wady parków liniowych

Table 2. Advantages and disadvantages of linear parks

Zalety	Wady
<ul style="list-style-type: none"> • wykorzystanie trudnych w zagospodarowaniu tradycyjnymi metodami terenów nieużytkowanych (ze względu na kształt, umiejscowienie czy historię), łączenie ich w systemy, • rekultywacja i rewitalizacja obszarów, • wielofunkcyjność, wielowętrżowość (sekwencyjność wewnątrz), • szeroka dostępność (wiele wejść, zróżnicowanie użytkowników), • łączenie/scalanie stref przyległych, • kompozycja sprzyjająca częstszymi kontaktom międzyludzkim/integracji z miejscem. 	<ul style="list-style-type: none"> • rozczłonkowanie i nierównomierne zagospodarowanie, • komunikacja poprzeczna/przecinająca – liczne miejsca kolizyjne i fragmentacja, • brak komunikacji typu <i>ambulatory</i>, pętli, cyrkulacji.

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

³ Pojęcia spokrewnione: *parkway*, *greenbelts*, *greenway*, korytarze ekologiczne, *urban ecological networks*, system zieleni miejskiej.

5. Analiza porównawcza parków liniowych

Parki liniowe stają się coraz popularniejszym rozwiązaniem w kształtowaniu przestrzeni miejskiej, integrując zielen z tkanką miejską, zapewniają mieszkańcom atrakcyjne miejsca do spędzania czasu na świeżym powietrzu. Analizy porównawcze współczesnych realizacji pozwoliły na wyodrębnienie tych cech, które stanowią o ich wyjątkowości i powinny być typowane jako referencyjne przy zakładaniu nowych.

Parki te mają wyjątkową zdolność do wykorzystywania i podkreślania „genius loci”. The Goods Line, Beltline Trail, High Line i Jardín del Turia stanowią doskonałe przykłady realizacji wtapiających się w otoczenie, wykorzystując i eksponując charakterystyczne elementy, jak chociażby szyny kolejowe czy mosty. Dzięki temu przyczyniają się do rewitalizacji obszarów miejskich. Tu pojawia się jednak problem dostępności tych układów dla osób z niepełnosprawnościami ruchowymi lub matek z dziećmi. Na przykład park The Goods Line, pomimo swojej atrakcyjności, może stanowić wyzwanie z powodu różnic terenowych i obecności schodów.

Układy jak The High Line czy Buffalo Bayou Park są dostępne tylko w określonych godzinach, co może stanowić problem dla osób, które chciałyby korzystać z tego terenu w późnych godzinach wieczornych. Zakładając, że jedną z podstawowych funkcji jest komunikacja, ważne jest zapewnienie możliwości korzystania z tych terenów bez ograniczeń czasowych.

W parkach linearnych wyjątkowo istotne jest zapewnienie bezpiecznych przejść przez przecinające je ulice. W parku Superkilen zastosowano przejścia dla pieszych z sygnalizacją świetlną, zwiększając bezpieczeństwo użytkowników. Z kolei w Beltline Trail brak bezpiecznych przejść wymaga od użytkowników przekraczania ruchliwych ulic bez odpowiedniego wsparcia infrastruktury, co stwarza dla nich zagrożenie.

Założenia o bogatym programie funkcjonalnym, jak na przykład Jardín del Turia z 12 różnymi strefami użytkowymi czy Buffalo Bayou z szeroką ofertą funkcjonalną, cieszą się powodzeniem wśród użytkowników. Zróżnicowany plan atrakcji może przyciągać różne grupy społeczne, bez względu na wiek czy preferencje aktywności.

Zielen stanowi ważny aspekt w projektowaniu założeń o charakterze liniowym, przyczyniając się do wzrostu ich estetyki, wygody, tworzenia odmiennych enklaw przyrodniczych. Różne formy roślinności, w tym wykorzystanie gatunków ruderalnych, jak ma to miejsce w High Line, sprawia, że park jest atrakcyjny przez cały rok. Podział układu na strefy znacznie zurbanizowane oraz te bardziej naturalne jest praktyką godną polecenia, co potwierdza popularność parku Buffalo Bayou. Istotną kwestią jest także zapewnienie miejsc cienistych, szczególnie ważnych w gorące i słoneczne dni. Niestety, jak w przypadku parku The Goods Line, brak tego elementu wpływa na niską częstotliwością jego odwiedzin w okresach letnich.

Istotna jest także wielkość parku linowego, która powinna być proporcjonalna do liczby użytkowników. Na przykład The Goods Line jest zbyt mały w stosunku do liczby odwiedzających, co prowadzi do problemów ze swobodną komunikacją i wpływa na komfort użytkowników. Z kolei Buffalo Bayou Park w niektórych odcinkach jest zbyt szeroki, co może skutkować odczuciem niepokoju i stworzeniem potencjalnie niebezpiecznych miejsc.

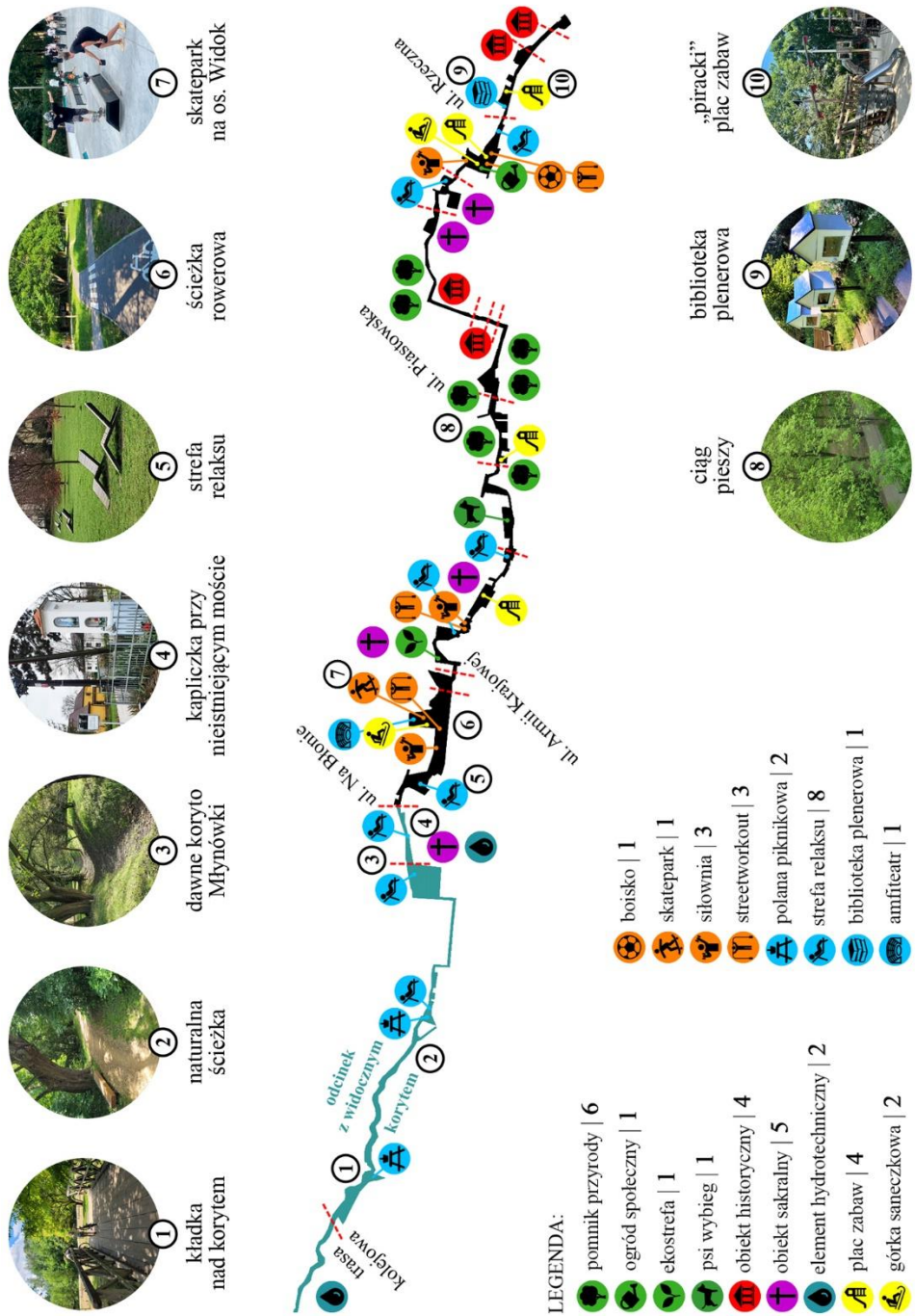
Szczególnie istotne w założeniach tego typu jest uwzględnienie zróżnicowania terenu, które umożliwi wydzielenie różnych stref w obrębie założenia. Dobrą ilustracją jest park Monte Laa, który dzięki wykorzystaniu różnych form terenowych jest postrzegany nie tylko jako funkcjonalna trasa komunikacyjna, ale także sekwencja ciekawych wnętrz parkowych.

Aby park prawidłowo funkcjonował oraz był spójny i wyrazisty wizualnie, ważna jest spójność infrastruktury i małej architektury (np. ławki czy urządzenia siłowe). Park The Goods Line stanowi przykład, gdzie konsekwentnie wykorzystano kolor żółty.

Wnioski płynące z analizy przykładów układów liniowych wskazują na ich możliwą rolę w tworzeniu zrównoważonych przestrzeni miejskich, sprzyjających integracji społecznej, aktywnemu stylowi życia oraz ochronie środowiska naturalnego. Mogą przynosić szereg korzyści:

- społecznych (miejsca spotkań mieszkańców, miejsca wydarzeń kulturalnych, zacieśnienie więzi społecznych, zwiększają popularność alternatywnego transportu, są łącznikiem pomiędzy odrębnymi dzielnicami, mogą być dostępne dla większej liczby mieszkańców niż klasyczne parki),
- ekonomicznych (zwiększają wartość nieruchomości i zachęcają do rozwoju obszarów miejskich, są możliwością do przywrócenia użyteczności dla terenów zdegradowanych),
- środowiskowych (zwiększenie ilości zieleni, zmniejszenie zabudowy, wprowadzanie błękitno-zielonej infrastruktury, odprowadzanie wody opadowej w terenach zurbanizowanych),
- zdrowotnych (zachęcają do spacerów, joggingu, jazdy na rolkach i korzystania z urządzeń siłowych znajdujących się na ich obszarach, oferują większą możliwość dla rekreacji czynnej, w przeciwieństwie do klasycznych parków, w których przeważa obszar do biernego wypoczynku),
- turystycznych i kulturowych (wprowadzają ciekawe punkty dla turystów w podróży po mieście, są miejscem organizacji wydarzeń, obiektem historycznym).

LINIOWY PARK MIEJSKI – FORMA, FUNKCJA ORAZ PROBLEMY WSPÓŁCZESNEGO ZARZĄDZANIA,
NA PRZYKŁADZIE PARKU MŁYNÓWKA KRÓLEWSKA W KRAKOWIE

Ryc. 1. Analiza funkcjonalna parku Młynówka Królewska. Źródło: opracowanie własne
Fig. 1. Functional analysis of the Młynówka Królewska Park. Source: own elaboration Kł

6. Młynówka współcześnie – wprowadzone rozwiązania

Park powstał 24 października 2007 roku uchwałą Rady Miasta Krakowa (XXIV/300/07)⁴ i jest podzielony na trzy wyraźnie zdefiniowane części. Pierwsza z nich to obszar wschodni, przecinający serce Krakowa, gdzie w latach 30. XX wieku koryto Młynówki zostało całkiem skanalizowane, co sprawia, że jego obecność jest trudna do zauważenia w tkance miejskiej (obecnie nie jest częścią układu) [7, s. 29]. Druga część rozciąga się od Alei Trzech Wieszców (w okolicach Radia Kraków) do ul. Filtrowej, charakteryzując się bardziej miejskim otoczeniem, przebiegając wzdłuż budynków mieszkalnych i ulic. Trzecia część układu, zlokalizowana na zachodzie, ma bardziej naturalny charakter i ciągnie się od ul. Filtrowej do Mydlnik. Obecnie park Młynówka Królewska jest zarządzany i utrzymywany przez Zarząd Zieleni Miejskiej w Krakowie.

Park jest doskonałym miejscem ucieczki od zgiełku centrum miasta, oferującym bogaty program funkcjonalny dla wszystkich grup wiekowych, a w jego przebieg regularnie wprowadzane są innowacje, które poprawiają jego funkcjonalność. Przez całość przebiega również trasa rowerowa, biegowa oraz rolkowa. Znajduje się tutaj wiele atrakcji dla najmłodszych, takich jak górki saneczkowe (na ul. Raławickiej i os. Widok) oraz liczne place zabaw (na ul. Raławickiej, ul. Młodej Polski, ul. Wesele i al. Grottgera). Tereny sportowe dla starszych użytkowników stanowią: skatepark (os. Widok), strefy streetworkoutu (przy ul. Urzędniczej, ul. Zarzecze i na os. Widok), boisko (przy ul. Urzędniczej), a także zróżnicowane pod względem programu siłownie zewnętrzne (przy ul. Zarzecze, ul. Raławickiej i os. Widok). Młynówka Królewska obejmuje również ogrody społeczne tworzone w ramach projektu „Jadalny Kraków”, takie jak Sad Krowoderski w Ogrodzie Ciszy przy ul. Raławickiej czy ogród społeczny przy boisku na ul. Urzędniczej. Odbywają się tutaj także zajęcia związane z projektem „Jadalny Kraków”, jak „Letnia Szkoła Ogrodników”, skupiająca się na miejskim ogrodnictwie i rolnictwie opartym na ekologicznych inicjatywach. Przez cały rok organizowane są także cykliczne wydarzenia, takie jak parkrun, zajęcia pilates, spacerzy dla właścicieli psów oraz konsultacje behawioralne. Można też znaleźć specjalne przestrzenie dla zwierząt – wybieg dla psów (pomiędzy ul. Przybyszewskiego a ul. Bandkiego), domki dla jeży czy karmniki i pitniki dla ptaków (np. Ptasi Skwer przy ul. Rzecznej). Organizowane są tutaj również spacerzy tematyczne, takie jak „Kraków na okrągło” – Historia kołem młyńskim się toczy. Park stanowi bowiem wartościowy krajobraz kulturowy – zarówno ślad przebiegu młynówki, pozostałości urządzeń hydrotechnicznych, kapliczki, Pomnik Martyrologii z 1943 roku czy znaczące obiekty historyczne (Modrzejówka, pałac w Łobzowie, wille z przełomu XIX i XX wieku w okolicy al. Grottgera i inne)

⁴ https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D17118%26typ%3DU (dostęp: 13.03.2024).

i zachowane tradycyjne nazwy miejsc (np. Zarzecze) świadczą o jego unikatowości. Dodatkowo układ wchodzi w skład trasy kulturowej „Bronowice Małe – Mydlniki”.

Jak wynika z badań, park liniowy, taki jak Młynówka Królewska, posiada zarówno wiele zalet, jak i wad. Największą wadą wizualną jest brak spójnego charakteru. Założenie rozciągające się na niemalże 8 km nie posiada czytelnych cech wspólnych. Park jest niejednorodny pod względem wprowadzonych form oraz nierównomiernie nasycony funkcjami. Chęć stworzenia bogatej oferty programowej na wąskim obszarze prowadzi również do kolizji komunikacyjnych (głównie rowerzyści – piesi oraz przecinające układ ulice z ruchem kołowym), jak również powstania wielu hałaśliwych przestrzeni, niespełniających funkcji miejsca wypoczynku. Szacuje się, że liczba użytkowników parku wzrosła w ostatniej dekadzie nawet o 70% [1, s. 21].

Główny problemem stanowi jednak ograniczona możliwość jego poszerzenia, co spowodowane jest zarówno ograniczoną ilością terenów zielonych do niego przylegających, jak i trwającymi latami procedurami wykupu tych działek (należących do prywatnych właścicieli). Osobną kwestią jest presja deweloperska – atrakcyjność terenów w najbliższym sąsiedztwie powoduje realizację nowych inwestycji mieszkaniowych, co zaburza odbiór i percepcję układu (al. Kijowska 40).

Zarządcy parku muszą również radzić sobie z trudnościami związanymi z bieżącym utrzymaniem – wysokimi kosztami oraz odpowiednim zaplanowaniem i organizacją prac.

7. Wytyczne do tworzenia parków liniowych

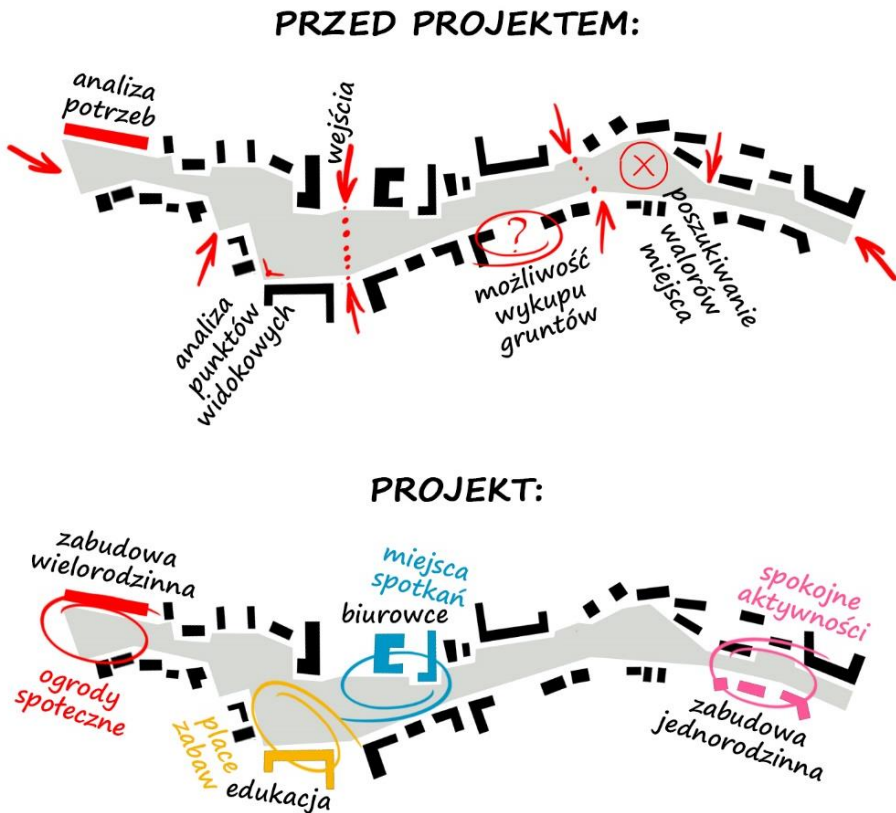
Park liniowy, jako specyficzny typ zielonej przestrzeni publicznej, wymaga szczególnej uwagi zarówno podczas fazy przedprojektowej, projektowej, jak i w trakcie jego funkcjonowania. Dzięki badaniom oraz analizom porównawczym możliwe było określenie ogólnych wytycznych i wskazówek dla osób odpowiedzialnych za tworzenie i zarządzanie takimi układami.

Warto podkreślić, że przestrzeń parku liniowego nie jest zamknięta w jednoznacznych ramach, a jednym z podstawowych działań jest przeprowadzenie analizy walorów i potrzeb potencjalnego miejsca. Istotne jest również znalezienie „katalizatorów” rewitalizacji, czyli czynników, które mogą zachęcić do ożywienia terenu oraz określić prawdopodobnych niebezpieczeństw i kolizji (niekorzystne sąsiedztwo, komunikacja, roślinność itp.). Ponieważ parki liniowe często powstają na terenach zdegradowanych, kluczową rolę odgrywa badanie gleby, a w razie konieczności stosowanie metod fitoremediacji.

Podczas planowania parków liniowych ważne jest zapewnienie czytelnych wejść, zapewniających łatwy i bezpieczny dostęp potencjalnym użytkownikom. Konieczne jest także wprowadzenie zróżnicowanego programu funkcjonalnego, dopasowanego do potrzeb otaczającego sąsiedztwa (np. obiekty edukacji, osiedla

mieszkalne, biura), jak również zachowanie odpowiedniej odległości między skrajnie różnymi funkcjami, takimi jak plac zabaw i kącik czytelniczy. Należy również zadbać o odpowiedni dobór roślinności, uwzględniając zasady bioróżnorodności oraz o wprowadzenie elementów błękitno-zielonej infrastruktury. Zaleca się stosowanie nawierzchni przepuszczalnych oraz zachowanie jak największej powierzchni biologicznie czynnej. W ten sposób można efektywnie wykorzystać potencjał ekologiczny projektowanego obszaru. Kolejnym kluczowym elementem integrującym przestrzeń omawianych założeń jest wprowadzenie systemu identyfikacji wizualnej czy wspólnej palety kolorystycznej dla elementów zagospodarowania, tworząc wrażenie spójności.

Należy pamiętać, że park liniowy nigdy nie osiąga stanu „gotowości” – jego charakterystyczną cechą jest ciągle dostosowywanie do zmieniającego się otoczenia. Dlatego ważne jest wsparcie społeczne oraz zaangażowanie lokalnej społeczności, aby park stał się miejscem o unikatowej tożsamości, wspierając aktywność społeczną oraz tworząc nowe tradycje.

Ryc. 2. Wytyczne do tworzenia parków liniowych. Źródło: opracowanie własne
 Fig. 2. Guidelines for designing linear parks. Source: own elaboration

8. Podsumowanie

Parki linearne to coraz popularniejsze rozwiązanie urbanistyczne w miastach na całym świecie. Ich popularność wynika zarówno z łatwości integracji z istniejącą zabudową miejską, jak i z możliwości przekształcenia zdegradowanych terenów w przyjazne przestrzenie rekreacyjne. Stanowiąc niezwykle istotny element zielonej infrastruktury miejskiej, wymagają szczególnej uwagi na każdym etapie swojego istnienia – od fazy planowania poprzez realizację, aż po funkcjonowanie. Analizy porównawcze współczesnych parków linearnych pozwoliły na wyodrębnienie kluczowych cech oraz dobrych praktyk, które decydują o ich wyjątkowości i stanowią wzór dla nowych projektów. Kluczowymi elementami jest właściwe wykorzystanie „genius loci” oraz potencjału dziedzictwa kulturowego celem stworzenia spójnej przestrzeni, zapewnienie dostępności czy opracowanie rozbudowanego programu funkcjonalnego, ze szczególnym uwzględnieniem sąsiedztwa.

Tworzenie tego typu układów ma wiele korzyści przyrodniczych, środowiskowych, społecznych i ekonomicznych. Jest to widoczny trend w urbanistyce, który ma na celu poprawę jakości życia mieszkańców bez konieczności poszerzania granic miast. Kluczowa jest współpraca między zarządcami miast, inwestorami i mieszkańcami w procesie tworzenia i utrzymania tego typu obszarów, która może przyczynić się do poprawy środowiska miejskiego i zwiększenia dostępu do terenów zielonych, szczególnie tam, gdzie jest to ograniczone.

Dzięki odpowiedniemu podejściu i planowaniu możliwe jest stworzenie przestrzeni, która nie tylko spełnia funkcje rekreacyjne, ale także wpisuje się w kontekst miejsca oraz integruje lokalną społeczność.

Literatura

- [1] Dudzic-Gyurkovich K., Urban Development and Population Pressure: The Case of Młynówka Królewska Park in Krakow, Poland, *Sustainability* 2021, 13, 1116, <https://doi.org/10.3390/su13031116> (dostęp: 12.03.2024).
- [2] Gusteler F., López R., Faggi A., Models for a Better Management of Linear Parks, *Proceedings 3rd Pan-American Interdisciplinary Conference, PIC 2017*, 15-16 February, Buenos Aires, Argentina, 2017, s. 270-286.
- [3] Hebda-Małocha A., Małocha M., Gospodarcza rola Młynówki Królewskiej w Krakowie i jej wpływ na obecne zagospodarowanie miasta, *Czasopismo Techniczne. Środowisko*, t. 104, z. 2-Ś, 2007, s. 123-134.
- [4] Kimic K., Współczesny park liniowy jako element zielonej infrastruktury miasta, *Problemy Ekologii Krajobrazu*, nr 36, 2013, s. 47-60.
- [5] Kowalski P., Zieliński M., Amado A., Ekologiczny i społeczny potencjał rewitalizacji cieków wodnych na obszarach miejskich na przykładzie parku linearnego Młynówka Królewska w Krakowie, *Środowisko Mieszaniowe*, t. 37, 2021, s. 62-73.

- [6] Kullmann K., Thin parks/thick edges: towards a linear park typology for (post)infrastructural sites, *Journal of Landscape Architecture*, vol. 6, no 2, 2011, s. 70-81.
- [7] Miszczyk B., Morawiec A., Stachura M.M., *Park Młynówka Królewska*, Ośrodek Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2009.
- [8] Nowacka-Rejzner U., *Znaczenie małych cieków wodnych dla kształtowania środowiska miejskiego na przykładzie Krakowa*, Politechnika Krakowska, Kraków 2001.
- [9] *Program Ochrony Środowiska dla Miasta Krakowa na lata 2020-2030*, https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=139074 (dostęp: 01.03.2024).
- [10] Przywojska J., *Rewitalizacja miasta. Aspekt społeczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2016.
- [11] Rozmarynowska K., *Ogrody odchodzące...? Z dziejów Gdańskiej zieleni publicznej, słowo/obraz terytoria*, Gdańsk 2011.
- [12] Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurus Sztuki Ogrodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław 2021.
- [13] Schmager M., *Miejski park historyczno-krajobrazowy Młynówka Królewska*, *Problemy Rozwoju Miast* 3/1-4, 2006, s. 65-77.
- [14] Torowska J., *Planty Krakowskie i ich przestrzeń kulturowa*, Ośrodek Kultury im. Cypriana K. Norwida, Kraków 2012.
- [15] Zachariasz A., *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Politechnika Krakowska, Kraków 2006.
- [16] Zachariasz A., *Zielony Kraków: dla przyjemności i pożytku Szanownej Publiczności*, Politechnika Krakowska, Kraków 2019.

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORKACH

Agnieszka WARTACZ*, Katarzyna ŁAKOMY**

LINIOWY PARK MIEJSKI – FORMA, FUNKCJA ORAZ PROBLEMY WSPÓŁCZESNEGO ZARZĄDZANIA, NA PRZYKŁADZIE PARKU MŁYNÓWKA KRÓLEWSKA W KRAKOWIE

Słowa kluczowe: zieleń miejska, dziedzictwo kulturowe, tożsamość miejsca, architektura krajobrazu

Park Młynówka Królewska w Krakowie jest najdłuższym parkiem publicznym w Polsce, jednym z pierwszych tzw. parków liniowych, o historii sięgającej XIII wieku. Posiada wysokie wartości przyrodnicze i kulturowe, łączy centrum Krakowa z jego obrzeżami, stanowi element systemu zieleni miasta. Od jego utworzenia w latach 90. XX wieku do czasów współczesnych zachodzą na jego terenie ciągłe przemiany – prowadzone są bieżące prace, ale także wprowadzane są nowe elementy i funkcje. Celem niniejszego rozdziału jest zarówno ogólne scharakteryzowanie parków liniowych, jak i próba określenia zasad ich tworzenia i utrzymywania. Na przykładzie Parku

Młynówka Królewska istotne będzie określenie także problemów, które tym działaniom towarzyszą. Główne metody badawcze, jakie zastosowano, to analizy źródeł i literatury przedmiotu, analizy porównawcze parków liniowych oraz badania *in situ* na obszarze Młynówki.

Park liniowy lub linearny to rekreacyjna przestrzeń publiczna w strukturze urbanistycznej, łącząca w sobie elementy kulturowe i naturalne, której wyznacznikiem fizycznym jest długość, a genezą nieużytkowany obiekt liniowy. Wskazano szereg wartości tych układów, m.in. komunikacyjne, społeczne, turystyczne, historyczne, przyrodnicze, ekologiczne i krajobrazowe oraz scharakteryzowano poprzez atrybuty takie jak: długość, geneza, kompozycja, funkcjonalność i lokalizacja. Główne tendencje planowania parków liniowych zakładają ponowne wykorzystanie terenów zdegradowanych, co sytuuje ich zakładanie w kategoriach działań rekultywacyjnych i rewitalizacyjnych. Analizy wybranych przypadków oraz Młynówki Królewskiej pozwoliły na sformułowanie głównych działań w fazach: planowania, projektowania i gospodarowania parkami liniowymi. Powinny one opierać się na wykorzystaniu walorów miejsca, eliminacji zagrożeń, a przede wszystkim stworzeniu właściwego programu kompozycyjno-funkcjonalnego. Jak wykazały badania, dobrze zaprojektowany i zarządzany park liniowy nie tylko spełnia funkcje rekreacyjne i ekologiczne, ale także podkreśla tradycję miejsca i integruje lokalną społeczność.

* mgr inż. krajobrazu, Zarząd Zieleni Miejskiej w Krakowie, tel. 725 201 093, e-mail: awartacz@zsm.krakow.pl

** dr hab., inż. arch., prof. PK, Politechnika Krakowska im. T. Kościuszki, Wydział Architektury, tel. +12 628 24 64, e-mail: klakomy@pk.edu.pl

Agnieszka WARTACZ*, Katarzyna ŁAKOMY**

LINEAR CITY PARK – FORM, FUNCTION AND CONTEMPORARY MANAGEMENT PROBLEMS, EXAMPLE OF MŁYNÓWKA KRÓLEWSKA PARK IN KRAKOW

Keywords: urban greenery, cultural heritage, place identity, landscape architecture

Młynówka Królewska Park in Krakow is the longest public park in Poland, one of the first so-called linear park with a history dating back to the 13th century. It has high natural and cultural values, connects the center of Krakow with its outskirts of the city and is an element of the city's greenery system. Since its creation in the 1990s to the present day, there have been constant changes taking place there - ongoing works are carried out, but also new elements and functions are introduced. The aim of this article is both a general characterization of linear parks and an attempt to define the principles of their creation and maintenance. Using the example of the Młynówka Królewska Park, it will be important to also identify the problems that accompany these activities. The main research methods used were analyzes of sources and literature on the subject, comparative analyzes of linear parks and *in situ* research in the Młynówka area. A linear or linear park is a recreational public space in an urban structure, combining cultural and natural elements, the physical determinant of which is the length, and the genesis of which is an unused linear object. A number of values of these systems have been indicated, including: communication, social, tourist, historical, natural, ecological and landscape and characterized by attributes such as length, origin, composition, functionality and location. The main trends in planning linear parks assume the reuse of degraded areas, which places their establishment in the category of reclamation and revitalization activities. Analyzes of selected cases and the Młynówka Królewska Park allowed for the formulation of the main activities in the phases: planning, design and management of linear parks. They should be based on the use of the site's values, eliminating threats, and, above all, creating an appropriate compositional and functional program. As research has shown, a well-designed and managed linear park not only

fulfills recreational and ecological functions, but also highlights the tradition of the place and integrates the local community.

* M.Sc., landscape architect, Zarząd Zieleni Miejskiej w Krakowie, tel. 725 201 093, e-mail: awartacz@zzm.krakow.pl

** D.Sc. Ph.D., Eng. Arch., CUT Assoc. Prof., Politechnika Krakowska im. T. Kościuszki, Wydział Architektury, tel. +12 628 24 64, e-mail: klakomy@pk.edu.pl

EWOLUCJA I ROZWÓJ WSPÓŁCZESNYCH PARKÓW W TEHERANIE

1. Wprowadzenie

W miarę postępu w dziedzinach technologicznych, kulturowych, społecznych i gospodarczych przestrzenie publiczne takie jak parki i obszary zielone, stanowiące kluczowy element struktury miejskiej, ulegają dynamicznym przemianom. Te tereny zielone, będące odzwierciedleniem kulturowych i społecznych wartości społeczności, przyciągają uwagę nie tylko z kulturowego punktu widzenia, ale również z perspektywy psychologicznej [7, 10].

Czynniki wpływające na kształtowanie struktur miejskich, w tym parków, można podzielić na dwie grupy: czynniki materialne i niematerialne. Aspekty niematerialne obejmują warunki kulturowe i społeczne, podczas gdy aspekty materialne wskazują gospodarkę jako podstawę ich przemian i kształtowania [5]. W tej dziedzinie nie należy pomijać badań kulturowych, ponieważ desygnują one kulturę jako istotny czynnik wpływający na miejskie tereny zielone, zwłaszcza parki [5]. Tibalds wskazuje także na przemiany miast, które zachodzą pod wpływem warunków społecznych i kulturowych, podkreślając konieczność uwzględnienia ich w procesach projektowania, budowy i zarządzania [10]. Oprócz kultury widoczny jest wpływ systemów politycznych i tendencji estetycznych na rozwój architektoniczny i urbanistyczny w poszczególnych okresach. Fiske twierdzi, że miasto jest zarządzane przez władzę w sposób, w którym struktury miejskie odzwierciedlają cechy dominującego systemu politycznego [3].

Z drugiej strony, ekonomiści starają się podkreślać rolę gospodarki w kształtowaniu środowiska. Vogt wykazał, że zmiany w stylach architektonicznych mogą bezpośrednio podlegać wpływom warunków politycznych i gospodarczych [4]. Rogers uważa, że wiele dzisiejszych działań w zakresie architektury i urbanistyki wynika z sił ekonomicznych i rynków kapitałowych, a nie z pomysłów i działań planistów i architektów [6].

W Iranie miejskie parki stanowią scenę dla obserwacji społecznych przemian oraz ewolucji podejść do projektowania krajobrazu [1]. Te zmiany są ściśle powiązane z innymi aspektami architektury i urbanistyki, rozwijającymi się od czasów dynastii Qajar [9]. W okresie dynastii Qajar w Teheranie tworzono rozległe ogrody, a realizacja projektu „Grand Hotel” jako pierwszego obiektu hotelowego o funkcji rekreacyjnej w mieście stanowiła zarazem pionierską inicjatywę, która przyczyniła się do stworzenia otwartej przestrzeni miejskiej [8].

Natomiast inauguracja pierwszego parku w Teheranie, według współczesnego rozumienia, miała miejsce w 1948 roku. Obiekt ten powstał w historycznej dzielnicy Sanglaj, za czasów drugiej ery Pahlavi.

Wybrane do analizy parki, w tym Mellat Park, Razi Park, Goftogoo Park, Ab-o-Atash Park oraz City Park, zostały założone jako istotne i modelowe przedsięwzięcia, które odzwierciedlają kluczowe tendencje polityczne obserwowane od drugiej połowy XX wieku. Niniejszy rozdział, wraz z przedstawionymi badaniami, został opracowany z zastosowaniem różnorodnych metodologii badawczych, w tym kwerend historycznych, badań terenowych oraz metod analizy i syntezy.

2. Projekty parków w latach 1941-1978 – analiza wpływów i stylów

Lata 1941-1978 zapoczątkowały nowy rozdział w historii tworzenia parków w Iranie, który wyróżnia się silnym odzwierciedleniem tradycyjnego irańskiego stylu ogrodowego. Ten wpływ jest wyraźnie zauważalny w projektach takich jak Park Shafaq, który, choć zainspirowany francuską estetyką, włączał również elementy charakterystyczne dla klasycznego irańskiego ogrodu.

Park Niavaran demonstruje irańskie podejście do kształtowania tożsamości poprzez głębokie zakorzenienie w narodowym dziedzictwie kulturowym. Analogicznie, projekty Parku Mellat i Parku Jamshidiyeh łączą lokalną tożsamość z harmonijną integracją przestrzeni zielonych z otaczającym je naturalnym krajobrazem.

Z kolei Park Mellat przywodzi na myśl angielskie ogrody krajobrazowe, gdzie projekt wykorzystuje naturalne kontury terenu, maksymalizując jego nachylenie. W tym okresie popularność zyskały również motywy symboliczne oraz elementy dekoracyjne, z posągami i fontannami stającymi się częstymi akcentami w aranżacji parków (ryc. 1.).

W okresie drugiej ery Pahlavi większość parków, wpisując się w ówczesne zachodnie, a zarazem nowoczesne prądy w architekturze krajobrazu, przyjmowała współczesne podejścia do projektowania. Jednakże, parki takie jak Niavaran i Shafaq stanowiły wyjątek, utrzymując tradycyjny, irański oraz francuski styl, co wyróżniało je na tle innych. Charakterystyczna dla tych parków była organiczna koncepcja przestrzenna, inspirowana się angielską sztuką ogrodową. Ponadto, obiekty te pełniły głównie funkcję rekreacyjną, oferując mieszkańcom przestrzeń do odpoczynku i spędzania czasu wolnego. Ta tendencja podkreśla ewolucję roli parków jako miejsc integracji społecznej w analizowanym okresie [2].

3. Parki miejskie w latach 1978-2013

3.1. Lata 1978-1989

W omawianym okresie projektowanie i zakładanie parków charakteryzowało się regularnością oraz ograniczoną skalą. W koncepcjach tych przestrzeni element wody często odgrywał marginalną rolę, redukowany czasem do wymiarów niewielkiego stawu. Parki te były postrzegane jako przestrzenie o funkcji usługowej i publicznej, przy czym często organizowano je w wydzielone sekcje. Podsumowując, czas ten można opisać jako epokę zdominowaną przez prostotę form i funkcjonalizm, będący bezpośrednim następstwem doświadczeń wojennych (ryc. 2.).

3.2. Lata 1989-1997

W kontekście stabilizacji systemu Republiki Islamskiej oraz polityki rozwoju gospodarczego po wojnie, można zaobserwować różnicowanie się typów parków miejskich, które zakładane były na wieloraką skalę – od obszernych parków regionalnych, po mniejsze – lokalne przestrzenie. W tych projektach woda często była traktowana jako kluczowy element kompozycyjny, nadający charakter całej przestrzeni.

3.3. Lata 1997-2005

W kontekście polityki z lat 1997-2005, skupionej na poprawie relacji międzynarodowych, odnotowano rozwój parków miejskich o charakterze wielofunkcyjnym. „Ogród Dyskusyjny” („Discussion Garden”) stanowi znaczący przykład tego trendu, prezentując różnorodność stylów ogrodniczych. Ten okres charakteryzuje się zwiększonym naciskiem na promowanie wartości kulturowych i społecznych, co przejawiało się w integracji parków z obiektami kultury [11]. Postęp gospodarczy przyczynił się do większego skupienia na aspektach estetycznych projektów, w tym na elementach wodnych, takich jak fontanny i jeziora. Parki nabrały dodatkowych funkcji, głównie społecznych i kulturalnych, a ich percepcja została ukształtowana przez wzorce głównie zachodnie, odzwierciedlając tym samym globalny wpływ na lokalne przestrzenie publiczne.

Ryc. 1. Analiza parków drugiego okresu Pahlavi (1941-1978), kiedy miały one charakter nieregularnych założeń na kształt ogrodów angielskich lub tradycyjnych ogrodów miejskich. Od prawej: Jamshidiye Park (1977), Niavaran (1969), Loizan (1967), Mellat (1974), Shafaq Park (1963) i Sorkheh Hisar Park (1970). Źródło: oprac. autorka

Fig. 1. Analysis of the parks of the second Pahlavi period (1941-1978), when they had the character of irregular arrangements in the shape of English gardens or traditional urban gardens. From right: Jamshidiye Park (1977), Niavaran (1969), Loizan (1967), Mellat (1974), Shafaq Park (1963) and Sorkheh Hisar Park (1970). Source: prep. by author

Ryc. 2. Porównanie parków z okresu po rewolucji (1978-1989), kiedy liczniejsze były regularne i małe parki o charakterze lokalnym. Od prawej: Behesht Madaran (1987), Shariati (1982), Pirouzi (1986), Basij (1985) i El Hadi Park (1987). Źródło: oprac. autorka

Fig. 2. Comparison of parks from the post-revolutionary period (1978-1989), when regular and small local parks were more numerous. From right, Behesht Madaran (1987), Shariati (1982), Pirouzi (1986), Basij (1985) and El Hadi Park (1987). Source: prep. by author

3.4. Lata 2005-2013

W tym okresie polityka kładła nacisk na zasadę sprawiedliwości społecznej, co znalazło odzwierciedlenie w równomiernym rozwoju parków miejskich w różnych częściach Teheranu, przy szczególnym uwzględnieniu dotąd zaniedbanych obszarów południowych. To założenie polityczne sprzyjało wzrostowi społecznej aktywności kobiet, co zaowocowało powstaniem specjalnych parków dedykowanych wyłącznie dla nich. Wprowadzenie elementów wodnych, jak fontanny interaktywne dla dzieci, szczególnie widoczne w projektach takich jak Ogrody Wody i Ognia, miało nie tylko wymiar estetyczny, ale również praktyczny, służąc jako przestrzeń do zabawy i relaksu. Projektowanie parków w tym okresie zdominowały zasady architektury organicznej, co podkreślało dążenie do harmonijnej integracji z naturalnym środowiskiem.

4. Analiza rozwoju projektowania przestrzeni parkowych

4.1. Osiowość. Analizy porównawcze geometrii planu i mobilności

Sieć komunikacyjna o charakterze organicznym przyczynia się do wzmocnienia odczucia bliskości z naturą, co jest kluczowym aspektem w projektowaniu przestrzeni parkowych. Natomiast zgeometryzowana sieć komunikacyjna akcentuje wagę określonych punktów – początkowych i końcowych – w przestrzeni parku. Interakcja stylistyczna między ogrodami francuskimi a irańskimi, wspomagana współpracą francuskich i irańskich projektantów oraz decydentów, sprzyjała wprowadzeniu wyraźniejszej osi geometrycznej w koncepcji parków miejskich. Warto również odnotować wpływ brytyjskiego modelu kulturowego, który wpłynął na kształtowanie luźniejszej struktury geometrycznej parków. Z biegiem czasu geometria parków ewoluowała w stronę rozwiązań organicznych i hybrydowych, zbliżając się do koncepcji historycznych miast-ogrodów.

4.2. Analizy porównawcze ogrodzenia i strefy wejściowej

„Shahr Park” pod wpływem zachodniego archaizmu charakteryzuje się ogrodzeniem oraz niewielkimi, bogato zdobionymi wejściami. Z kolei „Nation Park”, czerpiący inspirację z zachodniego modernizmu, wyróżnia się przestronnym, wyraźnie zaznaczonym wejściem, które jest w harmonii z otoczeniem i potęguje charakter parku (ryc. 3.).

Ryc. 3. Strefy wejściowe do wybranych parków. Od prawej: Shahr, Melat, Razi, Dialog oraz parki Wody i Ognia. Źródło: oprac. autorka

Fig. 3. The entrances of selected parks. From right: Shahr, Melat, Razi, Dialog, and Water and Fire parks. Source: prep. by author.

Ryc. 4. Analiza parków z lat 1989-1997. Rycina pokazuje stopniowe zwracanie się w kierunku estetyki zachodniej i jednocześnie odchodzenie od tendencji lokalnych. Od prawej: Park Artystów (1997), Razi Park (1997), Qaim Park (1997), Mozada Park (1992) i Bahman Park (1991). Parki Razi i Qaim zostały sklasyfikowane jako parki miejskie. Źródło: oprac. autorka

Fig. 4. Analysis of parks from 1989-1997. The figure illustrates the gradual shift towards western models and the concurrent neglect of local models during the period from 1989 to 1997. From right: Artists' Park (1997), Razi Park (1997), Qaim Park (1997), Mozada Park (1992), and Bahman Park (1991). Both Razi and Qaim parks are classified as urban parks. Source: prep. by author

Ryc. 5. Plany typowanych parków miejskich. Od prawej: Azadegan (założony w 2005 r.), Shagaig (2003 r.), Persian Gulf (2000 r.), Valiasr (1999 r.) i Naresh (2003 r.). Źródło: oprac. autorka

Fig. 5. Plans for typical urban parks. From right: Azadegan (2005), Shagaig (2003), Persian Gulf (2000), Valiasr (1999), and Naresh (2003). Source: prep. by author

4.3. Estetyka – analiza porównawcza obecności wody oraz analiza roślinności

W projektach parkowych woda jest często traktowana jako kluczowy element strukturalny, pełniąc funkcję centralnej osi [4]. Specyficzne zastosowanie tego elementu można zaobserwować w Parku Wody i Ognia, gdzie woda nie tylko różni się rolą od tej w tradycyjnych parkach, ale także wzmacnia doświadczenie radości i zabawy u dzieci, sprzyjając głębszej interakcji między użytkownikami a środowiskiem wodnym.

Analizując liczne projekty parkowe, można zauważyć, że pierwotnie woda wykorzystywana była głównie do celów klimatycznych, takich jak chłodzenie. Z biegiem czasu jednak zaczęto kłaść większy nacisk na aspekt estetyczny elementów wodnych, wzbogacając je o atrakcyjne efekty świetlne, co uczyniło interakcję z wodą bardziej angażującą i fascynującą.

Inkorporacja dzieł sztuki, takich jak posągi i pomniki, w przestrzeń parkową, obok elementów wodnych, jest wyraźnie widoczna w parkach takich jak Shahr i Mellat. Podobne tendencje do wzbogacania przestrzeni o elementy małej architektury obserwuje się również w innych parkach, przykładowo w Parku Wody i Ognia, gdzie nawet ławki zostały zaprojektowane w sposób nawiązujący do form rzeźbiarskich (ryc. 4.).

Kompozycja roślinna w miejskich parkach charakteryzuje się fascynującym połączeniem spontanicznych i intencjonalnych strategii sadzenia. Wzdłuż głównych osi wodnych preferowane są sadzenia sosn i platanów, co jest odzwierciedleniem zbiegu klasycznych metod ogrodniczych z zachodnimi wzorcami projektowymi. Integracja tych podejść skutkuje niepowtarzalnym różnicowaniem estetycznym i ekologicznym prezentowanych parków (ryc. 5.).

5. Podsumowanie

Przeprowadzone badania wykazały zróżnicowanie między analizowanymi parkami, które jest efektem stosowania różnorodnych stylów, funkcji dodatkowych oraz sposobów użytkowania w ich projektach. W początkowym okresie głównym celem tworzenia parków w Teheranie było łagodzenie skutków gorącego klimatu. Natomiast w czasach drugiej ery Pahlavi zaczęto przywiązywać wagę również do innych aspektów, takich jak rekreacja i wspieranie więzi społecznych, podkreślając jednocześnie funkcjonalność tych obszarów i dostępność usług towarzyszących. Trend ten znalazł odzwierciedlenie w projektach takich jak Diaspora Park, gdzie nacisk położono na wartość kulturową i atrakcyjność wizualną.

Warto podkreślić, że na kształt projektów parkowych w każdym omawianym okresie wpływały czynniki polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe. Po rewolucji islamskiej zaobserwowano zmianę w podejściu do projektowania miejskich przestrzeni zielonych. Zaczęto porzucać wzorce zachodnie oraz te

związane z irańskim dziedzictwem na rzecz podejścia, które często postrzegane było jako nadmierna prostota.

Literatura

- [1] Asafi M., Imani E. (2014). Rooting and Recognizing the Factors Transforming the Spirit of Iran's Past Architecture Over Time, Authenticity of the Past, Novelty of Now. *Identity of the City*, 8(19), 63-76.
- [2] Behbahani H. (2006). City Park from the Beginning to Today. *Collection of Scientific and Specialized Articles on Green Space: Tehran Parks and Green Space Organization*, 3, 22-25.
- [3] Fiske J. (1993). *Power Plays, Power Works*. New York: Verso.
- [4] Grutter J.K. (2014). *Aesthetics in Architecture*. Translated by: Pakzad, Jahanshah and Homayoun, Abdolreza. Tehran: Shahid Beheshti University.
- [5] Memarian G. (2013). *A Journey in the Theoretical Foundations of Architecture*. Tehran: Soroush Danesh, in collaboration with Nashr-e Memar.
- [6] Rogers R. (2008). *Objectivity in Architecture*. Translated by: Amir Ali Adili. Tehran: Homam Publications.
- [7] Salehi F. et al. (2010). An Analysis of the Social Dimensions of Urban Green Spaces with Emphasis on Citizens' Perspectives (Case Study: Kalaneshahr Mashhad). *Geographical Space*, 10(29), 51-93.
- [8] Shahri J. (1991). *Corners from the Social History of Old Tehran*. Tehran: Moein Publications.
- [9] Soltani M. (2007). Formation of Contemporary Urban Gardens: Transition from the Concept of Garden to Park. *Bagh-e Nazar Quarterly*, 4(8).
- [10] Tibbalds F. (2004). *Citizen-Oriented Urbanism*. Translated by: Mohammad Ahmadi Nejad. Khak Publishing.
- [11] Zabetian E., Khodaei Z. (2009). Participatory and Socially Oriented Approach in Creating Safe Urban Spaces. *Urban Management Quarterly*, 1(3).

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORCE

Somayeh AFSHARIAZAD*

EWOLUCJA I ROZWÓJ WSPÓŁCZESNYCH PARKÓW W TEHERANIE

Słowa kluczowe: park, typologia, transformacje, Pahlavi

W erze współczesnej parki miejskie stanowią fundament przestrzeni publicznych, odgrywając zasadniczą rolę w kształtowaniu społecznego życia miast. W Iranie, w obliczu przemian społecznych, gospodarczych i kulturowych, różnorodne podejścia do projektowania parków w ciągu ostatniego stulecia uwypukliły ewolucję urbanistycznego planowania i zarządzania miastami. Kluczowe znaczenie ma zrozumienie specyfiki parków w kontekście ich czasów, z uwzględnieniem wpływu dominujących ideologii i trendów myślowych, od ery Pahlavi po czasy współczesne, na koncepcje projektowe. Celem prezentowanego badania jest identyfikacja kluczowych czynników

kształtujących te przestrzenie, z analizą ich dynamiki oraz określeniem ich wpływu na proces projektowy parków. Badanie przyjmuje metodologię porównawczą i analityczną, opierając się na przeglądzie literatury, studiach przypadków oraz badaniach dokumentów i terenowych. Wykorzystując podejście porównawcze, analiza koncentruje się na ewolucji projektowania parków oraz na zmieniających się kontekstach w różnych okresach historycznych. Teheran, jako miejsce o centralnym znaczeniu dla badanych transformacji, stanowi przestrzenny kontekst dla tej analizy. Badanie rozpoczyna się od przeglądu historycznej ewolucji projektów parkowych, prowadząc do porównawczej analizy kontekstualnych zmiennych charakterystycznych dla poszczególnych epok.

*Politechnika Krakowska im. T. Kościuszki, ul. Warszawska 24, 31-155 Kraków, e-mail: s.afshariazad@gmail.com

Somayeh AFSHARIAZAD*

EVOLUTION AND DEVELOPMENT OF MODERN PARKS IN TEHRAN

Keywords: park, typology, transformations, Pahlavi

In modern life, parks play a crucial role as primary urban spaces and have a significant impact on the social life of city dwellers. Recent social, economic and cultural changes have led to different approaches in the century-long experience of park design within the framework of urban planning and modern urban management in Iran. In order to understand the parks of each era, it is essential to examine their characteristics in the context of their respective periods. The central question is how prevailing ideologies and patterns of thought have influenced the design of contemporary parks from the Pahlavi era to the present day. Finding answers to this question can serve as a guide for contemporary decision-making. The aim of this research is to identify influential factors, examine their ups and downs, and analyse their impact on park design. The research methodology is comparative and analytical, based on contemporary historical and case studies. Document analysis, library research and field studies have been used, and criteria have been examined using a comparative approach across different parks. Tehran has been chosen as the spatial context for this study due to its centrality in the transformations. The research begins by examining the evolution of park designs, followed by a comparative analysis of contextual variables over different time periods..

*Cracow University of Technology, ul. Warszawska 24, 31-155 Kraków, e-mail: s.afshariazad@gmail.com

Grażyna Stojak

O PRZYWRACANIU UTRACONEGO ETOSU OGRODÓW I PARKÓW KLUCZA HORYNIECKIEGO

Najstarsze dzieje Horyńca na tle walorów przyrodniczo-krajobrazowych

Południoworoztoczański Park Krajobrazowy został utworzony w 1989 roku. W jego skład wchodzi m.in.: dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe gminy Horyniec Zdrój. Park ten odznacza się bardzo zróżnicowaną budową geomorfologiczną, której dominantę stanowią garby, pagórki, wąwozy i wypłaszczone doliny, które przetykają tereny płaskowyżenne. To bogactwo krajobrazowe uzupełniają lasy okrywające teren parku w 2/3 jego powierzchni. Dodatkowym atutem jest fauna i flora, w której wyróżnia się zbiór roślin chronionych [1, s. 8-9]. Współ z dziedzictwem przyrodniczym, odznaczają się także walory kulturowe. To właśnie Horyniec jest jedną z najbardziej atrakcyjnych miejscowości, która posiada cenne zabytki architektury rezydencjonalnej, religijnej i uzdrowiskowej, położone w znakomitej architekturze krajobrazu.

Metryka Horyńca sięga późnego średniowiecza. Michał Proksa przytacza akt nadania dla wsi Horyniec sięgający 1444 roku [11, s. 11-12]. Była to kolonizacja wołoska, dość powszechna na terenie starostwa lubaczowskiego. Natomiast sam Horyniec stał się nagrodą nadaną zasłużonemu szlachcicowi mazowieckiemu Piotrowi Pieczykurowi z Wilcz. Kolejnymi właścicielami w XVI i XVII w. byli kolejno: Lutosławscy, Gorełowscy i Piotr F. Telefus z Halicza [10, s. 236]. W 1717 roku Horyniec wszedł drogą kupna w ręce Stadnickich ze Żmigrodu. Ród Stadnickich zarządzał nim blisko 100 lat. Jak podaje S. Polakowski: (...) *wdowa po Ignacym Stadnickim – Zofia z Poletylów wniosła Horyniec w posagu drugiemu mężowi Aleksandrowi ks. Ponińskiemu. Ponińscy władali Horyńcem do 1915 r.* [10, s. 236]. Zatem Horyniec przez kolejne sto lat, tj. 1815-1920, stanowił własność książąt Ponińskich. Do ciekawych dziejów Ponińskich należy zapisać fakt historyczny, tj. w 1773 roku Adam Poniński od sejmu rozbiorowego otrzymał tytuł książęcy. Kolejnym ważnym faktem jest to, że ks. Aleksander Poniński, syn Ludwika Nikodema Ponińskiego, był kolekcjonerem dzieł sztuki, w tym obrazów, a także twórcą biblioteki horynieckiej. To wielkie dzieło bibliofilskie w liczbie 40 tys. woluminów, w tym kilka tysięcy starodruków, zostało przekazane do Biblioteki Narodowej w Warszawie w 1925 r. Ostatnim akordem biblioteki horynieckiej było jej niemal doszczętne spalenie przez Niemców w 1944 roku, po powstaniu warszawskim [8, s. 120-121]. W 1920 roku zmarł Kalikst Michał

Walenty ks. Poniński, ostatni potomek męski rodu Ponińskich, a majątek horyniecki przeszedł na Różę, córkę Aleksandra ks. Ponińskiego. Tym samym rozpoczęła się nowa epoka działalności gospodarczej Horyńca.

Za sprawą mariażu Rozalii Alfredy z Ponińskich z senatorem Stanisławem Franciszkiem Karłowskim, kolejne lata dwudziestolecia międzywojennego aż do 1945 roku odnotowują, że ziemie klucza horynieckiego wraz z Horyńcem należały do rodziny Karłowskich [9, s. 66]. Kulturotwórcza rola uzdrowisk przypadła właśnie dwóm ostatnim rodom: książętom Ponińskim i rodzinie Karłowskich.

Dziedzictwo kulturowe Horyńca prawem chronione

Wiele znakomitych rodów było związanych z kluczem horynieckim. Pozostało po nich znakomite dziedzictwo kulturowe, wśród których jednym z najstarszych jest zespół klasztorny oo. Franciszkanów z 1758 r. Jest to obiekt wpisany do rejestru zabytków już w 1949 roku pod numerem A-292. Zabytkowy zespół składa się z barokowego, murowanego kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia NMP oraz przyległego doń klasztoru z lat 1758-1759, restaurowanego w poł. XIX wieku. Ponadto – w skład zespołu wchodzi dwie kapliczki z XVIII wieku [2, s. 64]. Zespół kościelno-klasztorny przechodził remont kapitalny w 2010-2011 [3, s. 172-173] oraz prace konserwatorskie polichromii w prezbiterium wraz z barokowymi ołtarzami iluzjonistycznymi wykonanymi jako polichromie [4, s. 111]. W 1815 roku przeszedł w posiadanie książąt Ponińskich. Z tego czasu pochodzi przede wszystkim zespół pałacowy Ponińskich, który rodowodem sięga XVII wieku.

Pałac przeszedł wiele modernizacji i zmian, a ostatnia rozbudowa nadała mu obecny kształt [9, s. 66]. Pałac, gdy był własnością Ponińskich, został przebudowany według projektu architekta Teodora Talowskiego w latach 1905-1912. Historyczne zabudowania pałacowe zostały spalone podczas działań UPA w powojennych latach, po czym część z nich odbudowano z przeznaczeniem na działalność sanatoryjną w 3. ćw. XX w. Zespół pałacowy jest prawem chroniony poprzez wpis do rejestru zabytków pod numerami: A-198 z 1968 r. i A-451 z 1991 roku. Pałac otoczony jest osiemnastowiecznym parkiem z zachowanym układem przestrzennym i starodrzewem. Według oceny Jerzego Pióreckiego: *Obiekty pałacowe są dziś znacznie młodszego pochodzenia niż kilkunastuletnie ogrody pałacowe. Pomimo zmian w krajobrazie, są to dziś jedyne ogrody symetrycznie rozplanowane o metryce osiemnastowiecznej* [9, s. 66].

Prawem chroniony jest także Park Zdrojowy, powstały w okresie dwudziestolecia międzywojennego z elementami starszego założenia z przełomu XIX i XX w. Objęto go wpisem do rejestru zabytków pod numerem A – 548 z 1993 roku [2, s. 64].

Do cennych zespołów zabytkowych Horyńca Zdroju należy także cmentarz komunalny z licznymi zabytkowymi pomnikami nagrobnymi, krzyżami wykonanymi w kamieniu bruśnieńskim i murowaną kaplicą księżąt Ponińskich z pocz. XX wieku. Cmentarz wpisany jest pod numerem A- 159 z 1986 roku [2, str. 64]. Kaplica grobowa Ponińskich została wzniesiona według projektu Teodora Talowskiego [3, s. 173]. W 2010 roku rozpoczęto remont kaplicy Ponińskich. Wśród kaplic wyróżnia się także kaplica dworska Ponińskich, stanowiąca dziś część kościoła pw. Jakuba Strzemię. Jest to obiekt murowany, klasycystyczny, wzniesiony w 1818 roku. Kaplica jest chroniona prawem poprzez wpis do rejestru zabytków pod numerem A-32 z 2001 roku.

Parki zdrojowe i lecznictwo uzdrowiskowe z nimi związane

Rzeźba terenu, różnorodna roślinność i zdrowe powietrze dzięki lasom spowodowały, że walory uzdrowiskowe były tutaj znane stosunkowo wcześniej. W 4. ćw. XVII w. przybywał tu wielokrotnie Jan III Sobieski w czasie swojego dwudziestodwuletniego panowania w latach 1674-1696. Król Jan III, doceniając znakomite warunki do łowiectwa, w tym gęsty drzewostan Puszczy Solskiej bogaty w zwierzynę, przybywał na liczne królewskie polowania. Ale nie tylko łowy były celem królewskich wizyt w okolicach Horyńca. Król Jan III odkrył leczniczy czar wód horynieckich, siarkowych do kąpeli i borowin do okładów, korzystał z nich wielokrotnie, co odnotowano jako wspomnienie w międzywojennej kronice uzdrowiskowej [5, s. 1036].

Jednak dzieje Horyńca jako uzdrowiska sięgają połowy XIX w. Ich początek zawdzięczamy Ponińskim. Członek tej książęcej rodziny Aleksander Oskar Franciszek ks. Poniński – syn Ludwika Nikodema ks. Ponińskiego, wspomniany już kolekcjoner i twórca biblioteki horynieckiej – był wielkim propagatorem uzdrowiska i jego walorów leczniczych. Jak pisze Tomasz Filozof: *Ponińscy wybudowali (...) pierwsze, niewielkich rozmiarów drewniane łazienki. Infrastruktura zakładu kąpielowego była początkowo bardzo skromna. Kuracjusze korzystali z pochodzących z samowypływów, zlokalizowanych nieopodal niewielkiego potoku o nazwie Glinianiec 2 źródeł siarczkowych. Z jednego czerpano wodę do kąpeli, z drugiego do picia. W budynku zdrojowym zaś znajdowały się 3 kabiny po 2 wanny w każdej z nich. Goście zamieszkiwali w pobliskiej karczmie, klasztorze lub pokojach miejscowych gospodarzy. Pierwszy odwiert wykonano w 1919 r. Powstałe źródło książę Poniński, na cześć swojej córki, nazwał Róża* [6, s. 109]. Powstał też jeden budynek drewniany, z funkcją lecznictwa zdrojowego, wzniesiony w stylu zakopiańskim [7, s. 602]. Faktem jest, że lata świetności Horyńca to czasy, gdy był on w rękach księżąt Ponińskich.

Aczkolwiek atrakcyjny, niemal o baśniowej architekturze, pałac księżąt Ponińskich stoi na miejscu nowożytnego dworu, to brak jest jednak informacji źródłowych o fundatorach pierwotnego pałacu Ponińskich, przed późniejszymi modernizacjami [7, s. 599]. Niemniej jednak Ponińscy założyli tu jednoosiowe

ogrody symetryczne, z geometrycznym układem kwater. Opis ogrodów sporządził prof. J. Piórecki, pisząc: *Na osi głównej palacu, od elewacji ogrodów, symetrycznie rozplanowane są trzy ciągi piesze, otoczone szpalerami grabowymi, a także regularne kwatery użytkowe i niewielkie dwa stawy rozdzielone groblą. Od strony frontonu palacu niezachowany jest gazon oraz duże pole trawnikowe rozdzielone przez dwa klomby kwiatowe. Ogród rozplanowany jest na rzucie regularnego prostokąta. Dawne szpalery grabowo-lipowe, przekształcone są dziś w aleje. Nie zachowana jest część ogrodów geometrycznych za stawami od strony folwarku* [9, s. 65-66]. Podsumowując – opisane powyżej ogrody o osiemnastowiecznym rodowodzie, z jeszcze ciągle widocznym zarysem geometrycznych kwater, otaczają pałac, który po odbudowie rozpoczętej w 1962 roku został zamieniony na sanatorium, wielokrotnie modernizowane i funkcjonujące do dzisiaj.

Natomiast znacznie młodszym zespołem parkowym od osiemnastowiecznych ogrodów przypałacowych, jest Park Zdrojowy, który został założony przez ówczesnego właściciela Horyńca Zdroju – Stanisława Karłowskiego w latach 30. XX w. Założony w międzywojniu Park Zdrojowy towarzyszył działalności uzdrowskiej. Zygmunt Kubrak pisze: *W dwudziestoleciu międzywojennym do rozwoju zakładu doprowadzili Stanisław Karłowski i jego synowie Zygmunt i Jan Karłowscy. W 1923 r. wprowadzono kąpiele borowinowe. W latach trzydziestych prowadzono zabiegi wodolecznicze, elektroterapię, kąpiele siarczane, borowinowe, kwasowęglowe i jodobromowe. Z zabiegów korzystało prawie 1000 kuracjuszy rocznie* [7, s. 602]. Ważną datą dla rozwoju uzdrowiska był rok 1928, kiedy to Stanisław Karłowski, znany bankier z Wielkopolski, zbudował nowe drewniane łazienki. Mieściły one 38 kabin, w tym 8 borowinowych. Do tego czasu korzystano z ujęcia wody leczniczej „Róża”. Teraz, po wybudowaniu nowych łazienek i przeprowadzeniu nowych odwiertów, pozyskano dwa nowe źródła: „Wojciech” i „Artur”. Działania te sprzyjały lecznictwu i zaowocowały budową nowej infrastruktury, w tym wielu willi zdrojowych: *Regina, Dora, Maria, Lwowianka, Felicja, Józefinka, Jasna, Nowina, Rzeszowianka* – jak wymienia T. Filozof [6, s. 109]. Wzniesiono także pensjonaty uzdrowskie Aleksandrówka i Kalikstówka, których urok prezentuje Z. Kubrak według starych zdjęć, opublikowanych w monografii „Dzieje Lasów Lubaczowskich” [7, s. 603].

Te „złote czasy” dla Horyńca, które wiązały się z działalnością rodów: Ponińskich i Karłowskich, przeminęły wraz z wybuchem II wojny światowej. Nie dość, że dorobek pokoleń zrujnowali okupanci niemieccy i sowieccy, to reszta, która ocalała, została spalona przez powojenną działalność UPA. Zygmunt Kubrak opisał to tak: *Dzieło zniszczenia zapoczątkowali w Horyńcu sowieccy okupanci, z kolei okupanci niemieccy spalili przechowywaną w pałacu Krasieńskich w Warszawie bibliotekę ksiąg Ponińskich. W nocy 6 kwietnia 1946 r. sotnia UPA spaliła całe centrum Horyńca (Górka i Trusze): spłonął doszczętnie pałac z bogatym jeszcze księgozbiorem, ogień strawił teatr, zrujnowana została zabudowa uzdrowiska, pozostały tylko źródła i pokłady borowiny* [7, s. 602].

Z całej niemałej infrastruktury przedwojennej do naszych czasów przetrwała tylko jedna willa uzdrowskowa. Podobnie jak założenie pałacowe książąt Ponińskich, wojenna pożoga i krwawe starcia powojenne zdegradowały nie tylko Uzdrowsko Horyniec, ale i Park Zdrojowy.

Wydarzenia wojenne były okrutne dla całego klucza horynieckiego Ponińskich i Karłowskich, ale jeszcze gorzej czas wojny obszedł się z rodziną Karłowskich: Stanisławem Karłowskim i jego żoną Jadwigą. Stanisław Karłowski został rozstrzelany na rynku w Gostyniu w Wielkopolsce w dniu 21 października 1939 r., syn Zygmunt zmarł w ciężkich katuszach w Krakowie w dniu 11 sierpnia 1944 r., a żona Jadwiga z Koschów Karłowska będąca żołnierzem AK nie przeżyła ciężkich tortur, zmarła miesiąc później niż syn, w dniu 11 września 1944 r. [8, s. 121]. Tak dobiegła wojenna historia rodziny Karłowskich, właścicieli uzdrowska.

Gdy tylko ucichły echa walk zbrojnych, rozpoczęto działalność uzdrowskową w spartańskich warunkach powojennych. W 1949 roku w pobliżu ujęcia wody siarczkowej „Róża” w budynku administracyjnym stworzono warunki na miarę pierwszych powojennych lat i w dość prymitywnym standardzie zainstalowanych kabin z wannami przyjmowano pierwszych kuracjuszy.

Istotną zmianą było zawiązanie się komitetu zdrojowego w 1957 r., którego głównym celem było odbudowanie przedwojennego uzdrowska i postrzegano tę działalność jako priorytetową dla rozwoju Horyńca [7, s. 603]. Zgodnie z planami w latach 1962-1966 prowadzono odbudowę pałacu, a następnie teatru. Reforma administracyjna kraju w 1975 r. spowodowała, że już w 1976 r. Horyniec uzyskał status uzdrowska i nazwę Horyniec-Zdrój [7, s. 603].

Rewitalizacja uzdrowskowa w gminie Horyniec-Zdrój

Dopiero w latach 2014-2015 została przeprowadzona przez gminę Horyniec-Zdrój pełna rewitalizacja dawnego Parku Zdrojowego. Degradacja tego założenia parkowego była daleko posunięta, m.in. całkowicie zniszczona została zabudowa uzdrowskowa, przestrzenny układ w wersji historycznej został zaprzepaszczone, wprowadzono przygodne nasadzenia i przypadkową florę.

Przystąpiono do odtworzenia utraconych wartości historycznych. W latach 2014-2015 przeprowadzono rewitalizacyjne działania w ramach programu transgranicznego Polska–Białoruś–Ukraina w latach: 2007-2013 i projektu pt. „Rozwój miejscowości uzdrowskowych Horyńca-Zdroju i Morszyna szansą na aktywizację pogranicza polsko-ukraińskiego”. Dofinansowanie unijne wynosiło 4 mln euro. Była to dobrze przeprowadzona współpraca z partnerskim uzdrowskiem Morszynem na Ukrainie [12, s. 41].

Oprócz odtworzenia dawnego założenia parkowego, wprowadzono szereg nowych nasadzeń botanicznych, w tym charakterystycznych dla roślinności posadowionej na bagiennych terenach, którą można obserwować, idąc na drewnianych podestach i rampach spacerowych. W architekturę krajobrazową

wkomponowano szereg nowoczesnych budowli, takich jak współczesna pijalnia wód mineralnych i amfiteatr, wzbogaconych nowoczesnymi urządzeniami sportowymi m.in.: scate-park, stoły do tenisa, ścieżki spacerowe i do trekkingu. Całość założenia uzupełniono nowoczesną małą architekturą: latarniami, fontannami, ławkami, drewnianymi kładkami rozlokowanymi nad podmokłymi terenami [4, s. 111-112]. Rewitalizacja Parku Zdrojowego jest połączeniem rewaloryzacji zdegradowanego założenia parkowego i nowoczesnej architektury uzdrowskiej. Były to dobrze wykorzystane środki unijne wsparte finansowaniem gminy Horyniec-Zdrój.

Rewitalizacji doczekał się także teatr Ponińskich, późnoklasykistyczny teatr dworski, wzniesiony w 1837-1846 staraniem księcia Leandra Piotra Ponińskiego. Wielokrotnie niszczonej podczas każdej z wojen, doczekał się odbudowy w 1973 r. Jednak kompleksowe prace zostały przeprowadzone dopiero w XXI wieku. Ten unikatowy obiekt teatru dworskiego został objęty działaniami rewaloryzacyjnymi dzięki środkom w ramach „Programu rozwoju obszarów wiejskich” na lata 2007-2013. To właśnie dzięki tym środkom udało się odrestaurować teatr dworski i przywrócić dawną, przedwojenną wartość architektoniczną. Obecnie stanowi siedzibę Gminnego Ośrodka Kultury w Horyńcu Zdroju [4, s. 112].

Literatura

- [1] Bańcarz S. (red.), Roztoczańskie Parki Krajobrazowe, Zarząd Zespołu Parków Krajobrazowych w Przemyślu, Przemyśl 2003.
- [2] Stojak G. + zespół (red.), Katalog zabytków nieruchomych województwa podkarpackiego, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2011, s. 64.
- [3] Stojak G. + zespół (red.), Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski, WUOZ w Przemyślu, Przemyśl 2011, T. III, cz. I, s.172-173.
- [4] Kot B. + zespół (red.), Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski, WUOZ w Przemyślu, Przemyśl 2016, T. IV, cz. I, s.111-112.
- [5] Franczukowski Z. (red.), Zdrowie i wypoczynek. Wielka księga polskich uzdrowisk, kąpielisk nadmorskich i miejscowości o walorach klimatyczno-zdrojowych, Wydawnictwo Mirex, Bydgoszcz 2008.
- [6] Filozof T.J., Drewniane perły podkarpackich zdrojowisk, [w:] Dawna architektura drewniana województwa podkarpackiego, red. K. Staszewski, Stowarzyszenie ProCarpathia, Rzeszów 2016, s. 105-121.
- [7] Kubrak Z., Dzieje lasów lubaczowskich, Libra, Rzeszów 2018.
- [8] Libicki P., Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2012.
- [9] Piórecki J., Ogrody i parki dworskie województwa podkarpackiego, Stowarzyszenie ProCarpathia, Rzeszów 2008.
- [10] Polakowski S., Pozostałości założeń dworskich województwa podkarpackiego, Wydawnictwo LYGIAN, Krosno 2012.

- [11] Proksa M., Akt nadania wsi Horyniec z 1444 roku: wydany z okazji 550-lecia pierwszej wzmianki o miejscowości, Archiwum Państwowe, Przemyśl 1994.
- [12] Wojtyszyn P., Gmina Horyniec Zdrój, [w:] DOM. Dziedzictwo obok Mnie – inspiracje do działań lokalnych, red. A. Chabiera, A. Kozioł, B. Skaldawski, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2015.

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORCE

Grażyna Stojak*

O PRZYWRACANIU UTRACONEGO ETOSU OGRODÓW I PARKÓW KLUCZA HORYNIECKIEGO

Słowa kluczowe: rewitalizacja, uzdrowisko, Horyniec-Zdrój, zabudowa pałacowa

Wiele znakomitych rodów było związanych z kluczem horynieckim. Należał on m.in.: do Stadnickich ze Żmigrodu, na przełomie XIX/XX wieku do książąt Ponińskich, zaś w latach międzywojnia do rodu Karłowskich, który założył tu znane i cenione uzdrowisko wraz z Parkiem Zdrojowym. Historyczne zabudowania pałacowe zostały spalone podczas działań UPA w powojennych latach, po czym część z nich odbudowano z przeznaczeniem na działalność sanatoryjną w 3. ćw. XX wieku. Obiekty pałacowe są dziś znacznie młodszego pochodzenia niż kilkuwiekowe ogrody pałacowe, powstałe jako założenia symetryczno-geometryczne, rozplanowane wedle jednej osi kompozycyjnej. Pomimo zmian w krajobrazie, są to dziś jedyne ogrody symetrycznie rozplanowane o metryce osiemnastowiecznej. Natomiast znacznie młodszy jest Park Zdrojowy, który został założony przez ówczesnego właściciela Horyńca Zdroju – Stanisława Karłowskiego w latach 30. XX w. Podobnie jak założenie pałacowe książąt Ponińskich, wojenna pożoga zdegradowała Park Zdrojowy, zaś kompletnemu zdemolowaniu uległy obiekty uzdrowskie i łazienki zdrojowe. Dopiero w latach 2014-2015 została przeprowadzona przez gminę Horyniec Zdrój pełna rewitalizacja dawnego Parku Zdrojowego. Oprócz odtworzenia dawnego założenia parkowego, wprowadzono szereg nowych nasadzeń botanicznych, charakterystycznych dla roślinności posadowionej na bagiennych terenach. W architekturę krajobrazową wkomponowano szereg nowoczesnych budowli takich jak współczesna pijalnia wód mineralnych i amfiteatr, wzbogaconych nowoczesnymi urządzeniami sportowymi m.in.: scate-park, stoły do tenisa, ścieżki spacerowe i do trekkingu. Całość założenia uzupełniono nowoczesną małą architekturą: latarniami, fontannami, ławkami, drewnianymi kładkami rozlokowanymi nad podmokłymi terenami. Rewitalizacja Parku Zdrojowego jest połączeniem rewaloryzacji zdegradowanego założenia parkowego i nowoczesnej architektury uzdrowskiej.

* dr hab., prof. UR, Uniwersytet Rzeszowski, Kolegium Nauk Humanistycznych, kierunek: Muzeologia, e-mail: grazyna.stojak@onet.eu, gstojak@ur.edu.pl

Grażyna Stojak*

ON THE RESTORATION OF THE LOST ETHOS OF THE GARDENS AND PARKS OF THE HORYNIECK LAND ESTATE

Keywords: revitalisation, spa resort, Horyniec-Zdrój, palace buildings

Many illustrious families were connected with the Horyniec land estate. It belonged to the Stadnicki family from Żmigród, to the Poniński dukes at the turn of the 19th and 20th centuries, and to the

Karłowski family in the inter-war period, who built a famous spa resort with a spa park. The historic palace buildings were burnt down during the UPA actions in the post-war years, after which a part of them was rebuilt as a sanatorium in the 3rd quarter of the 20th century. Today's palace buildings are of much more recent origin than the centuries-old palace gardens, which were created as symmetrical geometric assumptions, planned along a single compositional axis. Despite changes to the landscape, these are the only symmetrically designed gardens of the 18th century. The Spa Park, on the other hand, is much younger, having been laid out in the 1930s by the then owner of Horyniec Zdrój - Stanisław Karłowski. Similarly to the palace of the Poniński princes, the wartime fire destroyed the spa park, while the spa facilities and baths were completely destroyed. It was only in 2014-2015 that the Municipality of Horyniec Zdrój carried out a complete revitalisation of the former Spa Park. In addition to the restoration of the former park layout, a number of new botanical plantings were introduced, which are characteristic of the vegetation found in swampy areas. A number of modern buildings, such as a contemporary pump house and an amphitheatre, were incorporated into the landscape architecture, which was enriched with modern sports facilities, including a skate park, tennis courts, walking and trekking paths. The whole area was completed with modern small architecture: lanterns, fountains, benches, wooden footbridges spread over the wetlands. The revitalisation of the spa park is a combination of the revitalisation of a degraded park environment and modern spa architecture.

*D.Sc. Ph.D. Professor of UR, University of Rzeszów, College of Humanities, major: Museology, e-mail: grazyna.stojak@onet.eu, gstojak@ur.edu.pl

Paulina KATAN

MIĘDZY PRZYRODĄ A NAUKĄ – INTERDYSCYPLINARNY DIALOG W PROJEKTOWANIU WSPÓŁCZESNYCH PARKÓW NA PRZYKŁADZIE PARKU MIEJSKIEGO W JAROSŁAWIU

1. Wprowadzenie

Idea parku miejskiego swoimi korzeniami sięga przełomu XIX/ XX w. i jest ściśle związana z dynamicznym rozwojem przemysłu oraz prężną rozbudową miast. Proces ten jest szczególnie widoczny na początku XX wieku, kiedy to pojęcie zieleni miejskiej stopniowo ewoluuje, a termin „park” coraz rzadziej określa ogromne, prywatne założenia ogrodowe, przekształcając się w ideę publicznych miejsc odpoczynku wśród roślinności [1]. Dużą rolę w dokonywaniu się tych przemian na ziemiach polskich odegrały wydarzenia pierwszej i drugiej wojny światowej, chociaż największy renesans tworzenia założeń parkowych przypada w Polsce na okres socjalizmu. Idea „wspólnego dobra” i dbałości o sprawność fizyczną obywateli wywarła ogromny wpływ na projektowanie przestrzeni miejskich, z uwzględnieniem parków jako miejsc służących aktywnemu wypoczynkowi. Nie bez znaczenia pozostawał w tej kwestii także czynnik propagandowy – projekty te stanowiły symbol troski władzy państwowej o poprawę warunków życia mieszkańców. Ogromne zniszczenia będące skutkiem obydwu wojen spowodowały rozwój nowego, jak na ówczesne czasy, kierunku konserwatorskiego w procesie już nie tylko samego tworzenia, ale i zabezpieczania zielonych założeń miejskich przed ich dalszym niszczeniem. Lata 50. to także rozwój nowatorskiej idei parku krajobrazowego, czyli obszaru objętego szczególną ochroną przez wzgląd na jego nietuzinkowe walory przyrodnicze czy historyczne. W tym miejscu nie sposób nie wymienić postaci prof. Zygmunta Nováka, twórcy pomysłu utworzenia parków krajobrazowych na obszarze Jury Krakowskiej, pierwszych tego typu parków w Polsce.

Przed twórcami zieleni w ciągu kilku dziesięcioleci pojawiły się nowe wyzwania i potrzeby rozwijającego się społeczeństwa. Głos w tej kwestii zabrały różne grupy wiekowe i społeczne, a parki miejskie mają za zadanie sprostać oczekiwaniom wszystkich mieszkańców.

2. Krótka historia parku miejskiego im. Bohaterów Monte Cassino w Jarosławiu

Jarosław jest miastem powiatowym położonym w województwie podkarpackim, w stosunkowo niewielkiej odległości na północ od Przemyśla. Jego historia sięga XI w. i na podstawie późniejszych źródeł przyjmuje się, że zostało ono założone przez księcia ruskiego Jarosława Mądrego [3]. Jarosław to nie tylko pełne przepychu XVII-wieczne jarmarki, będące po dziś dzień najbardziej eksponowanymi wersetami na kartach lokalnej historii. Jego przeszłość jest o wiele bardziej barwna, wielowątkowa i, co najciekawsze, wciąż nie do końca odkryta.

Przełom XIX/XX wieku był dla miasta okresem niezwykle dynamicznym, obfitym w przemiany społeczne i gospodarcze. Dokonywane wówczas inwestycje były odpowiedzią na prężnie rozwijający się w tym okresie przemysł, a jednocześnie próbą poprawy warunków życia w mieście i nadążenia za nowatorskimi rozwiązaniami technicznymi. Nie należy zapominać, iż we wspomnianym okresie Jarosław był częścią Galicji, znajdującej się do końca I wojny światowej pod panowaniem austriackim. To bardzo istotny czynnik, ponieważ w porównaniu z pozostałymi zaborami, pod którymi znajdowały się dawne ziemie polskie, Galicja od II poł. XIX wieku dysponowała dość szeroką autonomią.

Do głównej bramy parku wiedzie aleja kasztanowa pełna sędziwych, rozłożystych drzew. To właśnie tu rozpoczyna się cała opowieść.

Park miejski powstał w 1902 r. na peryferiach miasta, w dzielnicy zwanej Olszanówką i był jedną z wielu inwestycji przeprowadzonych w tym okresie. Mieszkańcy zyskali nową, zieloną przestrzeń miejską przyozdobioną klombami i dwiema reprezentacyjnymi alejami – lipową oraz nieco krótszą kasztanową. Wraz z parkiem oddano do użytku także drewniany pawilon restauracyjny wzorowany na architekturze uzdrowiskowej, mieszczący się na jego terenie [7]. Kolejne lata jego istnienia wyraźnie dowiodły, że zielone przestrzenie miejskie nie muszą służyć jedynie wypoczynkowi i dbać o estetyczną prezencję Jarosławia. W 1907 roku rozpoczęto przygotowywanie do mającej odbyć się rok później Wystawy Przemysłowo-Rolniczej. Jarosław miała poprzedzać wystawa zorganizowana w Żółkwi, lecz po jej rezygnacji (zaledwie kilka miesięcy przed planowanym otwarciem) miasto stanęło przed ogromnym wyzwaniem organizacyjnym. Trudne zadanie zakończyło się sukcesem – w dniach od 29 sierpnia do 29 września 1908 r. w Parku Miejskim odbyła się Wystawa Przemysłowo-Rolnicza ukazująca dorobek gospodarczy nie tylko samego miasta, ale całej Galicji [6]. Wystawcy pochodzili również z krajów austro-węgierskich, Wielkiego Księstwa Poznańskiego (fabryka Cegielskiego) oraz Królestwa Polskiego. Ekspozycje zorganizowane zostały w specjalnie do tego celu wybudowanych pawilonach, które w wyniku zniszczeń I i II wojny światowej nie przetrwały do czasów obecnych. Warto wspomnieć, że zarówno cały teren wystawowy, jak i same pawilony wyposażone były w oświetlenie elektryczne, które z miejskich

ulic wyparło dopiero 22 lata później używane wcześniej gazowe. Przedsięwzięcie odbyło się z udziałem pokazów filmowych, gier, zabaw oraz przedstawień teatralnych. Jarosławski park już w kilka lat po jego utworzeniu zyskał charakter interdyscyplinarny, łącząc w sobie nie tylko możliwość obcowania z naturą, rozrywkę, ale także naukę i promowanie regionu. Okazał się także polem działań patriotycznych – hasłem wystawy była sentencja „Wspierajmy przemysł ojczysty”, duży nacisk kładziono na promocje lokalnych wyrobów, wspieranie regionalnych przedsiębiorców oraz ukazanie siły gospodarczej niepozornego regionu, jakim była wówczas Galicja.

Ryc. 1. Pawilon restauracyjny parku miejskiego w Jarosławiu. Źródło: zbiory Muzeum w Jarosławiu Kamienica Orsetich, sygn. JB 197

Fig.1. Restaurant pavilion in the city park in Jarosław. Source: collections of the Muzeum Kamienica Orsetich in Jarosław, sign JB 197

3. Współczesne projektowanie zieleni miejskiej

Koncepcje przyświecające twórcom parków miejskich doskonale odzwierciedlają zmiany zachodzące w mentalności społeczeństwa, są odpowiedzią na ich potrzeby zarówno fizyczne, jak i intelektualne. Era niezwykle dynamicznego rozwoju, w jakiej przyszło nam żyć, nie pozostaje bez wpływu na naszą psychikę i postrzeganie świata. Współczesny człowiek chce więcej, szybciej, każda wykonana w ciągu dnia czynność ma być możliwie najbardziej produktywna. Podsumowując – chcemy robić jak najwięcej w możliwie jak najkrótszym czasie.

Twórcy zieleni miejskiej stają dziś więc przed pytaniami: nadążać za dynamiką świata czy zwolnić? Przystosować współczesne parki do nieustannego biegu, by co krok zwiększać codzienną ludzką produktywność? A może wręcz przeciwnie, park współcześnie ma być miejscem odmiennym od świata poza jego bramami, miejscem spokojnym przeznaczonym do metafizycznych doznań możliwych do osiągnięcia jedynie w ciszy i bliskim kontakcie z naturą? Czy uda się pogodzić te dwa tak różne stanowiska, nie zatracając przy tym pierwotnych walorów niekiedy ponad 100-letnich parków? Nie jest to zadanie łatwe. Wymaga wielu kompromisów i przemyślanych działań.

Park miejski im. Bohaterów Monte Cassino w Jarosławiu jest miejscem łączącym w sobie odpowiedzi na postawione wcześniej pytania. Skupia w sobie zarówno rekreację, integrację społeczną, jak i edukację oraz promocję turystyczną nie tylko miasta, ale również regionu.

Najchętniej odwiedzanym miejscem w parku jest ogród jordanowski zwany potocznie „małym parkiem”. To nic innego, jak duży plac zabaw zorganizowany w taki sposób, by korzystać mogły z niego nie tylko dzieci, ale także dorośli. Oprócz huśtawek, zjeżdżalni czy piaskownicy znajduje się tam również siłownia na świeżym powietrzu. Jest to obecnie bardzo popularne rozwiązanie stosowane już niemal w projektach wszystkich nowoczesnych placów zabaw. Warto wspomnieć, że koncepcja „ogrodu jordanowskiego” została stworzona pod koniec XIX wieku przez lekarza Henryka Jordana. Pierwszy tego typu park, założony w 1887 r. w Krakowie, miał na celu nie tylko wspierać integrację i zabawę najmłodszych, ale również dbać o ich edukację moralną – w strukturę parku wplecione były wątki patriotyczne [4].

W latach 2017-2018 park przeszedł gruntowny remont, w efekcie którego nastąpił ogrom zmian i przystosowań tego miejsca do wymagań współczesnego odbiorcy. Całość rewitalizacji została zaprojektowana w taki sposób, aby spełniał on potrzeby różnych grup wiekowych i zachęcał mieszkańców do aktywnego spędzania czasu na świeżym powietrzu. Dzięki modernizacji, park stał się popularnym miejscem spotkań, wypoczynku i rekreacji dla mieszkańców Jarosławia. Projekt zatytułowany „Mistyka Karpackich Miast – Tworzenie Produktu Turystycznego Miast w oparciu o dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe miasta Jarosławia i Svidnika” [5] miał na celu poszerzenie zainteresowania i zwiększenie wiedzy o dziedzictwie kulturowym Jarosławia i Svidnika poprzez różne działania promocyjne oraz integrację turystyki transgranicznej. Na terenie parku rozmieszczone zostały tablice edukacyjne dotyczące nie tylko historii tego miejsca, ale także ukazujące przyrodę Karpat czy popularyzujące szlaki turystyczne wiodące przez miasto. Kolejnym ważnym elementem są dotykowe panele interaktywne pozwalające zaznajamiać się ze stronami internetowymi miast Jarosławia i Svidnika. Dzięki tym narzędziom odwiedzający mają możliwość poznania historii i kultury obydwu miejscowości w sposób interaktywny i atrakcyjny. Obiekt zyskał wiele elementów dydaktycznych, zdecydowanie poprawił się także jego aspekt wizualny. W ramach prac modernizacyjnych

przebudowano alejki spacerowe, wymieniono nawierzchnie, posadzono nowe rośliny ozdobne, drzewa oraz wyremontowano istniejące elementy małej architektury, takie jak ławki, kosze na śmieci czy latarnie. W krajobrazie parku zagościły dwie nowe fontanny, a trzecia została odrestaurowana. Zadbano również o bezpieczeństwo mieszkańców, rozmieszczając na terenie parku kamery monitoringu.

Obecnie nauka coraz częściej przenosi się z zamkniętych pomieszczeń „w plener”. Jest to doskonały sposób na poszerzenie wiedzy, korzystając z otoczenia natury, dodatkowo kontakt z przyrodą pozytywnie wpływa na koncentrację, nasze samopoczucie i zdrowie. Wiedza ta została wykorzystana przy tworzeniu edukacyjnej ścieżki poświęconej jakże ważnej, a często bagatelizowanej tematyce, jaką są pszczoły i ich wpływ na środowisko. Tablica informacyjna zatytułowana „Ciekawostki pszczele” pełna jest wiadomości, które zaciekawiają nie tylko dzieci, ale także dorosłych. Zaledwie kilka kroków dalej można przyjrzeć się z bliska budowie ula, a nawet zajrzeć do jego wnętrza – dla odwiedzających park został przygotowany bowiem autentyczny, niezamieszkały rzecz jasna, ul z elementami ruchomymi. W ostatnim czasie krajobraz parku wzbogaciły również widocznie odgródzone od trawnika kopczyki z liści, przeznaczone na okres zimowy dla jeży. W planie rewitalizacji parku uwzględniono także aspekt historii, będący ważnym elementem dla tożsamości lokalnej. Ławeczkę pamięci oraz nowo nasadzoną lipę poświęcono Czesławie Puzon ps. „Baśka”, która w dziejach Jarosławia zapisała się jako harcerka, działaczka konspiracji, brutalnie zamordowana przez Gestapo w 1944 r. To ważna lekcja historii w plenerze, szczególnie dla osób młodych. Informacje przyswajane w sposób czynny zostają zapamiętywane szybciej i na dłużej, zjawisko to nosi nazwę „edukacji nieformalnej”, polega na nauce poprzez praktykę. Ważną rolę odgrywa w niej samodzielne poszukiwanie informacji, rozwijanie umiejętności społecznych, a także kreatywność.

Integracja społeczna była ważnym czynnikiem przyświecającym twórcom parków od stuleci i takim też pozostała do dziś. Parki miejskie bardzo często są miejscem organizowania różnorodnych pikników rodzinnych oraz biegów mających charakter edukacyjny, charytatywny lub upamiętniający. Inicjatywy tego typu łączą w sobie możliwość kontaktu z przyrodą, wzmacnianie więzi społecznych, a przede wszystkim dbanie o sprawność fizyczną.

Interdyscyplinarność współczesnych parków nie wynika jedynie z działań na rzecz mieszkańców, ale dotyczy także zabiegów podejmowanych w kierunku ochrony terenów zielonych. Mowa tutaj o działaniach konserwatorskich – obiekty te są niejednokrotnie chronione prawnie. Park miejski w Jarosławiu został wpisany do rejestru zabytków dnia 8 stycznia 1992 r. i znajduje się w nim pod numerem A-479.

Z ewidencji parkowej przeprowadzonej w 1992 r. wynika, że układ przestrzenny obiektu, w porównaniu do planu z 1908 r., zachował się w 80%. Jest to bardzo dobry wynik, zważywszy na zniszczenia dokonane w czasie trwania

obydwu wojen oraz dalszych przekształceń. Do dnia dzisiejszego nie przetrwał fragment zachodniej części parku z ogrodem botanicznym i wieżą ciśnień. Na całym terenie obejmującym powierzchnię ok. 10 ha sporadycznie występują rzadkie gatunki drzew, a należą do nich kasztan jadalny oraz jesion pensylwański [2].

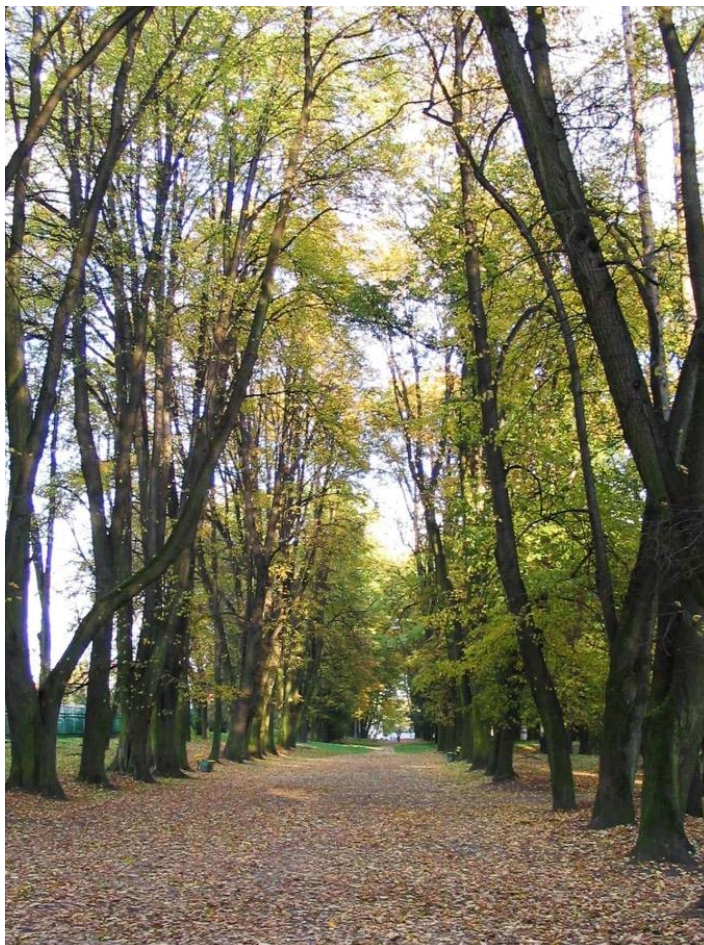
Z racji historycznego charakteru obiektu, rewitalizacja parku miejskiego w Jarosławiu przypadająca na lata 2017-2018 została przeprowadzona pod opieką Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Prace remontowe miały na celu odtworzenie pierwotnego układu alejek oraz pokrycie ich bardzo często używaną przy pracach tego typu nawierzchnią, tzw. Hanse Grand. Przeprowadzono także, ku oburzeniu części mieszkańców, wycinkę niektórych drzew oraz dokonano nowych nasadzeń. Rewitalizacja miała na celu przywrócenie temu miejscu jego pierwotnej świetności oraz stworzenie atrakcyjnej przestrzeni rekreacyjnej dla mieszkańców miasta.

4. Nowoczesne rozwiązania – współistnienie przyrody i nauki

Parki publiczne, służące niegdyś głównie jako oaza piękna i spokoju, ewoluowały wraz z rosnącymi oczekiwaniami ich użytkowników. W dzisiejszym szybko zmieniającym się świecie miejsca te przekształcają się w wielofunkcyjne ośrodki aktywności, które nie tylko zapewniają kontakt z przyrodą, ale także edukują, integrują lokalną społeczność, zachęcają do prowadzenia zdrowego trybu życia, ale także podkreślają znaczenie często pomijanego aspektu, jakim jest ochrona środowiska. Projektanci zieleni miejskiej stają przed niełatwym wyzwaniem połączenia tych ról, zachowując jednocześnie tradycyjny wizerunek parku oraz jego najważniejszą niegdyś rolę, jaką jest przebywanie w estetycznej, naturalnej przestrzeni. Pomimo szybkiego rozwoju świata i techniki, nadal przecież istnieje potrzeba kontaktu z przyrodą, relaksu i wyciszenia. Obecnie może nawet zarysowuje się ona coraz wyraźniej.

Zakładanie parków miejskich wymaga współpracy specjalistów z różnych dziedzin, takich jak architektura krajobrazu, historia, ekologia czy nawet socjologia, by w efekcie stworzyć miejsce piękne, a zarazem funkcjonalne. Twórcy zieleni muszą uwzględnić także różnorodne potrzeby społeczne. Parki istnieją przecież dla mieszkańców i dlatego powinny być zaprojektowane w taki sposób, by jak najlepiej służyć zarówno dzieciom, jak i rodzicom, osobom starszym, z niepełnosprawnościami czy sportowcom. Każda z tych grup ma inne wymagania i oczekiwania, a przeznaczeniem parku miejskiego jest wsłuchiwanie się w nie wszystkie.

Dodatkowy, a często bagatelizowany problem stanowią kwestie finansowe, ponieważ nawet najlepszy projekt okaże się bezużyteczny, jeśli nie będzie realny do wykonania. Równie ważne jest także zagadnienie przyszłego zarządzania i utrzymania parku, włączając w to dbanie o czystość, zieleń i regularne prace konserwacyjne.

Ryc. 2. Aleja lipowa parku miejskiego w Jarosławiu. Źródło: opracowanie własne

Fig. 2. Linden avenue of the city park in Jarosław. Source: own elaboration

Efektom końcowym zarówno przeprowadzanych w obiektach historycznych rewitalizacji, jak i tworzeniu nowych oaz zieleni w mieście jest przekształcanie tych miejsc w centra życia społecznego i edukacji, gdzie przyroda i nauka współistnieją w harmonii, oddziałują na siebie wzajemnie, tworząc niepowtarzalne połączenie. W erze urbanizacji oraz nieustannego stresu parki miejskie stanowią przestrzeń terapeutyczną, oferują wiele korzyści nie tylko dla ciała, ale również dla umysłu, tworzą miejsce integracji bez względu na status społeczny, co obecnie jest ważniejsze niż kiedykolwiek. Inwestycje w przestrzeń zieloną to inwestycje we wspólną przyszłość, w tworzenie świadomych, szczęśliwych społeczeństw oraz zapewnienie doznań i wrażeń, których nie sposób zrekompenzować w sposób materialny.

Literatura

- [1] Ciołek G., Ogrody polskie, Warszawa 1978.
- [2] Czado Z., Ogrody zabytkowe województwa przemyskiego. Ewidencja parkowa, 1992.
- [3] Gottfried K., Jarosław dzieje miasta od jego początków do 1939 r., Jarosław 2019.
- [4] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/jordanowskie-ogrody;3918284.html> (dostęp: 01.04.2024).
- [5] <https://www.jaroslaw.pl/aktualnosci-wydarzenia/id7857,Park-oficjalnie-otwarty.html> (dostęp: 01.04.2024).
- [6] Kieferling K., Krótka opowieść o mieście Jarosławiu w województwie podkarpackim leżącym, Jarosław 2011.
- [7] Kostka- Bieńkowska Z., Rybicki W., Zagrobelny Ł., Pozdrowienie z Jarosławia. O pocztówkach jarosławskich, Jarosław 2021.

STRESZCZENIE I INFORMACJA O AUTORCE

Paulina KATAN*

MIEDZY PRZYRODĄ A NAUKĄ – INTERDYSCYPLINARNY DIALOG W PROJEKTOWANIU WSPÓLczesNYCH PARKÓW NA PRZYKŁADZIE PARKU MIEJSKIEGO W JAROSŁAWIU

Słowa kluczowe: parki publiczne, zielen, edukacja, integracja społeczna

Rozdział przybliży problem interdyscyplinarności współczesnych parków, analizując go na przykładzie parku miejskiego w Jarosławiu. Dostosowywanie zieleni miejskiej do potrzeb obecnych odbiorców nie jest zadaniem łatwym, wymaga bowiem szerokiej wiedzy z zakresu architektury krajobrazu, historii regionu, ekologii, a nawet socjologii. Współpraca pomiędzy tymi dziedzinami zapewni stworzenie przestrzeni służących nie tylko rekreacji, ale także edukacji oraz integracji lokalnej społeczności.

* tel. 794603337, e-mail: pakatan@interia.pl

Paulina KATAN*

BETWEEN NATURE AND SCIENCE – INTERDISCIPLINARY DIALOGUE IN THE DESIGN OF MODERN PARKS ON THE EXAMPLE OF THE CITY PARK IN JAROSŁAW

Keywords: city parks, greenery, education, integration of community

The article examines the problem of the interdisciplinarity of contemporary parks and analyses it using the example of the city park in Jarosław. Adapting urban greenery to the needs of today's public is not an easy task, as it requires a broad knowledge of landscape architecture, regional history, ecology and even sociology. Cooperation between these disciplines ensures the creation of spaces that serve not only recreation, but also education and the integration of the local community.

* tel. 794603337, e-mail: pakatan@interia.pl